

๘๘๕-๐๐๐

๖ ๒๒๐

๖ ๒

การวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ปริญญาานิพนธ์

ของ

นางนุช ยิ่งรอด

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

มีนาคม ๒๕๔๔

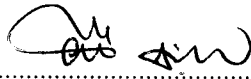
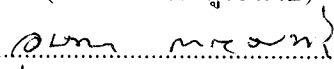
๒๕๔๔

๒๕๔๔

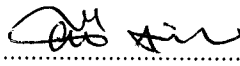
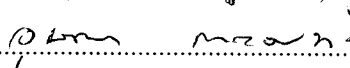
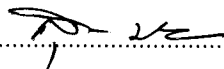
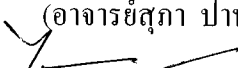
'15 ส.ค. 2544

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

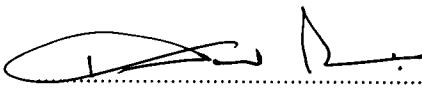
คณะกรรมการควบคุม

 ประธาน
(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)
 กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุษณา กาญจนทัต)

คณะกรรมการสอบ

 ประธาน
(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)
 กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุษณา กาญจนทัต)
 กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์สุภา ปานเจริญ)
 กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ไพบุลย์ ดวงจันทร์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

 คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร. เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)
วันที่ ๑ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากอาจารย์วินัย ภูระหงษ์ ประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์อุษณา กาญจนทัต กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา เสนอแนวคิดอันเป็นประโยชน์ และช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยตลอดมา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์สุภา ปานเจริญ และรองศาสตราจารย์ไพบุลย์ ดวงจันทร์ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม ตลอดจนกรุณาตรวจแก้ไข และชี้แนะแนวทางสำหรับผู้วิจัย ทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณในน้ำใจไมตรีของ คุณปรัชญาพร จันทรแต่งผล คุณพิมพ์ภากรณ์ บุญประเสริฐ คุณพิสมร แสงสัตยา คุณวิเศษ อุดมเดชาณัติ และเพื่อนผู้ให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ คุณกุลยา สกุนทร ผู้ช่วยจัดพิมพ์ปริญญานิพนธ์ในเบื้องต้น และคุณสันทกข สัมมาชีพ ผู้ช่วยจัดพิมพ์ปริญญานิพนธ์ในลำดับต่อมาจนเสร็จสมบูรณ์

อนึ่ง ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะสำเร็จมิได้หากไม่ได้รับความรัก ความห่วงใย กำลังใจ และการสนับสนุนในทุกด้านจากพ่อ แม่ พี่ชาย และน้องชาย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง

คุณค่าและประโยชน์ของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณพ่อแม่

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ	๑
ภูมิหลัง	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	๓
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	๓
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	๓
นิยามศัพท์เฉพาะ	๓
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	๔
๒ การศึกษาเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อิทธิพลของรามายณะและรามเกียรติ์ที่มีต่อสังคมและวัฒนธรรมไทย	๑๒ ๑๕
๑ อิทธิพลทางภาษา	๑๖
๒ อิทธิพลทางวรรณคดี	๑๘
๓ อิทธิพลทางการแสดง	๒๔
๔ อิทธิพลทางศิลปกรรม	๒๗
๕ เรื่องย่อบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์	๓๐
๓ การวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจในบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	๔๕ ๔๖
๑ ประเพณี	๔๖
๑.๑ ประเพณีการเกิด	๔๖
๑.๑.๑ การขอบุตร	๔๖
๑.๑.๒ การทำขวัญ	๔๘
๑.๒ ประเพณีการแต่งงาน	๕๔
๑.๓ ประเพณีการตาย	๕๕
๑.๓.๑ การอาบน้ำศพ	๕๕

๑.๓.๒ การแต่งตัวศพ	๕๕
๑.๓.๓ การบรรจุศพ	๖๐
๑.๓.๔ การเผาศพ	๖๓
๒ ความเชื่อ	๗๒
๒.๑ ชาติกพ	๗๒
๒.๒ ความฝัน	๗๓
๒.๒.๑ เทวโศปสังหรณ์	๗๓
๒.๒.๒ บุพนิมิต	๘๔
๒.๓ ลางและนิมิต	๘๔
๒.๓.๑ ลาง	๘๓
๒.๓.๑.๑ คน	๘๓
๒.๓.๑.๑.๑ อาการกระหม่น	๘๓
๒.๓.๑.๑.๒ อาการที่เห็นคนหรือสิ่งของผิดจากลักษณะธรรมชาติ	๕๐
๒.๓.๑.๒ ปราภฏการณ์ธรรมชาติ	๕๒
๒.๓.๒ นิมิต	๕๓
๒.๓.๒.๑ นิมิตที่เกิดอาการของสัตว์	๕๓
๒.๔ ฤกษ์ยาม	๕๕
พิธีสงฆ์องค์	๕๕
พิธีราชาภิเษกท้าวทศรถ	๕๖
พิธีอภิเษกพระราม	๕๓
การสมโภชพระมงกุฎพระลบ	๕๘
การเคลื่อนทัพ	๕๕
๒.๕ กรรม	๑๐๐
๒.๕.๑ การสิ้นชีพของพาลี	๑๐๐
๒.๕.๒ การสิ้นชีพของทศกัณฐ์	๑๐๑
๒.๕.๓ การพลัดพราก	๑๐๒

๒.๖ การบวงสรวง	๑๐๔
๒.๗ ฤกษ์ปีศาจ	๑๐๕
๒.๘ เคล็ดที่เกี่ยวกับสตรี	๑๐๕
๒.๙ เคราะห์และการสะเดาะเคราะห์	๑๑๒
๒.๑๐ ความเชื่ออื่น ๆ	๑๑๕
๒.๑๐.๑ ทักษิณาวรรต	๑๑๕
๒.๑๐.๒ การข่มนาม	๑๑๕
๒.๑๐.๓ การข่มขวัญ	๑๑๘
๓ การปกครอง	๑๒๐
๓.๑ ฐานะของกษัตริย์	๑๒๑
๑ ในด้านการรบ	๑๒๑
๒ ในด้านการปกครอง	๑๒๓
๒.๑ พระรามเป็นผู้บังคับบัญชาที่ดี	๑๒๓
๒.๒ ความหนักแน่นและสติปัญญารอบคอบ	๑๒๓
๒.๓ ความมีเมตตากรุณา	๑๒๔
๓.๒ ระเบียบในการปฏิบัติราชการ	๑๒๖
๓.๒.๑ การปฏิบัติราชการ	๑๒๖
๑. การปฏิบัติราชการของอุปราช	๑๒๖
๒. การปฏิบัติราชการของข้าราชการบริพาร	๑๒๕
๑. ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี	๑๓๒
๒. ความกล้าหาญในการรบ รอบรู้ในการศึก	๑๓๓
๓. ไม่ทะเลาะวิวาทกัน	๑๓๓
๔. ปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด	๑๓๔
๕. ไม่เห็นแก่พวกพ้องจนเสียความยุติธรรม	๑๓๕
๖. ไม่เห็นแก่สินจ้างรางวัล	๑๓๖

๓.๓	ต้องอยู่ข้างฝ่ายธรรมะ	๑๓๓
๓.๔	ไม่ทำตัวเสมอเจ้านาย	๑๓๓
๓.๒.๒	การส่งบรรณาการ	๑๓๘
๓.๒.๓	การถือน้ำพิพัฒน์สัตยา	๑๔๐
๓.๓	ธรรมเนียมในการทำศึกสงคราม	๑๔๔
๓.๔	ผลการปฏิบัติราชการ	๑๔๖
๓.๔.๑	การให้รางวัลผู้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ	๑๔๖
๓.๔.๒	การลงโทษเมื่อทำผิด	๑๔๙
๓.๔.๒.๑	การขบถ	๑๔๙
๓.๔.๒.๒	การหนีทัพ	๑๕๓
๓.๔.๒.๓	การสอดแนม	๑๕๕
๔	ค่านิยม	๑๕๖
๔.๑	ความสามารถ	๑๕๖
๔.๒	ความกตัญญู	๑๕๗
๔.๓	ความยุติธรรม	๑๕๘
๔.๔	ความสัตย์	๑๖๐
๔.๕	ความซื่อสัตย์	๑๖๒
๔.๖	ความมีสติปัญญา	๑๖๕
๔.๖.๑	ความมีสติปัญญาของฝ่ายพระราม	๑๖๖
๔.๖.๒	ความมีสติปัญญาของฝ่ายทศกัณฐ์	๑๗๐
๔.๗	การเคารพผู้อาวุโส	๑๗๔
๕	ศาสนา	๑๗๘
๕.๑	หลักความจริง	๑๗๘
๕.๑.๑	ไตรลักษณ์	๑๗๙
๕.๒	หลักปฏิบัติ	๑๘๓

บทที่	หน้า
๕.๒.๑ พรหมวิหาร ๔	๑๘๓
๕.๒.๒ อกุศลมูล ๓	๑๘๕
๕.๒.๓ สัมมาทิฐิ	๑๘๔
๖ การศึกษา	๑๘๕
๖.๑ พระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด	๑๘๕
๖.๒ ทศกัณฐ์	๑๘๘
๔ สรุปอภิปรายผล	๒๐๐
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	๒๐๐
อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า	๒๐๔
ข้อเสนอแนะ	๒๐๔
บรรณานุกรม	๒๐๕
ประวัติผู้วิจัย	๒๐๕

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

วัฒนธรรมเป็นแนวทางที่มนุษย์ยึดถือในการดำเนินชีวิตมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงและเพิ่มพูนไปตามยุคสมัย เพื่อให้เหมาะกับสภาพของคนในแต่ละสังคม ดังที่ สุพัตรา สุภาพ กล่าวว่า “วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม ที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยแต่ละสังคมมีวัฒนธรรมเฉพาะตนเอง เพราะเป็นวิถีชีวิตที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มสังคม” (สุพัตรา สุภาพ, ๒๕๒๘ : ๑๐๗)

วัฒนธรรมกับสังคมเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ดังคำกล่าวของเสฐียรโกเศศที่ว่า “ที่ใดมีวัฒนธรรม ที่นั่นก็มีสังคม ที่ใดมีสังคม ที่นั่นก็มีวัฒนธรรม เพราะสังคมจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าขาดวัฒนธรรมคุ้มครอง” (พระยาอนุมานราชธน, ๒๕๓๑ : ๒๑๘) วัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมและสังคม วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และเหตุการณ์แวดล้อม บางอย่างอาจดับสูญเมื่อพ้นยุคพ้นสมัย และอาจรื้อฟื้นมาปฏิบัติได้อีก โดยมนุษย์เป็นผู้เลือกปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของตนให้เหมาะสมกับยุคสมัยและกาลเวลา วัฒนธรรมกับสังคม จึงมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่พฤติกรรมของสมาชิกในสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดวัฒนธรรม

ด้วยเหตุดังกล่าววัฒนธรรมจึงแทรกซึมอยู่ในทุก ๆ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ อาทิ ปรัชญา ศาสนา สังคม หรือรวมทั้งศิลปะในสาขาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ รวมถึงวรรณคดี ซึ่งเป็นสื่อที่บันทึกเรื่องราวของมนุษย์และสังคม ทั้งในส่วนของพฤติกรรมและความนึกคิด ดังนั้น วรรณคดีจึงเป็นภาพสะท้อนของสังคมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังคำกล่าวที่ว่า “เมื่อวรรณคดีบันทึกเรื่องราวของชีวิต วรรณคดีจึงบันทึกเรื่องราวของสังคมไว้ด้วย” (รินฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๓๘ : ๑๖๘) และในฐานะที่ถือว่าเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม ก็ย่อมนำวัฒนธรรมของชาติตนมาแสดงไว้ในวรรณคดี แม้จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม โดยที่ลักษณะประการหนึ่งของวรรณคดีเป็นการประมวลวัฒนธรรมของยุคสมัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่อง ดังนั้น วรรณคดีที่รับมาจากต่างชาติและถ่ายทอดเป็นภาษาของชาติใดก็ตามย่อมมีวัฒนธรรมของชาติที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมนั้น ๆ ปรากฏร่วมอยู่

รายมาขณะ เป็นวรรณคดีที่สำคัญของอินเดีย ได้รับความนิยมแพร่หลายทั้งในชนชาติของอินเดีย และยังแพร่กระจายไปถึงประเทศต่าง ๆ ที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดีย เช่น อินโดนีเซีย มลายู เขมร ลาว รวมทั้งไทย

ความนิยมเรื่องรามายณะในประเทศไทย มีหลักฐานของการแพร่กระจาย ดังที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ เช่น รามเกียรติ์คำฉันท์ คำพากย์รามเกียรติ์ บทละครรามเกียรติ์ฉบับพระเจ้ากรุงธนบุรี บทละครรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และบทละครรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ รามเกียรติ์ยังแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย ปรากฏในศิลปะแขนงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ภาษาและวรรณคดี รวมทั้งการนำชื่อตัวละครหรือเนื้อเรื่องบางตอนมาแต่เป็นวรรณคดีรูปแบบอื่น ๆ เช่น ราชานิลาปคำฉันท์ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า วรรณกรรมของชาติต่าง ๆ เมื่อแพร่กระจายไปยังดินแดนต่าง ๆ มักจะต้องซึมซับวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาตินั้น ๆ ไว้ รามเกียรติ์ก็เช่นกัน เมื่อแพร่กระจายและถ่ายทอดเป็นภาษาไทยก็ย่อมรับวัฒนธรรมของไทยผสมผสานอยู่ในเรื่อง

ในบรรดาเรื่องรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีความน่าสนใจ เพราะนอกจากมีความสมบูรณ์ทางเนื้อหา มากกว่าฉบับอื่น ๆ แล้ว น่าจะสมบูรณ์ไปด้วยวัฒนธรรมที่น่าศึกษา นอกจากนี้ยังเป็นวรรณคดีราชสำนัก เพราะเป็นพระราชนิพนธ์ของกษัตริย์ มีกวีที่ร่วมแต่งเป็นข้าราชการในราชสำนัก กวีย่อมนำเอาวัฒนธรรมที่แวดล้อมตน ทั้งวัฒนธรรมในราชสำนักและวัฒนธรรมทั่วไปมาผสมผสานไว้ในเนื้อเรื่อง ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมในเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นอกจากทำให้เห็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไทยโดยทั่วไปแล้ว ยังได้เห็นวัฒนธรรมของราชสำนักในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอีกด้วย

เนื่องจากรามเกียรติ์เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนอย่างสูงจากกวีผู้แต่งวรรณคดี และผู้สร้างสรรค์ความงามทางด้านจิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ทั้งที่เป็นวรรณคดีที่มีเค้าเรื่องจากต่างชาติ จึงนับว่ารามเกียรติ์มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อของกวีเป็นอย่างสูง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวัฒนธรรมทางจิตใจจากเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อรู้จักและเข้าใจลักษณะของวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ การได้รู้จักและเข้าใจวัฒนธรรมแม้เพียงบางส่วนก็นับได้ว่าเป็นประโยชน์ นอกจากนี้ยังเป็นการชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติประการหนึ่งของวรรณคดีที่เป็นบันทึกทางวัฒนธรรม แม้วรรณคดีของชาติที่มีวัฒนธรรมต่างกันเมื่อแพร่กระจายและถ่ายทอดเป็นภาษาของชาติใดก็ตาม ย่อมเห็นวัฒนธรรมของชาติที่ถ่ายทอดวรรณคดีเรื่องนั้นปรากฏร่วมอยู่

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

เพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจที่ปรากฏจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาทำให้เข้าใจวัฒนธรรมที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ บทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และชี้ให้เห็นว่าคุณสมบัติประการหนึ่งของวรรณคดีที่เป็นบันทึกทางวัฒนธรรม แม้วรรณคดีของชาติที่มีวัฒนธรรมต่างกัน เมื่อแพร่กระจายและถ่ายทอดเป็นภาษาของชาติใดก็ตามก็ย่อมเห็นวัฒนธรรมของชาติที่ถ่ายทอดวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ผสมผสานอยู่ด้วย

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเอกสาร โดยดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑. ศึกษาความหมาย ลักษณะ และประเภทของวัฒนธรรมจากเอกสารต่าง ๆ เพื่อเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์

๒. ศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๓. วิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เช่น

๓.๑ ประเพณี

๓.๒ ความเชื่อ

๓.๓ การปกครอง

๓.๔ ค่านิยม

๓.๕ ศาสนา

๓.๖ การศึกษา

๔. เสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์

นิยามศัพท์เฉพาะ

วัฒนธรรมทางจิตใจ หมายถึง แบบแผนทางพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมเฉพาะที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิด ความเชื่อ ศาสนา ศิลธรรม จรรยา ระเบียบ ประเพณี เป็นต้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมจากรามเกียรติ์ฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีเอกสารและงานวิจัยที่เป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

๑. เอกสารเกี่ยวกับวัฒนธรรม

๑.๑ ความหมายของวัฒนธรรม

คำว่า วัฒนธรรมเป็นศัพท์ที่แปลมาจากคำว่า Culture ในภาษาอังกฤษ ซึ่งแปลว่าการเพาะปลูก หรือการปลูกฝัง ในภาษาไทย คำว่า วัฒนธรรม เป็นคำที่เกิดจากวัฒนธรรมในภาษาบาลี มาสกับธรรม ในภาษาสันสกฤต วัฒนธรรม หมายความว่า เจริญงอกงาม รุ่งเรือง ส่วน ธรรม หมายถึง กฎ ระเบียบหรือปฏิบัติ เพราะฉะนั้น หากแปลตามรูปคำ วัฒนธรรมอาจหมายถึง ความเจริญงอกงามที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น และปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงคนรุ่นหลัง

อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้ให้คำอธิบายความหมายของวัฒนธรรมไว้อีกหลายประการ เช่น

พระยาอนุมานราชธน ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงและปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม ถ่ายทอดกันได้ เอาอย่างกันได้ รวมทั้งผลิตผลของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อน สืบต่อเป็นประเพณีกันมา ตลอดจนความรู้สึก ความคิดเห็น ความประพฤติ และกิริยาอาการหรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวม ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็น ภาษา ศิลปะ ความเชื่อ ระเบียบประเพณี เป็นต้น เป็นมรดกแห่งสังคมซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม (พระยาอนุมานราชธน. ๒๕๓๑ : ๔๕ - ๔๖)

อมรา พงศาพิชญ์ ได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม คือ ระบบในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามสัญชาตญาณ เป็นระบบสัญลักษณ์ในสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อสร้างขึ้นมาแล้วจึงสอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ ฉะนั้น วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้ และมีการถ่ายทอด (อมรา พงศาพิชญ์. ๒๕๔๐ : ๒๔)

สุพัตรา สุภาพ ได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีในการปฏิบัติ การจัดระเบียบ ตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ (สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๒๘ : ๑๐๓)

รชนีกร เศรษฐ์ ได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการต่าง ๆ ที่มนุษย์ ก่อตั้งขึ้นเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตน ลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรม คือ ต้องเรียนรู้ได้ ถือปฏิบัติร่วมกัน และถ่ายทอดจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่งและจากกลุ่มหนึ่ง ไปยังอีกกลุ่มหนึ่งได้ ในวัฒนธรรมหนึ่งจะมีวัฒนธรรมย่อยรวมอยู่ภายใต้วัฒนธรรมใหญ่นั้น สังคม ทุกสังคมจะมีวัฒนธรรมอยู่คู่กัน มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เนื่องด้วยโครงสร้างของสังคม และวัฒนธรรม มีองค์ประกอบร่วมกันที่สำคัญ คือ คน บรรทัดฐานและสถาบันเดียวกัน (รชนีกร เศรษฐ์, ๒๕๓๒ : ๑๐)

จากคำอธิบายความหมายของวัฒนธรรมที่กล่าวมา ทำให้เห็นว่า วัฒนธรรมไม่ได้ หมายความว่า ความเจริญงอกงามที่มนุษย์เป็นผู้สร้างและปฏิบัติสืบต่อกันมาเพียงอย่างเดียว แต่วัฒนธรรมคือทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดจากพฤติกรรม เกิดจากวิถีชีวิตของมนุษย์ในแต่ละสังคม วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมด้วยเหตุเพราะเมื่อมนุษย์สร้างขึ้นและมีการเรียนรู้ปฏิบัติกันในสังคม สมาชิกของสังคมย่อมรักษาและถ่ายทอดให้คนรุ่นต่อ ๆ ไป ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีการสั่งสมและ ก่อเกิดโดยสมาชิกในแต่ละสังคม ขณะเดียวกัน ในเมื่อวัฒนธรรมเกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ในสังคมแต่ละยุคสมัยก็ย่อมสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีชีวิต ของคนได้ เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่คงสภาพ แต่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้อง เหมาะสมกับสภาพสังคมในแต่ละยุคสมัย

๑.๒ ประเภทของวัฒนธรรม

วัฒนธรรม สามารถแบ่งได้หลายประเภท ดังเช่น

พระยาอนุมานราชธน แบ่งวัฒนธรรมเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. วัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ความรู้สึก และความรู้ในอันที่จะ ประกอบการทำงาน สร้างสิ่งที่ดีงาม เป็นคุณประโยชน์แก่ตนและแก่คนอื่น เป็นสิ่งที่ทำให้ปัญญาและ จิตใจมีความเจริญงอกงาม

๒. วัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อมุ่งประโยชน์แห่งการใช้สอย ทางกาย ความสะดวกสบายในการครองชีพ (พระยาอนุมานราชธน, ๒๕๓๑ : ๒๒๓ - ๒๒๔)

กระทรวงวัฒนธรรม พุทธศักราช ๒๕๕๖ แบ่งเนื้อหาของวัฒนธรรมไว้เป็น ๔ หัวข้อ คือ

๑. คติธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่อง ของจิตใจ และได้มาจากทางศาสนา

๒. เนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้ง ระเบียบ ประเพณีที่ยอมรับนับถือกันว่ามีค่าสำคัญพอ ๆ กับกฎหมาย

๓. วัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุเช่นที่เกี่ยวกับการกินคืออยู่ดี เครื่องนุ่งห่ม บ้านเรือน และอื่น ๆ

๔. สหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม นอกจากหมายถึงคุณธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้อันอยู่ร่วมกันเป็นผาสุก ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันแล้ว ยังรวมทั้งระเบียบ มารยาทที่จะติดต่อเกี่ยวข้องกับสังคมทุกชนิด (กระทรวงวัฒนธรรม. ๒๕๕๖)

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ได้อธิบายการแบ่งประเภทวัฒนธรรมของนักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยา ซึ่งแบ่งวัฒนธรรมแตกต่างกันไปดังนี้

นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา ส่วนใหญ่จะแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ วัฒนธรรมด้านวัตถุ และวัฒนธรรมที่ไม่ใช่ด้านวัตถุ อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุนั้น มีเนื้อหากว้าง ดังนั้น จึงได้แบ่งวัฒนธรรมเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. วัฒนธรรมด้านวัตถุ
๒. วัฒนธรรมด้านความคิด
๓. วัฒนธรรมด้านบรรทัดฐาน

นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาบางท่าน แบ่งวัฒนธรรมเพิ่มเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. วัฒนธรรมด้านวัตถุ
๒. วัฒนธรรมด้านสังคม
๓. วัฒนธรรมด้านกฎหมาย
๔. วัฒนธรรมด้านจิตใจและศีลธรรม

นอกจากนี้ นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาบางท่าน อาจแบ่งวัฒนธรรมเป็น ๗ ประเภท ดังนี้

๑. ภาษา
๒. ศาสนา และอุดมการณ์
๓. ระบบเศรษฐกิจ
๔. จริยธรรม
๕. ค่านิยม
๖. อำนาจ

๗. ศิลปะและสุนทรียศาสตร์ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. ๒๕๓๖ : ๑๔ - ๑๖)

เมื่อพิจารณาการแบ่งประเภทของวัฒนธรรมตามที่ได้กล่าวไว้ทั้งหมดข้างต้น อาจสรุปได้ว่า การแบ่งประเภทวัฒนธรรมที่ครอบคลุมเนื้อหาสาระทั้งหมดของวัฒนธรรมได้ดีที่สุด อาจแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ และวัฒนธรรมทางจิตใจ เพื่อพิจารณารายละเอียดของวัฒนธรรมแต่ละประเภทต่อไป

๒. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรามเกียรติ์

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับรามเกียรติ์ มีการศึกษาอย่างกว้างขวาง เนื่องจากรามเกียรติ์เป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับศิลปะแขนงอื่นด้วย คือจิตรกรรม ประติมากรรม และนาฏศิลป์ และรามเกียรติ์ของไทยมีที่มาจากวรรณคดีของอินเดีย ดังนั้น จึงมีผู้ศึกษาเกี่ยวกับรามเกียรติ์ทั้งด้านที่มา ความสัมพันธ์กับรามายณะ ศึกษาเปรียบเทียบฉบับต่าง ๆ ตลอดจนวิพากษ์วิจารณ์บางแง่มุมจากรามเกียรติ์ ดังที่ผู้วิจัยนำเสนอเพื่อใช้ประกอบการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

๒.๑ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านที่มาของเรื่อง

พระราชพงศาวดารกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเขียนเรื่องพระรามเล่าโดยย่อ ถึงถิ่นกำเนิดและเค้าเรื่องเดิมเกี่ยวกับพระรามของไทยและประเทศใกล้เคียง คือ เขมร ขวาและมาลายู ตลอดจนสันนิษฐานว่านิยายพระรามของไทยมีความใกล้เคียงกับของชาว มาลายู มาก เข้าใจว่านิยายพระรามของชาว มาลายู คงได้ผ่านไทยแล้วเลยขึ้นไปเป็นแบบของพระรามชาดกของภาคอีสาน (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. ๒๕๒๖ : ๖๒)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสรุปเกี่ยวกับที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ของไทยว่าได้มีที่มาจากรามายณะฉบับสันสกฤตของฤาษีวาลมิกิโดยตรง แต่นำมาจากรามายณะฉบับต่าง ๆ อีกหลายแห่ง ทรงสรุปว่ารามเกียรติ์ของไทย อาจจะมีที่มาจาก ๓ แห่ง คือ รามายณะฉบับสันสกฤตของคณิกาย วิษณุปุราณะ และหนุมานนาฏกะ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ๒๕๒๘ : ๑๔๘)

ศิริพร ฐิตะฐาน ศึกษารามเกียรติ์ในแง่การแพร่กระจายของนิทาน โดยเลือกรามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เปรียบเทียบกับพระลัก พระราม และพระรามชาดกของอีสาน หรมานและพรหมจักรจากภาคเหนือ และรามเกียรติ์ฉบับควนเกษ จากภาคใต้ ผลการวิจัยปรากฏว่า เมื่อนิทานแพร่กระจายจากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งหนึ่งนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือเปลี่ยนรายละเอียด, เพิ่มความ, ลดความ, สลับความ และสับสนความ ในกระบวนการแพร่กระจายของนิทานนั้นมีแนวโน้มของนิทานจะเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมและยุคสมัย แต่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงจะยังคงรักษาโครงเรื่อง หรือ

เอกลักษณ์อันแสดงความเป็นตัวของตัวเองเสมอ ตลอดระยะเวลาแห่งการถ่ายทอดนิทาน

(ถาวร จิตะฐาน. ๒๕๒๒)

สมพร สิงห์โต ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ สรุปผลการศึกษาไว้ว่า รามเกียรติ์ของรัชกาลที่ ๑ ไม่ได้ถ่ายทอดจากรามายณะโดยตรง หากเป็นการรวบรวมเรื่องนิทานพระรามที่เราได้มาจากแหล่งต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน จึงเป็นสาเหตุให้มีสาระต่างจากรามายณะของวาลมิกิในด้านเนื้อเรื่อง คำเรื่องส่วนใหญ่ตรงกัน แต่ส่วนปลีกย่อยต่างกัน เช่น การลำดับเรื่องบางตอน เรื่องแทรกบางเรื่องมีในรามายณะ แต่ไม่มีในรามเกียรติ์ บางเรื่องมีในรามเกียรติ์แต่ไม่มีในรามายณะในด้านวัฒนธรรมขนบประเพณีความเชื่อถือบางอย่างที่เป็นของชาวฮินดู และขัดกับหลักพุทธศาสนา หรือไม่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของไทย ที่ถูกตัดออกไป หรือดัดแปลงเสียบางตอนแทรกความคิด ความเชื่อ ความเป็นอยู่ สถานภาพบ้านเมือง และชีวิตจิตใจของคนไทยเข้าไป แต่ส่วนที่้องกันกับรามายณะก็มีอยู่บ้าง เช่น คำเรื่อง ลักษณะสำคัญของตัวละคร เช่น พระราม ยังคงเป็นแบบฉบับของลูกที่ดี สามีที่ดี นางสีดายังคงเป็นภรรยาที่ดี หนุมาน ยังคงมีความเก่งกล้า พิกะยังคงไว้ซึ่งความยุติธรรม เป็นต้น (สมพร สิงห์โต. ๒๕๑๓ : ๒๕๑ - ๒๕๒)

พระยาอนุมานราชชน กล่าวไว้ใน “อุปกรณรามเกียรติ์” เกี่ยวกับความนิยมเรื่องรามเกียรติ์ว่า “พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ เป็นหนังสือกาพย์กลอนที่เลือกสรรถ้อยคำสำนวนและกลั่นกรองให้สละสลวยเหมาะเจาะแล้ว ย่อมถูกอารมณ์ผู้ดื่ม เพลิดเพลิน ชวนอ่านไม่รู้เบื่อ” และกล่าวถึงที่มาของเรื่องรามเกียรติ์ของไทยว่า มีส่วนพ้องกับฉบับมโหรีเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีส่วนปลีกย่อยพ้องกับฉบับเบงกาลี ฉบับมาลาโย ชวา และยังมีส่วนที่แปลงออกไปเป็นเอกเทศอีกหลายตอน อันแสดงถึงลักษณะการรับอิทธิพลวรรณคดีต่างชาติมาเป็นวรรณคดีในรูปของนิทานที่เล่าต่อ ๆ กันมา (พระยาอนุมานราชชน. ๒๕๓๑ : ๘๕)

๒.๒ เอกสารที่เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ในแง่มุมอื่น

มัทนี รัตติน กล่าวไว้ในบทความ “รามายณะเปรียบเทียบกับวรรณคดี” ถึงเอกลักษณ์ตัวละครในรามเกียรติ์ที่มีความแตกต่างจากรามายณะว่า บุคลิกลักษณะของตัวละครจะเปลี่ยนไปตามอุปนิสัยใจคอของชนชาตินั้น ดังจะเห็นว่า พระรามของไทย เป็นกษัตริย์ชาวพุทธ โดยแท้ มิใช่ชาวฮินดู และหนุมานก็เป็น “พระเอก” ตามแบบฉบับในวรรณคดีไทยที่เป็นนักรบและนักรัก รู้รักษาตัวรอดด้วยปฏิภาณไหวพริบ มิใช่เป็นนักพรตพรหมจรรย์ เช่น หนุมานฮินดู นอกจากนั้นคนไทยส่วนใหญ่มักนิยมชมชื่นในตัวหนุมานยิ่งกว่าพระราม ซึ่งเป็นมนุษย์ในอุดมคติมากกว่ามนุษย์จริง และการที่พระรามซื่อสัตย์ต่อหญิงเพียงคนเดียวตลอดเรื่อง ออกจะผิดแบบฉบับ “พระเอก” ในวรรณคดีไทยและจิตต์ชาครตรักที่โลกโศกไป (มัทนี รัตติน. ๒๕๑๖ : ๑๑๘ - ๑๑๙)

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ กล่าวไว้ในบทความ “รามเกียรติ์ภาพสะท้อน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” ว่า แม้คนทั่วไปจะคิดว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้แต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์เพื่อรวบรวมนิทานนิทานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระรามก็ตาม แต่เมื่ออ่านบทละครเรื่องนี้อย่างถี่ถ้วนตลอดตั้งแต่ บานแผนกจนถึงกลอนวรรคสุดท้ายแล้ว จะพบว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อาจมีพระประสงค์อื่นแทรกหรือแฝงอยู่ในการแต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับนี้ด้วยก็ได้ หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับนี้สะท้อนให้เห็นพระราชประสงค์ หรือพระราช คตินิยมบางประการในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็เป็นได้ ประการแรก อาจกล่าว ได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ จะให้ราษฎรยอมรับว่า พระองค์มีศักดิ์ และสิทธิ์สมบูรณ์ที่จะปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ แม้จะไม่สืบเชื้อสายจากราชวงศ์ใด ๆ ของไทยก็ตาม ประการที่สอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกอาจทรงต้องการให้บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับนี้ สะท้อนให้เห็นว่าวงศ์เชื้อสายของพระองค์บริสุทธิ์ ไม่มีเชื้อสายไม้คิปปนอยู่ด้วย ประการ สุดท้าย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อาจทรงมีพระราชประสงค์ให้คนทั่วไปยกย่อง พระราชอนุชา กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท เป็นผู้รอบคอบ มีเคยทำสิ่งใดด้วยความ ประมาท (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ๒๕๒๕ : ๑๓-๒๑)

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ กล่าวในบทความ “ปรัชญาชีวิตจากบทละครรามเกียรติ์” ว่า สำคัญในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์บทละครในรัชกาลที่ ๑ ก็คือ ปรัชญาชีวิตที่คนไทย มักมองข้าม หรือไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้ หรืออาจจะเข้าใจ แต่มิได้ยึดถือปฏิบัติและเกรงจะกลายเป็น คนนรคุณ ทั้งนี้เพราะรามเกียรติ์ชี้ให้เห็นว่า “ธรรม” มีความสำคัญเหนือความเป็นญาติสนิท มิตรสหาย ตลอดจนผู้มีพระเดชพระคุณ (ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, ๒๕๒๗ : ๑)

๓. งานวิจัยวรรณคดีทางด้านวัฒนธรรม

รัตนา สกิดานนท์ ได้วิเคราะห์สุภาษิตพระร่วงในแง่วัฒนธรรม ผลของการศึกษา สรุปว่า

๑. วัฒนธรรมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงเป็นวัฒนธรรมทางจิตใจทั้งสิ้น และ ส่วนใหญ่เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับค่านิยม
๒. ค่านิยมที่ปรากฏในสุภาษิตพระร่วงมีลักษณะใกล้เคียงกับคตินิยมพุทธศาสนา มากจนเห็นได้ชัด โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความประพฤดี

๓. ค่านิยมส่วนใหญ่ในสุภาษิตพระร่วงส่วนใหญ่ยังเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมปัจจุบัน เปลี่ยนแปลงบ้างเพียงบางส่วน

๔. การเปลี่ยนแปลงค่านิยมมีทั้งเปลี่ยนแปลงเพียงส่วนย่อย และเปลี่ยนแปลงทั้งมโนทัศน์

๕. การเปลี่ยนแปลงค่านิยมเป็นไปเนื่องจากอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมในสังคม และการศึกษาอบรมที่เปลี่ยนรูปไปจากเดิม (รัตนา สติदानนท์, ๒๕๒๐)

สุนีย์ ชวนสนธิ ได้วิเคราะห์รายวามหาเวสสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย ผลการศึกษาสรุปว่า ลักษณะวัฒนธรรมที่ปรากฏ สามารถจำแนกได้ ๕ หมวด คือ

๑. วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ เครื่องอุปโภค บริโภค เครื่องของกิน เห็นได้ชัดว่า ในกัณฑ์ชูชก ขนมหักกล่าวถึงเป็นขนมหที่คนไทยทำกันอยู่โดยปกติ

เครื่องอุปโภค แยกเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านชนบทไทย เป็นเรือน ไม้ฝาขัดแตะ ได้แก่ บ้านชูชก ส่วนบ้านขุนนางจะปลูกด้วยต้นไม้

๒. สถาบันทางสังคม โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว ได้พบว่า ทั้งชาวไทยและชาวอินเดีย นิยมแต่งงานเมื่ออยู่ในวัยรุ่น การเลือกคู่ครองต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ การหมั้นหมายเป็นหน้าที่ของฝ่ายชาย ดังจะได้พบในกัณฑ์ชูชก ลักษณะครอบครัวที่ปรากฏในรายวามี ๑ ประเภท คือ ครอบครัวเดี่ยว เช่น ครอบครัวชูชก และพราหมณ์สามิภรรยา เป็นต้น ครอบครัวขยาย เช่น ครอบครัวของพระเจ้าสุทนต์ และครอบครัวที่สามิหนึ่งภรรยามากกว่าหนึ่ง เช่น ครอบครัวของพระเวสสันดร ย่อมแสดงให้เห็นชัดอย่างหนึ่งว่า ลักษณะครอบครัวในเรื่องเวสสันดรชาดกเป็นลักษณะครอบครัวแบบชาวอินเดีย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ผิดไปจากสังคมไทยด้วย ภายในครอบครัวย่อมมีประเพณีที่ต้องปฏิบัติต่อกันตามแต่สังคมจะกำหนด การปฏิบัติหน้าที่ต่อกันที่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดกเป็นแบบแผนที่ปรากฏในสังคมไทย ๖ ประเภท คือ

๑. หน้าที่เกี่ยวกับเด็กและผู้ใหญ่

๒. เรื่องระหว่างเพศ

๓. การนับถือเครือญาติ

๔. การทำมาหากิน

๕. ภูมิสำเนา

๖. อำนาจหน้าที่ของสามิภรรยา

๓. ศิลปและการเล่น การพักผ่อนหย่อนใจของสังคมไทย ซึ่งปรากฏในเรื่อง คือ งานเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งปรากฏในคำประชดประชันของนางอมิตตา และจะไม่ปรากฏในพระไทรปิฎก

หรืออรรถกถา ในข้อนี้เชื่อว่าเป็นงานสนุกสนานของไทยโดยแท้ ศิลปการต่อสู้ก็เป็นการเล่นอย่างหนึ่งของไทย ปรากฏในรายยาวตอนชุกกล่าวถึงชาวบ้าน ส่วนเด็ก ๆ จะเพลิดเพลินกับการไถ่ดิน

๔. ด้านจิตใจ สิ่งที่คนไทยยึดมั่น ซึ่งปรากฏในเรื่องแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ความเชื่อในโชคลาง เช่น เกี่ยวกับความฝัน ฤกษ์ยาม สิ่งเหล่านี้คนไทยได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ และอีกประการหนึ่ง คือ ความเชื่อเรื่องผีสาว ซึ่งเป็นความเชื่อถือดั้งเดิมของคนไทย นอกจากนี้ยังมีธรรมเนียมประเพณีบางประการที่คนไทยถือปฏิบัติปรากฏอยู่ก่อนบางตอนของเรื่อง เช่น การเชิญพระขวัญ ซึ่งไม่ปรากฏในอรรถกถา หรือพระไตรปิฎก การต้อนรับแขก และการถือข้าเจ้าบ้านนายมีปรากฏทุกฉบับ แต่มิได้หมายความว่า ประเพณีเหล่านี้มีอิทธิพลไปปรากฏในเรื่องแต่แสดงว่าในสังคมฮินดูและไทยถือปฏิบัติสิ่งเหล่านี้เช่นเดียวกัน

๕. ภาษา การพรรณนามีหลายแบบที่เหมือนวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ได้แก่ วิธีอุปมาอุปมา กับสิ่งต่าง ๆ ตามความเหมาะสม เช่น พืช สัตว์ ฯลฯ มีการเลียนแบบอุปมาทำนองเดียวกับวรรณคดีฮินดู โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การชมความงามของสตรี มีการพรรณนาธรรมชาติให้เพลิดเพลิน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นธรรมเนียมแห่งวรรณคดี ทั้ง ๒ ประการที่กล่าวถึงตลอดมาตั้งแต่พระไตรปิฎกส่วนที่เพิ่มขึ้นในรายยาวคือสุภาษิตไทยบางบท ซึ่งได้จากสุภาษิตพระร่วงและภาษาอีกชนิดหนึ่งที่ต้องใช้ให้ถูกต้อง ตามความนิยมของไทย คือ ราชศัพท์ ทำให้มีบรรยากาศคล้ายราชสำนักไทย (เกวณีย์ ชวนสนิท. ๒๕๑๕ : ๑๘๘ - ๑๘๙)

เอกสารและงานวิจัยทั้งหมดที่กล่าวมานี้ จะเป็นแนวทางหนึ่งให้ผู้วิจัยใช้พิจารณาประกอบการวิเคราะห์วัฒนธรรมจากบทละครพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกต่อไป

บทที่ ๒

การศึกษาเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

มหากาพย์รามายณะหรือเรื่องพระรามของอินเดียเป็นวรรณคดีที่แพร่หลายรู้จักในสังคมไทยมาช้านาน ชื่อและเรื่องพระรามได้ปรากฏในวรรณกรรมไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา (พระยาอนุมานราชธน. ๒๕๓๑ : ๑๕๔ - ๑๕๘) นักปราชญ์ราชบัณฑิตของไทยได้นำเค้าเรื่องของพระรามมาแต่งเป็นวรรณกรรมไทยหลายเรื่อง เรื่องที่รู้จักแพร่หลายมากที่สุดคือเรื่องรามเกียรติ์ พระมหากษัตริย์ไทยทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ ได้นำเรื่องนี้มาพระราชนิพนธ์เป็นบทละครเรื่องนี้หลายสำนวนที่ได้รับยกย่องว่าเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดคือพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการที่มีความสามารถในทางอักษรศาสตร์ช่วยกันนิพนธ์ ส่วนพระองค์ได้ทรงเอาเป็นธุระในการตรวจแก้ บางตอนก็ทรงนิพนธ์โดยพระองค์เอง แต่ใครจะเป็นผู้แต่งตอนใดบ้างนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏ พระราชประสงค์ในการแต่งรามเกียรติ์นั้น ตอนท้ายเรื่องกล่าวไว้ว่าเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองหรือสมโภชกรุงเทพมหานคร ดังคำกลอนกล่าวว่า

“อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์	ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย
ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด	ตั้งพระทัยสมโภชบูชา
ใครฟังอย่าได้ไหลหลง	จงปลงอนิจจังสังขาร
ซึ่งอักษรกลอนกล่าวลำดับมา	โดยราชปรีดากับบริบูรณ์”

นอกจากพระราชประสงค์เพื่อสมโภชกรุงเทพมหานครแล้ว หากพิจารณาจากเนื้อเรื่องโดยตลอดอาจกล่าวได้ว่าแก่นเรื่องสำคัญคือ ธรรมะย่อมชนะอธรรม ซึ่งเป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นความจริงในชีวิต ทำให้ชวนคิดว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะแต่งเรื่องรามเกียรติ์เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจประชาชนในการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตด้วย อันแสดงถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ที่เลือกเรื่องที่เป็นที่นิยมรู้จักกันอย่างแพร่หลายอยู่แล้วย่อมเป็นการสะดวกและง่ายในการรับสารที่พระองค์ต้องการสื่อให้ประชาชนทราบจากเรื่องรามเกียรติ์ ตัวละครสำคัญในเรื่องรามเกียรติ์มีพฤติกรรมที่น่ายกย่องนำมาเป็น

แบบอย่างในการดำเนินชีวิตให้อยู่เป็นสุขได้เป็นอย่างดี เช่น พระรามเป็นลูกที่ดี มีความกตัญญูต่อบิดามารดา เป็นสามีที่ดี นางสีดาเป็นแบบอย่างของผู้หญิงที่มีความซื่อตรง จงรักภักดีต่อสามี พิเภกเป็นแบบอย่างของผู้รักความยุติธรรมเหนือสิ่งอื่นใดผู้สละเครือญาติ เพื่อความถูกต้องอันเป็นธรรมที่ปฏิบัติได้ยาก ฯลฯ ถึงแม้ว่ารามเกียรติ์จะได้เค้าเรื่องจากรamayana ของอินเดีย แต่เมื่อถ่ายทอดเป็นภาษาและวรรณคดีของชาติใดแล้วย่อมปรากฏวัฒนธรรม อันเป็นลักษณะของชาตินั้น ประสมประสานอยู่

รามเกียรติ์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่คนไทยทุกชั้นและทุกวัย มีผู้ศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ในแง่มุมต่าง ๆ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาที่มาของรามเกียรติ์ และทรงพระราชนิพนธ์หนังสือชื่อว่า “บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์” ขึ้น นับได้ว่าเป็นงานค้นคว้าเกี่ยวกับรามเกียรติ์ชิ้นแรกที่มีความสำคัญยิ่งเพราะหนังสือนี้ได้ให้แนวทางและแสงสว่างแก่นักศึกษาวรรณคดีสมัยหลัง เช่น เสฐียรโกเศศ และพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ท่านทั้งสองนี้ ได้ค้นคว้าทางที่มาของนิทานพระรามต่อจากรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงทำไว้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๒๘ : ๑๔๘ - ๑๔๙) ได้ทรงศึกษารamayana ฉบับสันสกฤตของวาลมิกิ และฉบับสันติของคูลสิทาสโดยละเอียดแล้ว ทรงเทียบให้เห็นความแตกต่างทางเนื้อเรื่องระหว่างฉบับสันสกฤต ฉบับสันติ และรามเกียรติ์ของเรา พระองค์ทรงพบว่าแท้จริงแล้วรามเกียรติ์ของไทยไม่ได้มาจากramayana ของวาลมิกิโดยตรง แต่นำมาจากramayana ฉบับต่าง ๆ อีกหลายแห่ง เช่น ฉบับอุตตรนิคาย ฉบับสันติของคูลสิทาส นอกจากนี้อาจมาจากหนังสือปุราณะ โดยเฉพาะวิษณุ ปุราณะ และหनुมานนาฎกะอีกด้วย เพราะหनुมานของไทยมีเรื่องราวที่ตอนสำคัญอยู่หลายตอน ซึ่งไม่มีในramayana ของวาลมิกิแสดงว่าอาจจะมาจากramayana ฉบับอื่น ๆ ได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรุปว่า รามเกียรติ์อาจจะมาจาก ๓ แห่ง คือ ๑. ramayana ฉบับสันสกฤต โดยใช้ฉบับองคณิกาย ๒. วิษณุปุราณะ และ ๓. หनुมานนาฎกะ

เสฐียรโกเศศ ได้ค้นคว้าเรื่องramayana และรามเกียรติ์สืบต่อจากรัชกาลที่ ๖ แล้วเขียนหนังสือเรื่อง “อุปกรณ์รามเกียรติ์” ขึ้น มีความเกี่ยวกับramayana ของชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน และอินโดนีเซีย ในส่วนที่เกี่ยวกับพระรามอันเป็นต้นเรื่องของรามเกียรติ์นั้น เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน. ๒๕๓๑ : ๑๘๕) มีความเห็นพ้องกับพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ว่ารามเกียรติ์ของเรามีมูลที่มาจากเรื่องพระรามดั้งเดิมก่อนที่จะเกิดramayana ของวาลมิกิทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งมาจากramayana ทมิฬเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ก็มีส่วนปลีกย่อยได้มาจาก

รามายณะเบงกาลี และชาว มอญ และยังมีส่วนที่แปลกออกไปเป็นเอกเทศอีกหลายตอน อันแสดงถึงการรับอิทธิพลวรรณคดีของต่างชาติมาเป็นวรรณคดีในรูปนิทานที่เล่าต่อ ๆ กันมา

นอกจากการค้นคว้าเรื่องรามเกียรติ์ในด้านที่กล่าวข้างต้นแล้ว สมพร สิงโต (๒๕๑๗) ได้ศึกษา “ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑” สรุปผลการศึกษาว่า รามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ มีความแตกต่างกันหลายด้านคือ ในด้านเนื้อเรื่อง เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ตรงกัน แต่ส่วนปลีกย่อยต่างกัน เช่น การเรียงลำดับเรื่องบางตอน รายละเอียดของเนื้อเรื่องบางตอนต่างกัน เรื่องแทรกบางเรื่องมีในรามายณะแต่ไม่มีในรามเกียรติ์ บางเรื่องมีในรามเกียรติ์แต่ไม่มีในรามายณะ การสะกดชื่อตัวละครผิดเพี้ยนกัน

ในด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ความเชื่อถือบางอย่างที่เป็นของชาวฮินดูและขัดกับหลักพระพุทธศาสนา หรือไม่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของเราก็ถูกตัดออกไปหรือดัดแปลงเสีย บางตอนเราก็แทรกความคิด ความเชื่อ ความเป็นอยู่ สภาพบ้านเมืองและชีวิตจิตใจของคนไทยเข้าไป

ส่วนที่รามเกียรติ์ของเรา พ้องกับรามายณะก็มีอยู่บ้าง เช่น เนื้อเรื่อง ลักษณะสำคัญของตัวละครแต่ละตัว เช่น พระรามยังคงเป็นแบบฉบับของลูกที่ดี สามีที่ดี นางสีดายังคงเป็นภรรยาที่ดี หนุมานยังคงมีความเก่งกล้า พิกะยังคงไว้ซึ่งความยุติธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ส่วนที่เหมือนกันอีกประการคือเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และความโอ้อวดต่างๆอันเป็นรสนิยมที่ตรงกัน

จากการศึกษาค้นคว้าในด้านที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะกับรามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงกล่าวมานี้เป็นที่น่าสนใจแล้วว่ารามเกียรติ์ของไทยมีความต่างมากกว่าความเหมือนกับรามายณะ และสาเหตุแห่งความต่างนั้น ส่วนหนึ่งมาจากวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ ของแต่ละท้องถิ่นที่รามายณะแพร่กระจายไป ส่วนนี้เองที่ผู้วิจัยมองว่าวัฒนธรรมมีความสำคัญไม่น้อยในการปรับเปลี่ยนเรื่องราวในวรรณคดีให้เข้ากับวิถีชีวิต และความนิยมของบุคคลและท้องถิ่นที่วรรณคดีเรื่องนั้น ๆ แพร่กระจายมาถึง จึงทำให้วรรณคดีที่มีเค้าเรื่องจากวรรณคดีอินเดียอย่างรามายณะได้รับความนิยมรู้จักกันแพร่หลายอย่างสูงจากคนไทยนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อิทธิพลของรามเกียรติ์ที่มีต่อสังคมและวัฒนธรรมไทย

ในบรรดาวรรณคดีไทยซึ่งมีที่มาจากวรรณคดีอินเดียด้วยกันแล้ว รามเกียรติ์เป็นเรื่อง ที่ได้รับความนิยมอย่างสูง กว้างขวาง และยืนนาน ทั้งนี้เพราะเนื้อเรื่องสนุกสนานให้ความ เพลิดเพลิน มีหลายรส ประกอบด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่พิสดาร โลดโผนตื่นเต้น ซึ่งถูกรสนิยม ของคนไทยโดยทั่วไปตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นลักษณะอุปนิสัย ยังเป็นที่จับใจ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมของเราด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวนางสีดาเป็นแบบแผนของผู้หญิง ที่คนไทยนิยมคือ มีความซื่อสัตย์ต่อสามี คนไทยเราไม่นิยมผู้หญิงมากผัว เช่น นางกฤษณา แม้เธอจะมีความสามารถในการครองรักครองเรือนอย่างไรก็ตาม เราประมาณนางงากีว่าเป็น “หญิงใจง่าย” คบู้เราเรียกนางวันทองว่า “หญิงสองใจ” ทั้ง ๆ ที่นางวันทองต้องเป็นไปเพราะ เหตุการณ์บังคับแต่ทุกคนไทยโดยมากไม่คำนึงถึง เราถือว่าผู้หญิงไทยต้องมีสามีเดียว แม้สามี จะเป็นคนอย่างไรภรรยาต้องรับเคราะห์กรรมต่างๆ เพื่อมิให้ได้ชื่อว่าเป็น “กาลี” หรือ “วันทอง” ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ขุนแผนต่อว่านางวันทองดังนี้

“ถ้าเจ้าซื้อถือครองสัตย์สุจริต นิดหนึ่งเหมือนสีดาหาว่าไม่” นี่แสดงว่าเรายกย่อง นางสีดาว่าเป็นผู้หญิงที่มีความซื่อตรงต่อสามี นอกจากนางสีดาแล้ว ยังมีตัวละครอีกมากด้วยกัน ซึ่งเป็นที่ติดตามต้องใจของคนไทยเรา ดังเช่น หนุมาน เป็นต้น หนุมานเป็นทั้งนักรบและนักรัก กล่าวคือ หนุมานมีความเก่งกล้าสามารถ ฉลาด มีปฏิภาณและไหวพริบ รวมทั้งความเจ้าชู้ด้วย ในเรื่องความเจ้าชู้ของฝ่ายชายนั้นคนไทยไม่สู้รังเกียจนัก แม้ครอบครัวคนไทยจะเป็นแบบ ผัวเดียวเมียเดียวก็ตาม พระเอกในวรรณคดีไทยมักมีความเก่งกล้า ความเจ้าชู้ควบคู่กับความงาม เสมอ ด้วยเหตุนี้เรื่องรามเกียรติ์จึงเป็นที่จับใจคนไทยไม่เสื่อมคลาย

สมพร สิงโต (๒๕๑๗) ได้กล่าวถึงอิทธิพลของรามเกียรติ์ที่มีต่อสังคมและวัฒนธรรม ไทย ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑. อิทธิพลในทางภาษา
๒. อิทธิพลในทางวรรณคดี
๓. อิทธิพลในทางการแสดง
๔. อิทธิพลในทางศิลปกรรม

๑. อิทธิพลในทางภาษา

อิทธิพลทางภาษาจากบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ แบ่งได้เป็น ๒ ประการ คือ สำนวนโวหาร และชื่อบุคคลและสิ่งของ

๑.๑ สำนวนโวหาร ความเปรียบต่าง ๆ ที่ใช้พูดกันในชีวิตประจำวัน มีอยู่หลายสำนวน ที่มีที่มาจากเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางภาษาที่ได้จากเรื่อง เช่น

ลูกทรี หมายถึง ลูกออกตัญญู ลูกเรณูคุณ ปรากฏในตอนที่ ทรีพินาทรพา ผู้เป็นพ่อ

เหาะเกินลงกา หมายถึง ทำงานเกินความพอดี ปรากฏในตอนที่หนุมานไป ถวายแหวนให้นางสีดา โดยเหาะจากยอดเขามเหธร ข้ามมหาสมุทรเพื่อไปยังกรุงลงกา แต่เหาะ เลยกรุงลงกาไป

สิบแปดมงกุฏ หมายถึง คนมีเล่ห์เหลี่ยม คลบตะเลง มีที่มาจากเสนาวานร ทั้งสิบแปดตัว ซึ่งมีฤทธิ์เดชและความสามารถในการรบต่าง ๆ กัน

คบะแตก หมายถึง เสียพิธี หมดความอดทน และสิ้นความเพียร ปรากฏใน ตอน ที่ นางอรุณวดีทำลายคบะฤๅษีกลไกโกฏผู้มีมานแก่กล้า

ราพณาสูร หมายถึง หมดสิ้น วอดวาย ราบเป็นหน้ากลอง มีที่มาจากทศกัณฐ์ หมดสิ้นวงศ์ตระกูล เพราะถูกพระรามฆ่า

จอมพระราม หมายถึง ถึงที่สุด ได้รับเคราะห์กรรมหนักที่สุด มีที่มาจากตอน พระรามถูกเนรเทศจากอโยธยาไปเดินดงเป็นเวลา ๑๔ ปี ต้องระเห่เร่ร่อน ลำบากตรากตรำ และ เหน็ดเหนื่อยมากมายกว่าจะได้มีความสุข

ศรีศิลป์ไม่กินกัน หมายถึง ทำอะไรกันไม่ได้ มักใช้ในความหมายที่ว่า ไม่ถูกกัน ปรากฏในตอน ที่ พระมงกุฎ พระลบ แผลงศรต่อสู้กับพระราม ศรของกุมารทั้งสองกลายเป็น ข้าวตอกดอกไม้ ส่วนศรของพระรามกลายเป็นอาหาร

แทรกแผ่นดินหนี หมายถึง รู้สึกอับอายอย่างมาก อยากหนีหน้าไปให้พ้น ปรากฏในตอน ที่ นางนาคีขึ้นมาสมจรกับงูดิน พระฤๅษีเอาไม้เท้าเขี่ย เพื่อเตือนให้รู้สึกตัว นางอายจึงแทรกแผ่นดินหนีไป

ราวกับเรื่องรามเกียรติ์ หมายถึง เรื่องราวยืดเยื้อยาวนาน มีที่มาจากเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นเรื่องที่ยาวที่สุด ถึงกับกล่าวกันว่า ถ้าใครอ่านจบภายใน ๗ วัน ๗ คืน ฝนจะตก ๓ วัน ๓ คืน

พระรามเดินดง หมายถึง ถูกเนรเทศต้องเดินป่า มีที่มาจากตอนที่พระราม
ออกเดินป่า

ลงกาสองเมือง หมายถึง สิ่งที่ไม่ได้ แยกความสามัคคี มีที่มาจากตอนที่
กุมภกรรณ ได้ต่อว่าพิเภกขณะที่พิเภกมาเกลี้ยกล่อมให้เลิกทัพ

๑.๒ ชื่อบุคคลและสิ่งของ

นอกจากสำนวนที่ใช้พูดจากันเป็นปกติแล้ว ยังมีคำเรียกชื่อต่าง ๆ ซึ่งมีที่มาจาก
รามายณะและรามเกียรติ์ อาจแยกกล่าวได้ดังนี้

พระปรมาภิไธย เช่น รามคำแหง รามาชิปติ รามศวร รามราชาธิราช
เอกาทศรถ

ฐานันดรศักดิ์ เช่น เจ้าพระยาจักรี พระยาภรตราชสุพิช พระยาภรตราชา
พระรามบัณฑิตสิทธิเสรีณี พระยารามรณรงค์ เจ้าพระยารามราชพ พระยารามราชภักดี
พระยาอัครราชทรงสิริธรรมวิสุทธิราชสภาบดี

ชื่อสถานที่ เช่น ชุมนธ์เขายายเขาขาด เขาทรพี เขาสรพยาเขาสมอคอน
ถ้ำทรพี ถ้ำพระราม ถ้ำสีดา ทะเลชุบศร บ้านนารายณ์บรรทมสินธุ์ บึงพระราม บึงสรพยา
บุรีรัมย์ ลพบุรี(นพบุรี) อโยธยา วัดพระราม ห้วยสุครีพ เป็นต้น

ชื่อต้นไม้ เช่น กระเช้าสีดา ชายผ้าสีดา ละมุดสีดา สไบสีดา หนุมานนั่งแท่น
หนุมานประสานกาย หัวใจไมยราพณ์ สมอพิเภก

ชื่ออาหาร เช่น ทศกัณฐ์ลงสรลง พระรามลงสรลง สีดาชมสวน

ชื่อสัตว์ เช่น ปูหนุมาน

ชื่อสิ่งของ เช่น ชื่อเรือรบ ได้แก่ ชมพูพานแผลงฤทธิ์ นิลนันทเทวเจน
พญาขรถอนรัง พาลีรังทวีป สุครีพครองเมือง สุรگانต์แสนกล้า สุรเสนแสนหาญ หนุมานตัดเคียว
ไมยราพณ์ อสุรผัดผ่าพล อินทรชิตศาสตร และในรัชกาลที่ ๕ กองทัพเรือได้สร้างเรือพระที่นั่ง
นารายณ์ทรงสุบรรณขึ้น เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

ชื่อธง เช่น ครุฑพ่าห์ (พาหนะพระนารายณ์) ธงกระบี่รุข (ธงหนุมาน)

ชื่อลวดลาย เช่น นารายณ์ทรงครุฑ หรือ นารายณ์ทรงสุบรรณ (ลายหน้าบัน)

ชื่อหิน เช่น หินเขียวหนุมาน

ศัพท์ที่เกี่ยวกับกีฬาหมากรุก เช่น พระรามเข้าโศก หมายถึง ตอนถูกดื้อนเข้ามา
อยู่ในวงล้อมของอีกฝ่ายหนึ่ง

ศัพท์ที่เกี่ยวกับกีฬามวยไทย เช่น กุมภกรรณลับหอก (ท่าไหว้ครูมวย) พระราม
แผลงศร (ท่าไหว้ครูมวย) หนุมนถวายแหวน (ท่าไหว้ครูมวย)

๒. อิทธิพลทางวรรณคดี

นับตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา มีวรรณคดีที่เกี่ยวกับเรื่องรามายณะหลายเล่มด้วยกัน
สามารถแบ่งลักษณะการรับอิทธิพลทางวรรณคดีเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. นำเนื้อเรื่องบางตอนมาแต่งเป็นวรรณคดีรูปแบบอื่นๆ คือ

ประเภทนาฏกรรม ได้แก่ รามเกียรติ์คำฉันท์ (สมัยกรุงศรีอยุธยา) รามเกียรติ์
คำพากย์ (สมัยอยุธยา) รามเกียรติ์บทละครครั้งกรุงเก่า รามเกียรติ์บทละครพระราชนิพนธ์สมเด็จพระ
เจ้ากรุงธนบุรี รามเกียรติ์บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ รามเกียรติ์บทพระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ ๒ รามเกียรติ์บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ใน
รัชกาลที่ ๖ นอกจากนี้ยังมีบทเบ็ดเตล็ดสำหรับใช้รำเบิกโรง เช่น ชุदनารายณ์ปราบนาทุก
รามสุรเมขลา เป็นต้น

ประเภทกาพย์ ได้แก่ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม

ประเภทนิราศ ได้แก่ นิราศเสียดา (ราชาพิลาปคำฉันท์)

ประเภทอธิบายภาพ ได้แก่ โคลงรามเกียรติ์ที่จารึกตามระเบียบวัดพระแก้ว

๒. วรรณคดีเรื่องอื่นนิยมอ้างอิงถึงรามายณะและรามเกียรติ์ เช่น

๒.๑ “เกล้าฟ้าเคลื่อนเปลวลาม

สิบหน้าเจ้าอสูร ช่วยดู

พระรามพระลักษมณ์ชวักอ

แผนทูลเขาเงือกปล้ำ ช่วยดู”

ลิลิตโองการแข่งน้ำ ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

๒.๒ “ซยชยอำนาจท้าว

คือราม

รอนราพล่วงลงกา

แผ่นแผ้ว

ชยชยดิ่งคิดตาม
ชยชานะได้แก้ว

มารมารค นั้นฤา
ครอบครอง”

ลิลิตยวนพ่าย

๒.๓ “ปางบุตรนครเศ”ให้
จากสีดาเคียวลี-
ยังคั่นสู่เสาวคต
ฤาอนุชน้องแก้ว

ทศรถ
ลาสแล้ว
ยุพราช
คลาศไกล”

ทวาทศมาส

๒.๔ “รามาริราชไช้
โลกนสมุทรอายาน
จงถนนเปล่งศิลปีศร
ใครอาจมาขวางหน้า

พานร
ย่านฟ้า
ผลาญราพณ์
ก่ายกอง”

กำสรวลโคลงฉันท์

๒.๕ “เกรือกเกลื่อนเหมือนพาลี
ฝากน้องต้องจิตใจ

ได้มาริศปรีปรังไป
พิศไสมอยู่คู่เคียงเอง”

“เกลือกเหมือนเงื่อนเมื่อครั้ง
รับนุชอุดมศรี
เสียดัดยัดคณมนชิ
เอาเองเพลงปิ่นต้อง

พาลี
ฝากน้อง
พิตนาศ
ท้าวลัมไโลลาญ”

กาพย์ห่อโคลงพระศรีมโหสถ

๒.๖ “ยามสุรอรุโณแผ้ว	แสงฉาย
ยอดยุคลทรพราย	แพรงไชร
ถึงสรรพยาหลาย	พรรณสิ่ง ยานา
ยอาจมาอย่าให้	สร้างเส้าเสวยมย์
เห็นเขาช่อ่มล้วน	พฤษา มากนา
โดยเรงนิยมา	บ่พลั้ง
ขุนวานรินทรา	ทรงเดช แสงแฉ
ช่อนเชิดชุมดั่ง	ที่นั่นเป็นเฉลิม”

โคลงนิราศนครสวรรค์ ของพระศรีมโหสถ

๒.๗ “อันมณโฑสโมสรด้วยทศพัคตร์	แล้วรารักกันมาร่วมภิรมย์สมาน
กับพาลีลิมละสละมาร	แล้วก็รารรักจากพานรินทร์
กลับมาขึ้นเรือนเรงในเชิงยักษ	ก็ลิมรักกาจากเจ้าชีดจิน”
“พบสบเนตรศรเนตรอนงค์สมร	ที่เชิงเพลงดังแสงสี่พระกร
เมื่อทรงสรหვნงน้ำวประหารมาร	อำนาจศิลป์ดินฟ้าชาลัน
ไม่เท่าวันที่พี่ต้องสรสมาน	ตลอดจิตสุดพิชจะเปรียบปราน”
ก็หมายผลาญชีพม้วยด้วยสรทรง	
.....	
ถึงพระน้องต้องโมกขศักดิ์ยักษ	ให้พิเภกบริรักษ์จึงเร็วหาย
วายุบุตรเก็บยามาทาคลาย	นั้่นนารายณ์เกิดกอบด้วยกันมา”
“จงจำคำที่ร่ำไว้ทั้งปวง	เหมือนสีดาดวงสมรกับรามา
ตกไปอยู่ในเอ้อมเง้อมมือยักษ	ยังไม่คลายรักครวญรณจนหา
ครององค์ไว้ตรงต่อพระจักรา	ครันสิ้นกรรมทำมาได้พบกัน”

เพลงยาวความเก่า

๒.๘ “ไตรดาคุพระรามา	จากสิดาอำโถมสมร
พระผลาญชัยมารมรณ	ได้สิดาอำองค์คืน

ไตรดาราเมศร้าง	แรมอร
องค์สิดาดวงสมร	หลากหล้า
พระผลาญห่มมารมรณ	ลาญชีพ
ได้สิดาสมรหน้า	อำเคล้ำลึงองค์”

กาพย์ห่อโคลงนิราศธาร โศก ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์

๒.๙ “เริ่มเรื่องไทยราพทพทริงค์	สกดอ้อมองค์นเรศชลบาดาล”
--------------------------------	-------------------------

บุญ โฉวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค

๒.๑๐ “สามเล่มรามศไต้	สังหรณ์
แม่ก็ทรงสามศร	เปรียบท้าว
ท่านผลาญอุสุรมร	ลาญชีพ
เจ้าก็ผลาญชายอกกร้าว	มอดด้วยคูเสมอ”

โคลงนิราศพระบาท ของพระมหานาค

๒.๑๑ “แทงต้อง	พระฤาษีแกไถนา
พบนางสิดา	คุดคูอยู่ในผอบทอง
ต้องฝนต้องฟ้า	หน้าตาگیرาเศร้าหมอง
คุ่มคูอยู่ในผอบทอง	ฤาษีเชอพามาเลี้ยงไว้”

บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา ตอน โหราทำนายนางมโนห์รา

๒.๑๒ “ทำดังหนุมานกับสีดา โคนเกล้าเกษาทำร้องไห้
 ปรว่าพระรามบรรลย์ นางสีดาหลงไหลไม่รู้กล”

๒.๑๓ “..... ว่าเป็นศรณารายณ์อวตาร
 เพื่อเสด็จออกคงไปทรงพรต ยังบรรพตศาลาโลยไพศณห์
 ทรงเพลงศาตรศรไปรอนราน พินาฎมารซึ่งแปลงเป็นกวางมา”

นิราศพระยามหานุภาพ สมัยธนบุรี

๒.๑๔ “พระตะอื้นรัฐจวนครวญคะนึ่ง ถึงเมื่อรามสร้างแรมสีดา
 ยังได้ข่าวทศพัศตร์มันลักนุช ข้ามสมุทรไปนครของยักษา
 พระหริวงศ์กับองค์อนุชา ได้โยธาพานรินทร์ก็รีบตาม
 จงถนอยกพลพยุหทัพ ไปตั้งรับชิงชัยในสนาม
 ล้างอสุรแหลกลงในสงคราม ได้นั่งรามคิณยังอยุธยา”

กาพย์กำกลอน ของเจ้าพระยาพระคลัง(หน)

๒.๑๕ “ราม สีดาสนุพุดา อุปมาเหมือนสีดา
 อันรักดีต่อสามี รามบัณฑิต”

มหาเวสสันดรชาดก

๒.๑๖ “คิดมากก็น่าน้อยใจ อปลักษณ์เหมือนนิยายเขาเล่นโจน
 สีดาเดียวเปลี่ยวใจไปกับโจร พระรามโทนเที่ยวท่องระทมใจ
 ถ้าเจ้าซื้อครองสัตย์สุจริต นิดหนึ่งเหมือนสีดาหาว่าไม่”

ขุนช้างขุนแผน

๒.๑๗ “ทำนองอาจพลดปลั่งลงทั้งคู่ เขาจับได้ชายชู้น่าขัน
 ไม่แปดแป้นแสนสลดเหมือนทศกัณฐ์ต้อง โศกศัลย์เศร้าใจอยู่ในครวน”
 “จงซื้อต่อภัสดาสามี จนชีวิศรีสวัสดิ์เจ้าคัลไชย
 อย่าให้มีราคนทีกินใจ อุปไมยเหมือนอนงค์คังคีสิดา”

สุภาษิตสอนหญิง ของสุนทรภู่

๒.๑๘ “หัวกระบือบิลราชรำ รณรงค์ แลฤา
 ตัดกระบาลกระบือลง เค็ดหัวน
 สืบเสียรทรพิดง คำเล่า แลแม่
 เสมอที่เค็ดสมรดิน ขาดด้วยคมเวร”

โคลงนิราศนรินทร์

๒.๑๙ “ปางโนมรามาห้าว ศรทรง
 แผลงราพวาชพิลง แหล่งหล้า”
 “เสร็จศึกสิดาคง คืบบาท พระนา
 ศึกที่ทรวงเริ่มสู้ รบแพ้ถาถอย”

โคลงนิราศพระยาตรัง

๒.๒๐ ทำรบบรอยราพณ์ร้าย พรหมพงศ์
 พาพฐรามลง แหล่งนี้
 อาลัยวิไลยบง กษมาศ ภูเขย
 ถนัดตั้งราพณ์ล็กี้ ซ่อนแล้วลงกา”

นิราศสมเด็จพระยาเดชาดิศรเสด็จไปทัพเวียงจันทน์

๒.๒๑	“บางขนากขนากแท้	กกศร รามฤา
	เพลงแพดย์กำทรวงธร	ทบท้าว
	ขนากกกไก่ขันถอน	ถอยเคลื่อน บ้างแม่
	ศร โศกเสียบทรวงเร้า	ราคร้อยถาถอน”

โคลงนิราศละเชิงเทรา ของกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์

๒.๒๒	“.....	พรหมจักรเจ้าพาลาหากมาลักไก่อ
	ลักเอาแก้วเทพไต้หน้าภูสิดา	เหินชานมาเวหาห้องกว้าง
	พรากรเสียข้างรามานุใหญ่	มันไผ่ได้เคียงนางก็มีเมื่อนั้น”

เจ้าจันทร์ผมหอม(นิราศพระธาตุอินทร์แขวน) ของมาลา คำจันทร์

นอกจากอิทธิพลในทางวรรณคดีที่เป็นลายลักษณ์อักษรดังกล่าวมาแล้ว รามเกียรติ์ยังมีความแพร่หลายรู้จักในลักษณะของวรรณคดีปากเปล่า หรือวรรณคดีมุขปาฐะ (Oral Literature) ได้แก่ พวกนิทานชาวบ้าน (Folk Tale) เช่นเรื่องท้าวกกขนาก ดำเนินการสร้างเมืองลพบุรี รวมไปถึงประวัติสถานที่ต่าง ๆ เช่น ห้วยสุครีพ ถ้ำทรี เขาทรี เขาสรพยา บึงสรพยา เขาขาด เขาสมอคอน เป็นต้น

๓. อิทธิพลทางการแสดง

วรรณคดีเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะในแขนงอื่นอีกหลายสาขาวิชา เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม และนาฏศิลป์ สังเกตได้ว่าวรรณคดีที่มีความสัมพันธ์กับศิลปะแขนงต่าง ๆ ดังกล่าวมาคือรามเกียรติ์ เนื่องจากเป็นเรื่องที่ให้ความสนุกสนาน และความเพลิดเพลิน จึงเป็นเรื่องที่นิยมเล่าสู่กันฟัง แต่การฟังเพียงอย่างเดียวยังไม่เห็นตัวตน ไม่เห็นความงดงาม ส่วนการดูละครหรือการแสดงอื่น ๆ นั้น ได้ความบันเทิงครบถ้วนมากกว่า เพราะตาได้ดู หูได้ฟัง ด้วยเหตุนี้เองจึงนำเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งเราชอบฟังอยู่แล้วมาเป็นบทในการแสดงอีกด้วย

มหรสพหรือการละเล่นที่มีมาแต่โบราณเห็นจะได้แก่ หนัง โขน ละคร และหุ่น ดึงความปรากฏในคำพากย์ครั้งอยุธยาว่า

“อุชฺษาถาวรเปรมปรีดี ทุกข์ภัยไปมี
 สนุกนิเฒันเมืองสวรรค์ ฯ
 เครื่องเล่นโขนละครคอนหุ่นประชันเชิดชุกกลางวัน
 ด้วยเครื่องวิจิตรแต่งกาย ฯ
 ราตรีรัศมีเพลิงพราย หนึ่งงามลวดลาย
 กระหนกกระหนาบภาพหาญ ฯ
 เป็นที่ประชาชนชื่นบาน ทอดทัศนาการ
 สำราญสำรวลปรีดา” ฯ

มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า หนึ่ง โขน และละครนั้นต่างก็นิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์
 ดังนี้คือ ในหนังสือบุญโณวาทคำฉันท์ มีความพรรณนาถึงการเล่นหนึ่งไว้ว่า

“ครั้นสุริยเสด็จอัสดง เลี้ยวลับเมรุลง
 ชรอุ่มชราอำมพร
 บัดหนึ่งตั้งโศกอาทร สองพระทรงสร
 ฉล็กเฉลิมเจิมทอง
 เพียนคิดปลายศรศรสอง พากย์เพี้ยเสียดกลอง
 ก็ทุ่มตะโพนทำทาย
 สามพระอภิวันท์บรรยาย เชิดชูพระนารายณ์
 บรินทรเริ่มอนุวัน
 พัดพาลาสองสองขยับ ปล่อยวานรพัน
 ธนาก็ได้เดิยวจร
 ถวายโคบุตรบมิให้มรณ์ ปละปล่อยวานาร
 นิवासสถานเท่าอง
 เริ่มเรื่องไมยราพททธีรงค์ สะกดอุ้มองค์
 นเรศลบาตาล”

จากตัวอย่างดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า หน้ง (คงหมายถึงหน้งใหญ่) เล่นเรื่องรามเกียรติ์ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอย่างอื่นเป็นเครื่องยืนยันอีก กล่าวคือ ตัวหน้งที่เขาใช้หน้งัวมาฉลุเป็นรูปตัวละครในรามเกียรติ์ นอกเหนือจากนี้ยังยังมีบทพากย์รามเกียรติ์ครั้งกรุงเก่าปรากฏอยู่ด้วย อาจกล่าวได้ว่าหน้งซึ่งเป็นการละเล่นของไทยสมัยอยุธยานิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์เป็นหลัก ส่วนหน้งอีกประเภทหนึ่งคือ หน้งตะลุง ซึ่งเป็นการละเล่นของภาคใต้ก็นิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์เช่นกัน

โขนเป็นนาฏศิลป์อีกประเภทหนึ่งของไทย ซึ่งเล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์เท่านั้น ในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ตอน เตรียมอภิเษกสมรสรากับบุษบา ดังความว่า

“บัดนั้น	พนักงานการเล่นทั้งหลาย
ครั้นรุ่งก็รีบแต่งกาย	อสุรนาขวานรมนุชย์นาง
พวกโขนเบิกโรงแล้วจับเรื่อง	สี่เมืององคตพดหาง
ตลก-เล่นเจรจาเป็นท่าทาง	ทั้งสองข้างอ้างอวดฤทธิ”

ใน พ.ศ. ๒๓๓๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้มีโขนในงานฉลองพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมชนกาธิราช ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

“ในการมหรสพสมโภชพระบรมอัฐิครั้งนั้น มีโขนชักโรงโรงใหญ่ ทั้งโขนวังหลวงและวังหน้า แล้วประสมโรงเล่นกันกลางแปลง เล่นเมื่อศึกทศกัณฐ์ยกทัพกับสิบขุนสิบรถ โขนวังหลวงเป็นทัพพระรามยกไปแต่ทางพระบรมมหาราชวัง โขนวังหน้าเป็นทัพทศกัณฐ์ยกออกจากพระราชวังบวรฯ มาเล่นรวมกันในท้องสนามหน้าพลับพลา ถึงมีปืนบาหรียมรางเกวียนลากออกมายิงกันดังสนั่นไป”^๑

นอกจากนี้หัวโขน บทพากย์ และบทเจรจาโขนต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ก็ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องรามเกียรติ์ทั้งสิ้น อาจกล่าวได้ว่าโขนของไทยเล่นเรื่องรามเกียรติ์เท่านั้น

^๑ เจ้า พระยาทิพากรวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าคำรองราชานุภาพ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. ๒๕๐๕. หน้า ๒๒๑.

ส่วนละครที่เล่นเรื่องรามเกียรติ์นั้นเป็นละครใน และเป็นไปได้ว่าอาจเล่นมาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า เพราะมีบทละครครั้งกรุงเก่าเหลือตกทอดมาให้เห็น และในสมัยต่อมา เช่น สมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ ก็มีบทละครพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ปรากฏอยู่หลายตำนาน

เรื่องรามเกียรติ์ นอกจากจะใช้ในการแสดงที่เป็นเรื่องราวติดต่อกัน ได้แก่ หนัง โขน ละคร แล้ว ยังนิยมตัดตอนมาเล่นเพื่อนำหรือจบบรรยากาศ โดยนำเฉพาะตอนที่รู้จักกันเป็นอย่างดีมาเล่น เช่น บทจบบรรยากาศ รามสูรเมขลา นารายณ์ปราบนาททุก ซึ่งต่อมาใช้เป็นชุดเบิกโรงของโขนละคร ดังปรากฏในบทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไว้เป็นตำนานว่า

“เรื่องนารายณ์ปราบนาททุก	ในไตรคาชุกโบราณว่า
เป็นเรื่องศึกคำรบทัพสืบกันมา	ครั้งกรุงศรีอยุธยาเอามาใช้
เบิกโรงงานการเล่นเต้นรำ	ที่เริ่มมีพิธีทำเป็นการใหญ่
สำหรับโรงนางพื่อนละครใน	แสดงให้เป็นครูผู้สอนนำ” ^๑

จากตัวอย่างดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่าเรื่องรามายณะและรามเกียรติ์ ได้รับความนิยมในทางการแสดงมากกว่าวรรณคดีเรื่องอื่นเป็นอย่างยิ่ง

๔. อิทธิพลในทางศิลปกรรม

เรื่องรามายณะและรามเกียรติ์นี้มีความสัมพันธ์กับศิลปกรรมไทยประเภทจิตรกรรม และประติมากรรมเป็นอันมาก กล่าวคือ ตัวละคร และฉากต่าง ๆ ในเรื่องมีอิทธิพลต่อศิลปินผู้สร้างงานศิลปะโดยนำเอาไปเป็นสิ่งที่ประดับประดาตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ตามฝาผนัง โบสถ์ วิหารทั่วไปตั้งแต่สมัยโบราณ เช่นเดียวกับเรื่องมหาเวสสันดรชาดก แต่เวสสันดรชาดกนั้นได้รับความนิยมน้อยกว่าเพราะใช้ตกแต่งเฉพาะในวัดเท่านั้น ส่วนรามเกียรติ์นั้นใช้ในวงการอื่น ๆ ด้วย เช่น ทำเป็นลวดลายของที่ระลึก มีเครื่องถม เครื่องเงิน รวมไปถึงผลิตภัณฑ์จากแก้วคริสตัล

^๑พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์.

เป็นต้น นอกจากนี้เราจะพบว่าบรรดาภาพแกะสลัก ภาพวาดที่ใช้แขวนเป็นเครื่องประดับบ้าน ลวดลายที่สักตามตัวบุคคล เสื้อผ้า ของใช้ประเภทเครื่องโลหะต่าง ๆ ถิ่นนิมवाद หรือแกะสลักเป็นภาพตัวละครในรามเกียรติ์

แหล่งที่ปรากฏภาพเรื่องรามเกียรติ์ว่าคนไทยนิยมสร้างศิลปะจากเรื่องรามเกียรติ์ มีดังต่อไปนี้

สถานที่ที่เรารู้จักดีที่สุด คือ ระเบียงพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ตั้งแต่ตอนกำเนิดสีกา ไปจนถึงตอนอภิเษกสมรส และรูปปั้นยักษ์ในเรื่องที่ยืนอยู่รอบพระอารามหลวง เรื่องตั้งแต่ทางเข้าวัดพระแก้วทางประตูทิศตะวันตก จะมียักษ์ยืนเรียงอยู่ ๓ คู่ นับจากทางทิศเหนือคือ วิรุณจำบังกับโมชราพ สหัสเดชะกับทศกัณฐ์ และอัศรกรณกับจักรวรรดิ ประตูทางทิศตะวันออกมียักษ์ยืนอยู่ ๒ คู่ คือ สรียาภ กับอินทรชิต และวิรุณหกับ มังกรกัณฐ์ ส่วนคู่สุดท้ายอยู่ทางทิศใต้คือยักษ์ฝาแฝด ทศศิริวันและทศศิริธร วัดอื่นๆ ในกรุงเทพฯ ที่มีภาพรามเกียรติ์ก็คือ วัดอรุณราชวราราม ระหว่างช่องหน้าต่างวัดสุทัศน์ บานมุกพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ เหล่านี้ล้วนเป็นฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น

ในสมัยอยุธยาคนไทยนิยมสร้างศิลปะที่มีเนื้อหาจากรามเกียรติ์เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากภาพรามสูรและเมขลาที่ผนังถ้ำเมืองจังหวัดยะลา ภาพระบายสีเรื่องรามเกียรติ์ตั้งแต่พระรามกลับอโยธยา จนถึงสงครามพระพรต พระสัตรุดปราบอสูรที่ศาลาไทยของพระองค์จุมพฏเป็นฝีมือสมัยพระนารายณ์ ที่วัดพุทไธสวรรย์เหลือภาพรามเกียรติ์เพียงบางส่วน เช่น ภาพทศกัณฐ์และพระลักษมณ์ ที่วัดราชบูรณะ จังหวัดพิษณุโลกมีภาพฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ ตั้งแต่สงครามระหว่างทศกัณฐ์กับพระราม จนถึงทศกัณฐ์ล้มที่วัดพระเชตุพนฯ มีภาพนูนหินอ่อนนัยว่าเป็นฝีมือสมัยอยุธยา คงจะได้มาจากกรุงแตกครั้งที่ ๒

นอกจากนี้แล้วในการแสดงโขนนั้น ดังในกล่าวในอิทธิพลทางการแสดงข้างต้นแล้วว่า การแสดงโขนนั้นแสดงแต่เรื่องรามเกียรติ์เท่านั้น และผู้แสดงโขนต้องสวมหัวโขน หัวโขนที่ใช้แสดงนี้เป็นฝีมือของช่างฝีมือไทยเช่นกัน ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลของรามเกียรติ์ต่อช่างฝีมือไทยในการประดิษฐ์หัวโขน การประดิษฐ์หัวโขนมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นราชธานี ผู้แสดงโขนต้องปิดหน้าทั้งหมด ยกเว้นตัวตลกที่สวมหัวโขนเพียงครึ่งหน้าเพราะจะต้องเจรจาด้วยตัวเอง ผิดกับตัวโขนที่ไม่ต้องเจรจาเอง จะมีผู้พูดแทนเรียกว่า คนพากย์-เจรจา นอกจากตัวตลกที่สวมหัวโขนเพียงครึ่งหน้าแล้วยังมีตัวพระกับตัวนางที่ไม่สวมหัวโขน แต่สวมศิราภรณ์ที่เรียกว่า มงกุฎและชฎา การทำหัวโขนในสมัยก่อนช่างผู้คิดประดิษฐ์หัวโขนคงจะได้แบบแผนมาจากพงศ์

ในเรื่องรามเกียรติ์ว่ายักษ์หรือลิงตัวนั้นมีสีอย่างไร ลักษณะหน้าตาและเครื่องประดับศีรษะเป็นอย่างไร เช่น หัวตัวพระในรามเกียรติ์จะมีอยู่ ๔ หัวคือ พระรามหน้าสีเขียว มงกุฎยอดชัย แต่ตอนเดินป่าเป็นขอดเดินหน พระลักษมณ์ หน้าสีทองมงกุฎยอดชัยและขอดเดินหน หัวพระพรต หน้าสีแดงชาด มงกุฎยอดชัย หัวพระสัตรุด หน้าสีม่วงอ่อนมงกุฎยอดชัย หัวยักษ์ เช่น หัวทศกัณฐ์ มี ๕ หน้า มี ๓ ชั้น ชั้นแรกเป็นหน้าสำหรับสวมใส่ได้มีอยู่ ๔ หน้า คือหน้าใหญ่ด้านหน้า และหน้าเล็ก ๆ ตรงท้ายทอยอีก ๓ หน้า ส่วนชั้นที่ ๒ ทำเป็นหน้าเล็ก ๆ ๔ หน้า หันหน้าออกทั้งสี่ด้าน และชั้นบนทำเป็นหัวเทวดา สวมมงกุฎชั้นเนื่องจากทศกัณฐ์เป็นวงศ์พรหมคือ วงศ์เทวดา ข่างผู้ประคองหัวโขนจึงทำหน้าที่ทศกัณฐ์ชั้นบนสุดเป็นหน้าเทวดาเรียกว่า หน้าพรหม หน้าสีเขียว (แต่ก่อนมีทั้งหน้าเขียวและหน้าสีทอง) ในตอนสบายใจ เช่น ตอนเกี่ยวนางสีดา เรียกว่าตอนลงสวน ผู้แสดงจะสวมหัวโขนสีทอง ในตอนโกรธ เช่น ตอนออกรบสวมหน้าสีเขียว แต่รู้กันอยู่ในเฉพาะผู้แสดงเท่านั้น ผู้ชมไม่ทราบจึงเกิดความสับสนว่าทำไมทศกัณฐ์จึงเปลี่ยนสีหน้าจากเขียวไปเป็นสีทอง โดยเฉพาะผู้ชมที่เป็นชาวต่างประเทศ เมื่อเกิดการกลั่นกันเช่นนี้ ในสมัยปัจจุบันจึงกำหนดให้ผู้แสดงโขนเป็นตัวทศกัณฐ์สวมแต่ตัวทศกัณฐ์หน้าสีเขียวทั้งในเวลาดีใจและเวลาโกรธแค้น

นอกจากนี้ข่างผู้ประคองหัวโขนจะทำขึ้นมาเพื่อให้ผู้แสดงโขนใช้สวมใส่ในเวลาแสดงโขนแล้ว ยังทำเป็นหัวเล็กๆสำหรับตັບบนโต๊ะหรือใต้ตู้โชว์และทำเป็นหัวครึ่งซีกสำหรับประดับฝาผนัง เช่น ร้านอาหารไทยในกรุงอัมเตอร์ดัมประเทศเนเธอร์แลนด์ติดหัวสุครีพกับพาลีครึ่งซีกที่ฝาผนัง เป็นต้น

เท่าที่ได้กล่าวถึงศิลปกรรมเรื่องรามเกียรติ์มาเพียงส่วนน้อยนี้ก็พอจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า รามเกียรติ์มีอิทธิพลต่อศิลปป็นด้วยเป็นแรงผลักดันจิตใจให้ศิลปินสร้างงานศิลปะอันทรงคุณค่าซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยได้ส่วนหนึ่ง

อิทธิพลในทางภาษา วรรณคดี การแสดง และศิลปกรรมนี้เป็นเครื่องสนับสนุนว่า รามายณะ และรามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีที่อยู่ในความสนใจของกวี นักแสดง จิตรกร ประติมากร ตลอดจนประชาชนทั่วไป ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หรืออาจกล่าวได้ว่ารามายณะและรามเกียรติ์มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรมไทยอย่างมั่นคงและไม่เสื่อมคลาย

เรื่องย่อบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์

หิรันดย์กษัตริย์บำเพ็ญตะบะจนพระอิศวรประทานพรให้มีฤทธิ์เดชยิ่งใหญ่ หิรันดย์กษัตริย์กำเริบถึงกับม้วนแผ่นดิน พระอิศวรตรัสสั่งให้พระนารายณ์อวตารเป็นหมาเป็นปราบ พระนารายณ์ปราบหิรันดย์กษัตริย์แล้วกลับไปเกษียรสมุทร ประทับบนหลังนาค ร่ายเวทจนเกิดดอกบัวผุดขึ้นในพระอุทร และในดอกบัวมีกุมารองค์หนึ่ง พระนารายณ์นำไปถวายพระอิศวร ต่อมาพระอิศวรประทานนามว่า โอนมาตัน เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงอโยธยา

พระอิศวรตรัสสั่งให้พระอินทร์ลงไปหาที่สร้างเมืองให้ออนมาตัน พระอินทร์ให้พระวิษณุกรรมสร้างเมืองในป่าทวารวดี อันเป็นที่อยู่ของฤาษี ๔ คน คือ อจนคาวี ยุคอักระ ทหะ และยาละมุณี พระฤาษีทั้ง ๔ ให้ชื่อเมืองนี้ว่า อโยธยาทวารวดี โดยเอาอักษรตัวแรกของชื่อฤาษีทั้ง ๔ รวมเข้ากับชื่อป่า แล้วพระอิศวรก็ให้ “อนมาตัน” ลงมาปกครอง

เกาะรังกาถูกทิ้งร้าง เพราะท้าวสทนต์วันหนึ่งพระนารายณ์ไปบาดาล ท้าวสทนต์พรหมจึงให้สร้างเมืองใหม่ ชื่อ “พิชัยลงกา” มีเขานิลกาธา ซึ่งมีรังกายูบ่นยอดเป็นศูนย์กลางของเมือง แล้วให้ท้าวธาดาพรหมลงไปครอง ท้าวลัสเตียนเป็นโอรสของท้าวธาดาพรหม ท้าวอัชบาลเป็นโอรสของท้าวอนมาตันกับนางมณีเกสร ได้รับมอราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา อสุรพักตร์ได้รับพรและคทาเพชรจากพระอิศวร มีใจกำเริบเที่ยวรุกรานแม้กระทั่งเทวดา ท้าวมาลีวัคคพรหม ทูลขอให้ท้าวอัชบาลให้สามารถปราบอสุรพักตร์ด้วยพระขรรค์ที่พระอิศวรประทานไป พระอิศวรก็ประทานพระขรรค์และพรให้ท้าวมาลีวัคคพรหมนำไปให้แก่ท้าวอัชบาล ทั้งสองได้สาบานเป็นมิตรต่อกัน ท้าวอัชบาลฆ่าอสุรพักตร์ แล้วสาปให้เสี่ยวอสุรพักตร์อยู่เฝ้าสวน

เมื่ออสุรพักตร์สิ้นพระชนม์ ท้าวลัสเตียนได้ราชสมบัติและบุษบกแก้ว ซึ่งสทนต์วันให้ไว้ แก่่อสุรพักตร์ (ธาดาพรหม) ตรีบุรุมได้พรจากพระอิศวรว่า ไม่ให้พระนารายณ์ฆ่าได้ แต่ขอให้อยู่ในความสัตย์ไม่เบียดเบียนใคร แต่ตรีบุรุมไม่รักษาสัญญา พระอิศวรจึงเสด็จไปปราบ ฆ่าตรีบุรุมด้วยพระนาคดวงที่ ๓ (ดาไฟ) ของพระองค์ เมื่อปราบตรีบุรุมแล้วทรงมอบมหาธนุโมลีไว้ที่เมืองมิลิลา และเกราะแก้วทรงให้พระอัคตะดาบสไว้เพื่อถวายพระนารายณ์อวตารมาปราบยักษ์

ต่อมาท้าวลัสเตียนมีโอรส ๔ องค์ คือ “กุเปรี๊น” เกิดจากนางสุนันทา “เทพนาสูร” เกิดจากนางจิตรมาลา “อัครธาดา” เกิดจากนางสุวรรณมาลย์ และ “มารัน” เกิดจากนางวระประไพ

นนทก ผู้มีหน้าที่ล้างเท้าเทวดา มีความเจ็บใจที่เทวดาทั้งหลายข่มเหง แกล้งดบหัว ถอนผมจนโกรัน จึงไปขอพรจากพระอิศวรให้มีนิ้วเพชร ฆ่าใครคนนั้นก็ตาย แล้วนนทกก็เที่ยวฆ่าเทวดาตาย

เป็นอันมาก พระอิศวรต้องตรัสใช้ให้พระนารายณ์อวตารเป็นนางอัปสรไปปราบนทก นารายณ์แปลงล่อให้นทกร้าตาม จนนิ้วเพชรชี้เข้าตัวเองล้มลง นางอัปสรกลับเป็นพระนารายณ์ใช้ตรีศัตหวั่นทกขาด ก่อนตายนทกได้ต่อว่าพระนารายณ์ว่าเอาเปรียบตน เพราะพระนารายณ์มีถึง ๔ มือ ตนมีเพียง ๒ มือ จะสู้กันได้อย่างไร พระนารายณ์จึงบอกให้นทกไปเกิดใหม่ ให้มี ๑๐ หน้า ๒๐ มือ แล้วพระองค์จะเป็นมนุษย์ ๒ มือ ตามไปสังหาร

นทกมาเกิดเป็นทศกัณฐ์ โอรสท้าวลัสเตียนกับนางรัชฎา มีอนุชาร่วมชนนี ชื่อ กุมภกรรณ ต่อมาเกิด พิภก ทุษณ์ขร ตรีเศียร และสามะนักขา ทศกัณฐ์ได้ศึกษาศิลปศาสตร์จากพระฤาษีโคบุตร จนรอบรู้ไตรเพทโดยตลอด ทศกัณฐ์ไปเที่ยวป่า เข้าไปหักต้นไม้ในสวนของอรชุนเกิดรบกัน อรชุนแตกถอยเป็นนาคไปมัดทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ต้องไปขอให้ฤาษีโคบุตรผู้เป็นอาจารย์มาร้องให้อรชุนปล่อย ทศกัณฐ์ นับเป็นความปราชัยครั้งแรกของทศกัณฐ์

พระอินทร์ และพระอาทิตย์ ทราบว่านทกไปเกิดเป็นทศกัณฐ์ ก็มีพระประสงค์จะแบ่งกำลังของตนไปช่วยพระนารายณ์อวตาร ทั้งพระอินทร์ และพระอาทิตย์ ต่างก็ลงไปเป็นชู้กับนาง “กาลอัจนา” ชายา “ฤาษีโคดม” โอรสที่เกิดจากพระอินทร์มีนามว่า พาลี ส่วนโอรสของพระอาทิตย์มีนามว่า สุกฤษี ส่วนพระพายนันท์ได้รับบัญชาจากพระอิศวรให้นำเทพอาวุธและกำลังของพระองค์ไปขัดเข่าปาก “นางสวาหะ” และให้พระพายเป็นพ่อของลูกนางสวาหะ นางสวาหะได้บุตร มีนามว่า ทนุมาณ ต่อมาได้เป็นทหารเอกของพระราม หนุมาน มีลักษณะพิเศษ คือ มีกลิ่นทนต์เพชร เขี้ยวแก้ว พระนารายณ์เท่านั้นที่จะแลเห็นสิ่งเหล่านี้ นอกจากนี้ ยังสามารถเหวเป็นดาวเป็นเดือนได้ ก่อนที่จะพบพระราม ได้ถูกพระอุมาสาปให้กำลังลดลงครึ่งหนึ่งเพราะไปเที่ยวหักต้นไม้ในสวนของพระอุมา แต่แล้วพระอุมาก็ลดโทษให้โดยมีข้อแม้ว่า ถ้าพระรามมาดูบทลงโทษก็จะพ้นคำสาป พระอิศวรได้จัดการให้พระยาอากาศ (พาลี) สุกฤษี หนุมาน และชมพูพาน ซึ่งพระองค์ซบด้วยเหวี่ยงไคลของพระองค์ได้มาพบกัน และไปอยู่คอยพบพระรามด้วยกัน

ครั้งหนึ่งในวสันตฤดู เทวดาและนางอัปสรเล่นจับระบำกัน รามสูร อสูรเทพบุตรออกจากกล่อมชม เห็นนางเมขลาโยนแก้วจึงตรงเข้ารุกไล่ นางเมขลา ฝ่ายนางเมขลาที่รำล่อรามสูรลัดเฉยขึ้น ไปมา มือถือแก้วมณีเขี่ยรามสูร รามสูรโกรธจึงขว้างขวาน แต่มิได้ถูกนาง รามสูรไล่ตามต่อไป และได้พบกับอรชุนเกิดรบกันขึ้น รามสูรจึงจับขาทั้งสองข้างของอรชุน แล้วฟาดลงกับเหล็กเขวพระสุเมรุ จนอรชุนตาย ทำให้เขาพระสุเมรุเอนทรุด พระอิศวรต้องประกาศหาคนมาดึงเขาพระสุเมรุให้ตรง

สุครีพและพาลีพากันไปเฝ้าพระอิศวร บรรดาเทวดาทั้งหลายที่ไปก็ช่วยกันจับนาคพันเป็นเกลียวพันยอดเขาพระสุเมรุ แล้วช่วยกันดึง แต่ภูเขามิได้เขยื้อน สุครีพจึงให้เทพบุตรช่วยกันฉุดกระชากอีกครั้งหนึ่ง แล้วสุครีพจึงเอานิ้วชี้ชี้ลงตรงสะดือนาคพวกนั้น นาคสะดุ้งจึงหดตัวรัดเขาให้เขยื้อนดังตรงได้ แล้วสุครีพกับพาลีกก็กลับเมือง ต่อมาพาลี (พระยาอากาศ) มาเฝ้าพระอิศวรพระอิศวรประทานพรให้ศัตรูพ่ายแพ้ และกำลังถอยไปเพิ่มให้แก่พาลี พร้อมกันนั้น พระอิศวรยังได้ฝากมอบแก้วไถ่ทางดาราไปให้สุครีพเพื่อเป็นบำเหน็จในการที่ชะลอเขาพระสุเมรุให้ตั้งตรงได้พระนารายณ์ค้ำว่าไม่ให้พรฝากนางไป แต่พาลีขอสาบานว่า ถ้าตนไม่ให้นางแก่สุครีพขอให้ตายด้วยศรพระนารายณ์พรั้นถึงเมืองขีดขิน พาลีกกลับเปิดศอกดูเสียก่อน เกิดพอใจจึงเสียสัตย์ให้นางดาราเป็นชายา มิได้ให้แก่สุครีพ

ท้ายอักษบาลแห่งกรุงศรีอยุธยา ได้เฝ้าทูลทวงพระนามว่า ทศรถ บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข เติบโตด้วยบุญญาภิบาลของพระราชโอรสพระองค์

พระฤๅษีทั้ง ๔ คือ อตันทา วชิรา วิสุต และโรมลึงค์ บำเพ็ญพรตอยู่ที่เขาหิมพานทุกวันพระฤๅษีทั้ง ๔ จะเอนามที่เหลือกินให้ทานแก่นางกบตัวหนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ในอาศรมนั้น นางกบรู้สึกในบุญคุณของพระฤๅษี วันหนึ่งนางเห็นนางนาคขึ้นมาคายพิษใส่ในอ่างนมของพระฤๅษี เนื่องจากนางนาคโกรธที่พระฤๅษีเอาไม้ไปเคาะชนดหางในขณะที่นางกำลังสมจรรกับงูดิน นางกบเกรงว่าพระฤๅษีจะต้องตาย จึงกระโดดลงไปในอ่างนม พระฤๅษีกลับมาเห็นนางกบตายในอ่างนม จึงเป่ามนต์ให้ฟื้นขึ้นมาซักถามได้ความว่า นางกบยอมตายแทนพระฤๅษี พระฤๅษีจึงชุบนางกบให้เป็นหญิงงามให้ชื่อว่า นางมณฑิลา แล้วนำไปถวายพระอิศวร พระอิศวรรับนางไว้เป็นข้าช่วงใช้ของพระอูมา

ก่อนที่ท้าวลัสเตียนจะสิ้นพระชนม์ ได้ไปช่วยสละสลวยวันรบกับพระยาอากาศได้ชัยชนะได้นางอัคคี ธิดาพระยาอากาศมาให้แก่ทศกัณฐ์ และมอบราชสมบัติให้ทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ครองกรุงลงกา มีกุมภกรรณ และพิเภกเป็นผู้ช่วย ทศกัณฐ์มีสหายรักอยู่ ๗ คน คือ อชกรรณ ไพจิตรรา สัทธาสูร มูลพลัว จักรวรรดิ สัตถุลง มหาบาล ส่วนน้องคนอื่น ๆ ก็ได้ครองหัวเมืองต่าง ๆ โดยทั่วกัน

เขาไกรลาสทรุดเนื่องจากวิรุพหกเอาสังวาลขว้างตุ๊กแก ซึ่งทำทำเหยี่ยววิรุพหกขณะขึ้นเฝ้าพระอิศวร พระอิศวรให้หาทศกัณฐ์มาขอกเขาเพราะไม่มีใครยกได้ ทศกัณฐ์สามารถผลักเขาให้ตั้งตรงได้ พระอิศวรตรัสแก่ทศกัณฐ์ว่าอยากได้อะไรให้บอกจะยกให้ ทศกัณฐ์ขอพระอูมา ขณะที่พาพระอูมาไปนั้น ทศกัณฐ์พบพระนารายณ์แปลง ออกอุบายให้ทศกัณฐ์คืนพระอูมา และแนะให้ขอนางมณฑิลา ทศกัณฐ์ก็ทำตาม เพราะมีอาจเข้าใกล้พระอูมาได้เนื่องจากทนความร้อนไม่ได้ พระอิศวรจึงประทาน

นางมณฑาให้ตามที่ทศกัณฐ์ขอ ขณะที่ทศกัณฐ์พานางมณฑาเหาะผ่านเมืองจีตจิน พาลีเหาะขึ้นไปจึง
นางมณฑาเป็นเมียของตนเสีย ทศกัณฐ์หนีเข้าลังกา กุมภกรรณและพิเภกแนะนำให้ไปนิมนต์
พระฤาษีโคบุตรมา ฤาษีโคบุตรบอกให้ไปหาฤาษีอังกตอาจารย์ของพาลี ให้ช่วยพูดให้พาลีคืนนาง
ให้ทศกัณฐ์ ฤาษีอังกตไปขอร้องพาลี พาลียอมคืนนาง แต่ขณะนั้น นางมณฑากำลังตั้งครรภ์ ฤาษีอังกต
จึงพาพระครรภ์ เอาลูกออกไปใส่ท้องแพะไว้ก่อน แล้วคืนนางมณฑาให้ทศกัณฐ์ไป

ครั้นลูกนางมณฑา ซึ่งฝากไว้ในท้องแพะครบกำหนดคลอด พระฤาษีอังกต จึงจัดการผ่าท้อง
แพะ ลูกนางมณฑากับพาลีที่เกิดมานี้ ได้นามว่า “อังกต” ตามชื่อของฤาษีอังกต เมื่ออังกตอายุได้ ๑๐ ปี
พาลีให้ทำพิธีตรึงอังกตที่แม่น้ำยมุนา ทศกัณฐ์ทราบข่าวคิดจะฆ่าอังกตเพื่อลบล้างความอัปยศเสีย
จึงแปลงเป็นปู่ไปคอยที่อยู่ในแม่น้ำ พวกพลวานรไปพบเข้ากลับมาบอกพาลี พาลีรีบกับทศกัณฐ์
จึงแปลงเป็นปู่ ในที่สุดปู่กลับร่างเป็นทศกัณฐ์ พาลีจับได้ เมื่อเสร็จพิธีตรึงอังกตแล้ว พาลีสั่งให้ผูก
ทศกัณฐ์มาในห้องคดลากเล่น แล้วเอาข้าวเดนก้านลให้กินวันละปิ่นจนทศกัณฐ์ซูบผอม จึงสั่งให้
ปล่อยตัวไป

ทศกัณฐ์เกิดความอับอายที่รบแพ้อรชุน และแพ่พาลีถึง ๒ ครั้ง จึงไปหาฤาษีโคบุตรให้ช่วยทำ
พิณก่อกจิต เพื่อใครจะได้ฆ่าไม่ได้ เมื่อก่อกจิตได้แล้ว พระฤาษีเก็บรักษาไว้ให้ที่อาศรมกลางป่า ฝ่าย
ทศกัณฐ์ก็เริ่มกำริบอหังการ ได้ไปเที่ยวเขาไกรลาส พบกุเปรันผู้พี่ชายชื่อบุษบกแก้ว ซึ่งลัดเตียนผู้บิดา
ยกให้ ทศกัณฐ์อยากได้ เกิดรบกันขึ้น กุเปรันหนีไปหาพระอิศวร พระอิศวรถอดงาช้างขว้างไปปักอก
ทศกัณฐ์ และสาปให้งาดิออกอยู่ตลอดไป ต่อเมื่อตายจึงหลุด ทศกัณฐ์ได้บุษบกแก้วก็ไปหาพระ
วิฆเนศวรให้ช่วยเลื่อยงาออก และเนรมิตเครื่องประดับปิดเสีย หลังจากนั้น ทศกัณฐ์ก็เที่ยวสำราญ
กับภรรยาในกามคุณ หายไปจากลังกาเป็นเวลาหลายวัน นางมณฑาเศร้าโศก ชิวหาแนะนำนางลงขึ้น
บุษบกแก้วเพื่อเสี่ยงทายดูว่าทศกัณฐ์ยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ เนื่องจากบุษบกแก้วนี้ ถ้าผู้หญิงที่เป็นม่ายขึ้น
จะไม่เคลื่อนที่

ทศกัณฐ์มีโอรสเกิดจากนางมณฑา ชื่อ รณพัตร์ ได้ศึกษาศิลปวิทยาจากพระฤาษีโคบุตร
แก่พิณทุชะ ภวานามนคัมหากาลอศคืออยู่ถึง ๗ ปี จึงได้ศร ๓ เล่ม จากพระผู้เป็นเจ้าทั้ง ๓ ครั้นแล้ว
ก็ไปรบกับพระอินทร์ ได้ชัยชนะพระอินทร์ และได้จักรแก้วของพระอินทร์ กลับมาลังกา ทศกัณฐ์
มีภรรยาเป็นดี จึงให้นามรณพัตร์ว่า “อินทรชิต”

นันทกาลข้าของพระอิศวรไปเกี่ยวนางฟ้าชื่อนางมาลี พระอิศวรกริ้ว จึงสาปให้ไปเกิดเป็นควายป่า ชื่อ ทรพา และให้ถูกบุตรฆ่าตายจึงจะพ้นคำสาป นันทกาลลงมาเกิดเป็นควายทรพามีควายตัวเมียเป็นบริวารมากมาย ครั้นนางควายตัวใดออกลูกเป็นตัวผู้ ทรพาจะฆ่าเสียเสมอ ต่อมานางควายมีลูกกลาเริ่มท้องเกรงว่า ถ้าคลอดลูกเป็นตัวผู้ก็คงถูกทรพาสังหารเสีย นางจึงไปหลบคลอดลูกในถ้ำ ถูกลั่นเป็นควายผู้ เทวดาประจำถ้ำก็ช่วยปกป้องให้ความปลอดภัยทุกเช้าค่ำ และให้ชื่อควายผู้ตัวนี้ว่า “ทรพี”

ท้าวอักษบาลจัดการอภิเษกทศรถกับสามนาง คือ นางเกาสุริยา นางไภยเกษี และนางสมุทรา พระยาวิศิษฐ์ และสวามิตร เป็นผู้ประกอบพิธี ต่อมาท้าวอักษบาลสิ้นพระชนม์ ทศรถได้ราชสมบัติ วันหนึ่งพระอาทิตย์เชิญทศรถไปปราบปทูตทนต์ยักษ์ ซึ่งรุกรานสวรรค์ นางไภยเกษีไปด้วย ใต้ให้แขนสองแขนเพลาของทศรถซึ่งหักในขณะรบ ทศรถตรัสประทานพรไว้ว่า ถ้าต้องการอะไรจะประทานให้ดังประสงค์ ทศรถรบชนะพระอินทร์ให้รดแก้ว

ฤาษีกลไกโกฏไม่เคยรู้จักสตรีเพศเลย บำเพ็ญพรตอยู่ในป่าศาลวัน แดนเมืองพัทวิสัย จนอำนาจตะบะแก่กล้าถึงกับทำให้ฝนแล้งเป็นเวลานานถึง ๓ ปี ท้าวโรมพัฒน์ ทราบเหตุ จึงส่งธิดาชื่ออรุณวดีไปทำลายตะบะ เมื่อฤาษีกลไกโกฏเสียตะบะแล้ว ฝนจึงตก นางอรุณวดีพาฤาษีกลไกโกฏเข้าเมืองพัทวิสัย พระยาภิเษกเพลินในกามรส แม้จะหวนระลึกถึงคำที่บิดาสั่งไว้ว่ามีให้แต่ต้องสตรี แต่ก็มิอาจถอนตัวได้

ท้าวทศรถนิมนต์ฤาษีทั้ง ๔ คือ พระวชิษฐ์ สวามิตร วัชอัคคี และการทวาช มาเพื่อทำพิธีขอบุตร ฤาษีทั้ง ๔ แนะนำให้นิมนต์ฤาษีกลไกโกฏมาเป็นประธาน ฤาษีกลไกโกฏคิดเชิญนารายณ์อวตาร จึงไปเฝ้าพระอิศวร เพื่อให้พระอิศวรสั่งให้พระนารายณ์อวตาร แล้วก็กลับมาตั้งพิธีอัญเชิญพระนารายณ์และบริวาร ในขณะที่ทำพิธีเกิดเปลวควันพร้อมกับมือสุรทนต์ถาดข้าวทิพย์ จำนวน ๔ ปั้น กลิ่นหอมคลบถึงเกาะลงกา นางมณฑาหอมกลิ่นข้าวทิพย์ จึงให้นางกานาสูร มาโอบข้าวทิพย์ไปได้ครึ่งปั้น เหลืออีก ๓ ปั้นครึ่ง ท้าวทศรถแบ่งให้มเหสีทั้งสามเสวย มเหสีทั้งสามเสวยข้าวทิพย์แล้วท้าวทศรถก็ชวนไปประพาสป่า พรเหรัญญิตเกิดรบกันขึ้น เหรัญญิตถูกทศรถฆ่า

มเหสีทั้งสามประสูติโอรส ๔ องค์ คือ พระรามโอรสของเกาสุริยา พระพรตโอรสของไภยเกษี พระลักษมณ์ และพระสัตรุด โอรสนางสมุทราเทวี เมื่อประสูติได้ ๓ วัน ก็มีงานสมโภช ๔ วัน ฝ่ายนางมณฑาเมื่อได้เสวยข้าวทิพย์ครึ่งปั้นที่นางกานาสูรโอบไปให้แล้วประสูติธิดา

โหราทำนายว่าเป็นกาลกนิให้น้ำไปทิ้งน้ำเสีย ทศกัณฐ์จึงให้เอาธิดาไปใส่ผอบแล้วลอยน้ำไป ท้าวชนกเก็บได้ เอาไปเลี้ยงไว้ ต่อมาจึงนำเอานางไปฝังไว้ เพื่อตนจะได้เจริญกาวนาได้สะดวก

ทศกัณฐ์มีความอิจฉาพวกราชานี จึงสั่งให้นางกานาสูรพาบริวารไปรังควาญพระวชิรสูติ
สมเด็จพระรามและพระลักษมณ์ไปปราบ กานาสูรถูกฆ่า มาริศและสวาทูทราบว่ามีเหตุ
ก็ไปรบกับพระราม สวาทูตาย มาริศหนีกลับลงกา

ท้าวชนกขุดหาธิดาซึ่งตนฝังไว้ แต่ไม่พบ ท้าวชนกลงมือไถพื้นดินเองจนพบ จึงให้ชื่อว่า
“สีดา” แล้วลอบพาไปครองเมืองมิลินา และให้ข่าวประกาศให้กษัตริย์ทั้งหลายมาขอพรของ
พระอิสริยา ชื่อนามราชโมลี ถ้าใครยกได้จะได้นางสีดาไป พระรามพระลักษมณ์เสด็จไปในพิธีนี้ด้วย
พระรามเป็นผู้ยกธิดาได้ ท้าวชนกเชิญท้าวทศรถมาร่วมพิธีอภิเษกพระรามกับนางสีดา เมื่อเสร็จพิธีแล้ว
ท้าวทศรถพร้อมด้วยโอรสทั้งสี่และนางสีดาซึ่งเป็นพระสุริยาเสด็จกลับอโยธยา ระหว่างเดินทางกลับ
นั้นพระรามพบรามสูร รามสูรทำรบแต่แพ้พระราม รามสูรเห็นพระรามเป็นนารายณ์อวตาร จึงขอ
ประทานชีวิต และถวายสรของพระอิสริยา พระรามฝากสรนี้ไว้กับพระพิรุณ

ควาญทศกัณฐ์ครอียดินทรพาผู้เป็นพ่อ ครั้นโตเท่าพ่อแล้วก็ทำพ่อมารบ ได้ฆ่าพ่อตาย แล้ว
แก้แค้นได้ทำใครต่อใครรบ จนถูกพระอิสริยาสาปให้ถูกพาลีฆ่าตายแล้วไปเกิดเป็นลูกพระยาชวร ชื่อ
มังกรกรรม และถูกสรพระรามตาย

ทศกัณฐ์ทำพาลีรบ ได้เข้าไปรบกันในถ้ำ สุคริพเข้าใจผิดคิดว่าพาลีตาย จึงปิดปากถ้ำ ครั้นพาลี
ออกมาได้ก็เข้าใจว่าสุคริพแก่จึงขับออกจากเมือง ฝ่ายทศกัณฐ์ซึ่งถูกพาลีฆ่า ได้ไปเกิดเป็นมังกรกรรม
ตามคำสาปของพระอิสริยา

ท้าวทศรถเตรียมพิธีราชาภิเษกพระราม นางค่อมกุญจีได้ทราบข่าว จึงไปยุนางไภยเกษให้ขอ
วเชสมบัติให้พระพรต และให้เนรเทศพระราม เพราะนางต้องการแก้แค้นที่พระรามเคยแก้แค้นยินตน
นางไภยเกษเห็นชอบด้วย จึงไปทูลขอพร ๒ ประการดังกล่าว ท้าวทศรถจำเป็นต้องให้ เพราะได้เคย
ครีวประทานพรนางไว้ตั้งแต่ครั้งพระองค์ไปช่วยพระอินทร์ปราบปญทุทนต์ด้วย เหตุนี้ พระราม
จึงต้องออกไปอยู่ป่าเป็นเวลา ๑๔ ปี โดยมีพระลักษมณ์และนางสีดาขอติดตามไปด้วย เมื่อสามกษัตริย์
จากเมือง ท้าวทศรถทรงเศร้าโศก และกริ้วนางไภยเกษ ถึงกับตรัสห้ามนางและพระพรตถวายพระเพลิง
หังจากนั้นท้าวทศรถก็สิ้นพระชนม์

พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา เดินทางไปถึงแม่น้ำสะโตง พบพรานกุ่ม เข้าสวามิภักดิ์ และนำเสด็จข้ามแม่น้ำสะโตงไปพบฤาษีภารทวาช เดินทางต่อไปพบพระสระงักฤาษีแล้วไป แก่เพ็ญพรตอยู่บนเขาสัตตภู

พระพรต พระสัตรุด ซึ่งอยู่เมืองโกยเกษี ทราบข่าวท้าวทศรถสิ้นพระชนม์ จึงเสด็จกลับ โยธยา ครั้นถึงเมืองทราบเรื่องพระรามถูกเนรเทศ พระพรตกริ้วนางโกยเกษีมาก ไม่ยอมรับราชสมบัติ ทั้งพระพรตและพระสัตรุด และสองชนนี คือ นางเกาสุริยา และนางโกยเกษี เดินทางถึงอาศรมฤๅษี เกอิษฐ์ และสวามิตร ได้เชิญฤๅษีทั้งสองไปด้วย ครั้นถึงลำน้ำสะโตง พบกุ่ม เกินปะทะทัพกันขึ้น ท้าวกุ่มทราบความประสงค์ กุ่มก็เป็นผู้นำทางไปเฝ้าพระราม พระพรตทรงวิงวอนพระรามให้กลับไปครองเมือง แม้พระอาจารย์ทั้งสองจะช่วยอ่อนน้อมก็ไม่สำเร็จ พระพรตจำต้องขอประทาน บถองค์พระบาทไปแทนพระองค์ แล้วเดินทางกลับโยธยา ตัวพระพรตเองไม่ยอมเข้าเมือง ให้สร้าง ประชันคานที่ชายแดนโยธยาแล้วประทับอยู่ ณ ที่นั้น เพื่อคอยพระรามเสด็จกลับเมือง

พระรามเดินป่าต่อไป พบท้าวสุทัศน์ และนางศุภใจ ครั้นถึงแม่น้ำอมฤต เทพรักษาก็เนรมิต เวศถวาย พระรามเดินทางเข้าสวนพิราพ ซึ่งเต็มไปด้วยต้นพวาทอง (มะม่วงทอง) พระรามชมสวน บริวารพิราพพบกับพระลักษมณ์ พิราพลักสีดา พระรามฆ่าพิราพ พระรามพบนางเสาวรีแล้วเสด็จ ไปดับไฟป่า ได้ไปเฝ้าพระอรรคฤๅษี พระฤๅษีถวายเกราะแก้ว พระอินทร์เนรมิตอาศรมถวาย

กุมภกาศบำเพ็ญตบะเพื่อขออาวุธจากพระพรหม ครั้นพระพรหมโยนพระขรรค์ลงมาให้ กุมภกาศกลับไม่เอาเพราะต้องการจะให้พระพรหมส่งให้ถึงมือ จึงบำเพ็ญตบะต่อไป ฝ่ายพระลักษมณ์ แก่ที่ยาเก็บผลไม้ พรพระขรรค์ตกอยู่จึงเก็บขึ้นมากัดแหว่งแสงไปเข้าตากุมภกาศเกิดรบกัน พระลักษมณ์ฆ่ากุมภกาศ

ทศกัณฐ์เสด็จประพาสป่า ให้ชีวหาสามีนางสำมะนักขาอยู่เฝ้าเมือง ชิวหาแถบลิ้นปิดเมือง เพราะทนงังไม่ไหว ทศกัณฐ์กลับมาไม่ทราบชีวหาใช้ลิ้นปิดเมือง เห็นบ้านเมืองมีดมิดคิดว่า ศัตรูปิดเมือง จึงขว้างจักรไปถูกลิ้นขาด ชิวหาถึงแก่ความตาย นับแต่นั้นมานางสำมะนักขา ก็เสียใจ ออกเที่ยวป่า พบพระรามก็หลงรัก จึงแปลงกายเป็นนางมนุษย์เข้าเฝ้าพระราม ครั้นพระรามปฏิเสธ นางก็เข้าทูลตีสางสีดา พระลักษมณ์จึงตัดดิน ตัดมือนางเสีย เมื่อถูกพระลักษมณ์ลงโทษ ดังนั้นแล้ว นางสำมะนักขา ก็กลับไปฟ้องพี่ชาย คือ พระยาขร พระยาขรยกทัพมารบ ถูกพระรามฆ่าด้วยศรของ ร เบศวรที่ฝากพระพิรุณไว้ พระยาขรยกทัพมารบก็ถูกพระรามฆ่า ตริเศียรมารบก็ตายอีกเช่นกัน แล้วนางขาจึงหนีกลับลงกาไปฟ้องทศกัณฐ์ พร้อมทั้งชมโฉมนางสีดา จนกระทั่งทศกัณฐ์หลงใหลคิด

อุบ แล็กนางสีดา โดยใช้ให้มาริสแปลงเป็นกวางทองไปล่อนางสีดา ฝ่ายทศกัณฐ์ก็แอบอยู่ใกล้ ๆ
 อหรมทอยดูที เมื่อพระรามขัดอ้อนวอนไม่ได้ก็ออกไปตามจับกวาง กวางแปลงถูกยิง และแสร้ง
 ทำเป็นเสียงพระรามร้องเรียกพระลักษมณ์ นางสีดาจึงบังคับให้พระลักษมณ์ออกไปช่วย ทศกัณฐ์
 สมใจกละเปลี่ยนแปลงเป็นฤาษีเข้าไปให้พรสีดา พร้อมทั้งสรรเสริญทศกัณฐ์ เกลี่ยกล่อมให้นางนิย
 ทศกัณฐ์ แต่นางสีดาหายินดีไม่ ฤาษีปลอมจึงกลักร่างเป็นทศกัณฐ์อุ้มสีดาหะไป

ขณะที่ทศกัณฐ์พานางสีดาหะไปนั้น ได้พบสดาฯ สดาฯเข้าขัดขวาง และถูกทศกัณฐ์
 ถอดเขว่นางสีดาขว้างปิกหัก นางสีดาผ่านไปพบพระยายุทอง ได้ขอให้ช่วยทูลพระราม และได้
 ไปฟ้องสไปปากวานรไว้ถวายพระรามด้วย ทศกัณฐ์พานางสีดาไปไว้ในอุทยานกรุงลงกา ฝ่ายพระราม
 กลับมาตามกวางไม่พบสีดา และได้ทราบข่าวจากพระอินทร์ จึงออกตามนางมาจนพบสดาฯ สดาฯ
 ถวายเขว่น และเล่าความให้พระรามทรงทราบแล้วก็สิ้นใจ พระรามจัดการเผาสดาฯ แล้วออก
 คิดตามต่อไป ได้พบกุมพล นางอสมุจิ และไปถึงปากกล้วยซึ่งเป็นที่อยู่ของหนุมาน และสุครีพ พระราม
 พบหนุมาน หนุมานพาสุครีพมาเฝ้า ทำสัญญาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คือ พระรามจะช่วยสุครีพปราบ
 พาลี และสุครีพจะช่วยพระรามตามนางสีดา

เมื่อพระรามแผลงศรฆ่าพาลีแล้ว องค์กร ชมพูพาน ก็เข้าถวายตัว หลังจากปลงศพพาลีแล้ว
 พระรามก็เสด็จเข้าขีตจิน แต่งตั้งสุครีพให้ครองเมือง แล้วพระรามก็เสด็จออกจากเมืองเดินทางไป
 จนถึงเขาคันธมาทน์ ระหว่างทางได้ทราบข่าวสีดาจากยูทอง และได้สไปของสีดาจากวานร เมื่อ
 พระรามเสด็จถึงเขาคันธมาทน์ ได้พักคอยกองทัพของสุครีพอยู่ สุครีพยังไม่มา พระลักษมณ์จึงเสด็จ
 ไปเฝ้าพลที่ขีตจิน สุครีพกับหนุมานไปเฝ้าพระราม สุครีพทูลถึงท้าวมาหามพม่าเป็นผู้มีฤทธิ์ พระราม
 จึงให้หนุมานกับสุครีพถือสารไปเชิญชวนท้าวมาหามพม่าเป็นมิตร ท้าวมาหามพม่าไม่เชื่อว่าเป็นสาร
 ของพระนารายณ์จึงไม่ยอมอ่อนน้อม หนุมานจึงสะกดให้หลับ แล้วพามาถวายพระราม ท้าวมาหามพ
 ม่าจึงยอมสวามิภักดิ์ ฝ่ายนางแก้วอุดรเมียท้าวมาหามพม่าได้ส่งนิลพัทไปสืบข่าว นิลพัทมาถึงก็เข้า
 สวามิภักดิ์อีก

สุครีพเกณฑ์พลเมืองขีตจิน ท้าวมาหามพม่าเกณฑ์พลเมืองชมพู นิลพัทยกทัพไปบรรจบทัพ
 สุครีพ ทหารสิบแปดมงกุฏ และประคนธรรพ์เข้าเฝ้าพระราม เมื่อพระรามได้รับพลเป็นกำลังพอที่จะ
 ออกติดตามนางสีดาได้ ก็ได้ส่งทหารถึงออกติดตามค้นหานางสีดา กองทัพเมืองขีตจินมีหนุมานและ
 องค์ศกเป็นหัวหน้า ส่วนทัพเมืองชมพูนั้น ให้ชมพูพานและนิลพัทเป็นหัวหน้า

หนุมาน องคต ชมพูพาน ได้รับคำสั่งให้ไปลงกา พระรามได้มอบธำมรงค์กับสไปให้ หนุมานนำไปถวายสิดา พร้อมทั้งแจ้งข่าวความทุกข์ของพระองค์ให้นางทราบด้วย วานรทั้ง ๓ นาย เดินทางถึงสระของยักษ์ปิกห์ลัน องคตรบกับยักษ์ปิกห์ลัน แล้วเดินทางต่อไปถึงเมืองมายัน พบนาง มุหมากลี บานนอกทิศทางไปลงกาให้ ต่อจากนั้นได้พบนางสุวรรณมาลี นางบอกให้ข้ามมหาสมุทร และแนะนำให้ไปถามพระฤาษีชฎิล หนุมานพาไพร่พลข้ามมหาสมุทรไปได้ แล้วเข้าพบฤาษีชฎิล พระฤาษีบอกให้ไปยังเขาเหมตริณ ซึ่งเป็นท่าข้ามไปลงกา

ครั้นหนุมานและไพร่พลไปถึงเขาเหมตริณ ได้พบกับพระยาสัมพาที ซึ่งเป็นพี่ของสหาย สัมพาทีให้ ๓ วานรขึ้นนั่งบนหลังแล้วพาบินไปถึงเขาคันธสิงขร ชี้ให้ดูเกาะลงกา ว่ามีเขานิลากาลา เป็นแท่งอยู่กลางเมือง เมื่อวานรเหล่านั้นจำกรุงลงกาได้แล้ว สัมพาทีก็พากลับมายังเขาเหมตริณ หนุมานใคร่ครวญว่าไม่อาจพากันไปลงกาได้ทั้งหมด จึงบอกแก่ชมพูพาน และองคตว่าตนจะเข้าไป ลงกาคนเดียว ว่าแล้วก็เหาะจากเขาเหมตริณไป ก่อนจะถึงลงกา หนุมานได้รับกับนางผีเสื้อสมุทร แล้วถามนางผีเสื้อสมุทร แล้วไปหาพระนารทฤาษี หนุมานลองดีพระนารทฤาษี จนถูกพระฤาษีทำโทษ หนุมานต้องยอมจำนน ครั้นถึงลงกาต้องรบกับยักษ์เสื้อเมืองลงกา แล้วเข้าไปค้นตามประสาทต่าง ๆ ไม่พบนางสิดา หนุมานจึงเข้าไปในสวน เห็นนางสิดา แต่หนุมานยังมิได้เข้าเฝ้าได้แปลงเป็นลิงน้อย แอบคอยดูที่อยู่ก่อน

ฝ่ายทศกัณฐ์คิดถึงสิดา จึงเสด็จลงสวนมาเที่ยวสิดา แต่นางไม่ยินดีด้วย ทั้งยังด่าว่าทศกัณฐ์ พงศไกรธพจนางยักษ์แล้วเสด็จขึ้น นางยักษ์เหล่านั้นจึงพากันมากล่าวบริภาษสิดา นางสิดาเสียใจ เกรียมจะผูกคอตาย หนุมานจึงเข้าแก้ไว้ และทูลข่าวพระรามพร้อมทั้งถวายแหวน จากนั้นหนุมาน ก็ทำลายสวน สหัสกุมาร โอโรสทศกัณฐ์ออกรบ สหัสกุมารตาย อินทรชิตโอโรสทศกัณฐ์ออกรบหนุมาน แสร้งทำแพ้ ถูกจับ ทศกัณฐ์สั่งประหารด้วยวิธีต่างๆ หนุมานไม่ตาย หนุมานขอให้เฝ้า ทศกัณฐ์เสียรู้ จุดไฟเผาหนุมาน หนุมานจึงเผาลงกาจนหมดสิ้น แล้วไฟที่ปลายหางของตนไม่ดับ ต้องไปหา พระนารทฤาษีให้แนะวิธีดับไฟ แล้วเดินทางกลับ

ทศกัณฐ์ขอให้เทวดาสร้างลงกาใหม่ หนุมานมาถึงเขาเหมตริณ พาไพร่พลกลับไปทูลรายงาน พระราม หนุมานถูกกริ้วที่ทำเกินเหตุ แต่ก็ได้รับประทานอภัย และได้รางวัล คือ ผ้าชุบสรง เมื่อพระราม ได้ทราบข่าวสิดาจากหนุมานแล้ว ก็ให้เคลื่อนทัพไปตั้งอยู่ริมทะเล ณ เขาคันธกาลา

ทางฝ่ายลงกา ทศกัณฐ์ฝันร้าย พิเภกทำนายแล้วเสนอแนะให้แก้ไขด้วยการคืนสิดาให้พระราม เกีย ทศกัณฐ์ไม่ยอมทำตาม ชำยงไกรธพิเภกถึงกับริบสมบัติ แล้วขับออกจากเมือง พิเภกจำต้อง

ออกจากเมืองไปเพียงผู้เดียว และได้เข้าไปสวมมิกค์ต่อพระราม พระรามทรงรับพิเภกไว้ โดยให้ทำพิธี ถือน้ำก่อน หลังจากนั้นพิเภกกับสุครีพก็สาบานเป็นเพื่อนกัน พระรามทรงปรึกษาพิเภกถึงวิธีการที่จะ เข้าตีลงกา พิเภกขอดูกำลังทหารพระรามก่อนเพื่อจะได้ทูลแนะนำได้ถูกต้อง พระรามจึงตรัสสั่งให้ ทหารวานรทั้งหลายแสดงอิทธิฤทธิ์ให้พิเภกดู

ทศกัณฐ์ ได้ยินเสียงทหารพระราม จึงใช้ให้สุกรसारไปสืบข่าว สุกรसारปลอมเป็นเหยี่ยว กินไป พอถึงกองทัพปลอมเป็นวานรลอบเข้าไป แต่พิเภกได้บอกความจริงให้พระรามทราบ สุกรसारจึงถูกจับลงอาญาสักหน้าแล้วปล่อยไปหาทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์เห็นสุกรसारทำการไม่สำเร็จ จึงปลอมเป็นโยคีเข้าไปเกลี้ยกล่อมให้พระรามแบ่งใจกับพิเภกและสุครีพ ครั้นพิเภกจะกราบทูล ทศกัณฐ์แกล้งพระรามก็พูดไม่ได้ เพราะถูกทศกัณฐ์ผูกจิตไว้ ส่วนพวกทหารพระรามต่างก็แสดงความ โกรธเคืองโยคีปลอมเป็นอันมาก โยคีปลอมเห็นดังนั้นจึงรีบลากลับ

ทศกัณฐ์ทำการไม่สำเร็จ จึงคิดอุบายใหม่ ให้เบญกาย ธิดาพิเภกนิรมิตกายเป็นสิดาแสรงทำตาย ลงมายังไปเพื่อลวงพระรามให้เลิกทัพกลับ ครั้นพระรามลงทรง แลเห็นเบญกายลอยน้ำมาเข้าพระทัยว่า เป็นสิดา จึงคร่ำครวญจนถึงกับสลบไป หนุมานขอพิสูจน์ด้วยการเอาศวางบนกองไฟเบญกายทนร้อน ไม่ได้ถั่น หนุมานตามจับมาได้ พระรามสั่งให้สอบสวนและปรึกษาโทษ พิเภกทูลให้ประหารชีวิต แต่พระรามให้อภัย และให้หนุมานไปส่ง หนุมานจึงได้นำเบญกายเป็นเมียในโอกาสนั้น

พระรามปรึกษาข้าราชการถึงการศึก ชามพุรวาขทูลแนะนำให้อองถนน พระรามจึงสั่งให้ หนุมานกับนิลพัทไปช่วยกันอองถนน แต่ทั้งสองเกิดไปก่อเหตุวิวาทกันขึ้น พระรามจึงสั่งนิลพัทไป รักษาเมืองขีดขิน และคอยส่งเสบียง ส่วนหนุมานให้อองถนนให้เสร็จภายใน ๗ วัน หนุมานได้นิลราช เป็นผู้เฒ่าเฒ่ารับหินไปโยนทะเล

ระยะที่ฝ่ายพระรามของถนนั้น ทศกัณฐ์ทราบความจึงใช้ให้นางสุพรรณมัจฉาผู้เป็นลูก พญางูไปแอบลักเอาหินไปทิ้งเสีย แต่หนุมานจับได้ และได้นางเป็นเมีย นางสุพรรณมัจฉา เลยกลายเป็นผู้ช่วยหนุมานของถนน ครั้นเสร็จเรียบร้อย นางก็ไปสารองบุตร ชื่อ มัจฉานุ ทั้งไว้ที่ ทาเคทรวะ ต่อมา ไมยราพ เจ้ากรุงบาดาลพบเข้า ได้นำไปเลี้ยงไว้ในฐานะบุตรบุญธรรม

ครั้นอองถนนเสร็จเรียบร้อย พระรามก็ให้พิเภกหาฤกษ์เคลื่อนขบวนทัพ โดยมีไชยามพวาน เป็นผู้เชิญธงชัยนำทัพ พระอินทร์ให้พระมาตุลีนำรถแก้วลงมาถวาย ฝ่ายทศกัณฐ์ทราบว่าพระราม ยกทัพข้ามฟากมา ก็ให้ภานุราชไปนิรมิตป่าซึ่งเหมาะจะเป็นที่ตั้งทัพต่อพระราม แล้วภานุราชเอง ก็ทรงกลงไปอยู่ใต้แผ่นดิน เพื่อคอยพลิกแผ่นดินเมื่อกองทัพพระรามหลงเข้ามาตั้งอยู่ในบริเวณนั้น

พระรามใช้ประคนธรรพ์ให้ไปเลือกชัยภูมิสำหรับตั้งทัพ ประคนธรรพ์ไม่รู้อุบาย จึงถือเกาทัณฑ์ที่ภานุราชนิรมิตไว้ แต่พระรามยังรอบคอบ จึงใช้หนุมานไปดูลาดเลาอีกที คราวนี้ หนุมานได้พบความจริง และได้ฆ่าภานุราชนิรมิต พิเภกทูลแนะนำพระรามให้ตั้งทัพอยู่ที่เขามรกต แต่มีฤๅษีเฒ่ารักษาเขานั้นอยู่ หนุมานเป็นผู้ไปฆ่าฤๅษีแล้ว พระรามก็ตั้งทัพอยู่ที่นั่น

พระรามตั้งองคตไปสื่อสารเพื่อเจรจากันโดยดีตามประเพณีก่อน เมื่อองคตไปถึงทศกัณฐ์ ไม่ยอมให้เข้าเมือง ได้ออกอุบายให้องคตเสียดาการ แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ องคตพึ่งประตูเมืองเข้าไป ถึงตัวทศกัณฐ์ และไม่ยอมไหว้ทศกัณฐ์ก่อน องคตม้วนหางของตนเป็นแท่นนั่งเสมอทศกัณฐ์ แล้วถ่มเสารของพระรามให้ฟัง พระรามตรัสชมเชยว่าองคตทำหน้าที่ทูตได้ดี

ทศกัณฐ์ยกฉัตรแก้วขึ้นบังดวงอาทิตย์ทำให้มืดมน ทางฝ่ายพระรามมองไม่เห็น แต่ฝ่ายลังกาสามารถมองเห็นฝ่ายพระรามได้ ฉัตรแก้วนี้เป็นฉัตรวิเศษ เป็นของท้าวธาดาดพรหม และตกทอดมาถึงทศกัณฐ์ เมื่อทศกัณฐ์ทำพิธียกฉัตรแล้วก็ชวนนางมณโฑ และสนมกำนัลขึ้นไปอยู่บนฉัตรเพื่อดูกองทัพพระราม พวกทหารพระรามพากันตกใจที่มองไม่เห็นแสงอาทิตย์ พิเภกเป็นผู้กราบทูลให้พระรามทรมานถึงสาเหตุ และส่งพลวานรไปหักฉัตร สุครีพขึ้นอาสาไปหักฉัตร สุครีพได้เข้าหักฉัตรและรบกับทศกัณฐ์ ชนะทศกัณฐ์แล้วแบ่งมงกุฏของทศกัณฐ์มาถวายพระราม

เปาวนาสุรแนะนำให้ทศกัณฐ์ชวนไมยราพมาช่วยรบ ทศกัณฐ์ใช้นนยวิก มาอุ้มไปตามไมยราพมาพบ ไมยราพรับคำจะช่วยทำศึก มารดาของไมยราพคัดค้าน แต่ไมยราพก็ไม่ยอมเชื่อ ไมยราพได้ทำพิธีทำยาสำหรับเป่าให้กลับ ก่อนที่จะขึ้นไปสะกดทัพนั้นได้ฝันร้าย ครั้นโหนด่านายฝันแล้ว ไมยราพก็สั่งขึงนางพิรากวน และไวยวิก ซึ่งโหนด่านายว่าเป็นผู้มีดวงชะตาดีจะได้ครองบาดาล

ฝ่ายพระรามก็ทรงพระสุบิน ครั้นพิเภกถวายคำทำนายว่า ไมยราพจะมาสะกดทัพแล้วลักเอาตัวพระรามไป จึงได้เตรียมป้องกันอย่างแน่นหนา หนุมานนิมิตกายใหญ่โตล้อมกองทัพและอำปาทอมพลภพของพระรามไว้ ไมยราพแปลงเป็นลิงเข้าไปดูลาดเลาแล้วก็ขึ้นไปกวัดแกว่งกล่อ้งแกวอยู่บนเขาโศกเส พวกพลวานรสำคัญว่าดาวประกายพริ้วขึ้นคงเป็นเวลาจวนสว่าง ซึ่งเป็นเวลาหมดเคราะห์ของพระรามแล้ว จึงพากันหลับหมด ไมยราพก็รีบเป่ายาสะกดให้กองทัพหลับสนิทหนุมานก็กลับเข้านับ ไมยราพเข้าขโมยพระรามไปขังไว้ในกรงเหล็กเมืองบาดาล

เมื่อกองทัพพระรามตื่นขึ้น ทราบความว่าพระรามหายไป พิเภกให้หนุมานตามไปช่วยพระราม หนุมานลงไปตามลาดด่านต่าง ๆ ก่อนที่จะเข้าสู่เมืองบาดาล และได้เกิดรบกับมัจฉานุผู้รักษาด่าน ภายหลังทราบว่ามัจฉานุเป็นลูก หนุมานได้พบนางพิรากวน และได้คบคิดกับนางพิรากวน

ออกอุบายหาทางเข้าไปยังที่ซึ่งพระรามได้ หนุมานสะกดพวกยามให้หลับ พาพระรามออกจากที่ซึ่ง
มัลลิกกลับไปสั่งหาไมยราพ และตั้งไวยวิกครองเมือง โดยมีมัจฉาเป็นอุปราช ครั้นเสร็จธุระแล้ว
ก็กลับมาพาพระรามกลับไปกองทัพ พอพระรามฟื้นขึ้นมาก็ประทานแหวนแก่หนุมานเป็นการ
แก้หนึ่งความชอบ

ฝ่ายทศกัณฐ์นั้นส่งญาติวงศ์ออกมารบหลายคนด้วยกัน กุมภกรรณเป็นน้องทศกัณฐ์เคยถูกล
ให้ทศกัณฐ์คินนางสีดาให้พระรามแต่ทศกัณฐ์โกรธมาก กุมภกรรณจึงต้องยกทัพออกรบ พิกเอกได้
ออกไปเจรจาเพื่อให้เลิกรบ เพราะเชื่อว่ากุมภกรรณเป็นผู้ที่มีศีลสัตย์ แต่กุมภกรรณถือคำสั่งทศกัณฐ์
เป็นใหญ่ เมื่อพิกเอกเจรจาไม่สำเร็จ สุครีพจึงออกรบ ถูกกุมภกรรณจับหนีบรักแร้ไป หนุมานตามไปช่วย
จึงหนีมาได้ กุมภกรรณยกทัพตามกลับมาได้รับกับพระลักษมณ์ และพุ่งหอกโมขศักดิ์ถูกพระลักษมณ์
แค้นแก่ได้ กุมภกรรณกลับไปทศกัณฐ์เพื่อไม่ให้กองทหารพระรามมีน้ำใจ หนุมานตามไปรบกุมภกรรณ
จึงมีอภินิหารสำเร็จ หลังจากนั้นได้ยกทัพออกมาอีก และถูกพระรามฆ่า

อินทรชิตรบกับพระลักษมณ์ ถูกศรพลาญวาศของพระลักษมณ์แล้วกลับเข้าเมืองมังกะกัณฐ์
ขัดตาทัพ อินทรชิตทำพิธีชุบศรนาคราช มังกะกัณฐ์จึงออกขัดตาทัพ แต่ตายด้วยศรพระราม วิรุณมุข
ออกขัดตาทัพแทน อินทรชิตทำพิธีไม่สำเร็จเพราะถูกขามพูวราชไปรบกวน จึงยกทัพมาหนุมานวิรุณมุข
พระลักษมณ์จับวิรุณมุขได้แล้วปล่อยไป วิรุณมุขปลอมเป็นอินทรชิต อินทรชิตแฝงเมฆแฝงศร
นาทแบศมัตพระลักษมณ์ และลึงไว้ พระรามเรียกพญาครุฑมาจิก อินทรชิตทำพิธีชุบศรพราหมาศตร์
กับไถ่เงินออกขัดตาทัพ แต่ถูกหนุมานฆ่าตาย อินทรชิตชุบศรไม่สำเร็จเพราะได้ข่าวกัมปันตาย
จึงออกรบ แฝงศรพราหมาศตร์ถูกพระลักษมณ์และรีพลสลบหมดเหลือแต่หนุมานศึกอินทรชิตครั้งนี้
อินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ชี้ช้างเอราวัณมา หนุมานตรงเข้าหักคอช้างเอราวัณ แต่ถูกอินทรชิต
หวดด้วยคันศรสลบไป พระรามออกสนามรบ พอหนุมานฟื้นขึ้นก็ให้ไปเอายาที่เขาสรรพยา
หนุมานซ่อนภูเขามาตั้งไว้เหนือลม พอพระลักษมณ์และไพร่พลได้กลิ่นยา ก็ฟื้น ทศกัณฐ์กับอินทรชิต
ได้ดูเขาเงรปลอมเป็นสีดาตัวจริง อินทรชิตตั้งพิธีกุมภนิยาชุบศรสามเล่ม พระลักษมณ์ไปล้างพิธีได้
แล้วรณทวนจนหมดศร อินทรชิตหนีเข้าเมืองแล้วออกมารบอีก โดยแฝงอยู่ในท้องฟ้า ในที่สุดถูกศร
พราหมาศตร์ของพระลักษมณ์

ทศกัณฐ์เสียใจที่อินทรชิตตาย จึงยกทัพออกรบเอง มีสิบรถ (ลูกของทศกัณฐ์ ๑๐ องค์)
ช่วยด้วย สีกดอนนี้เป็นสีกใหญ่ สิบรถตายครั้งแรก ๔ องค์ ต่อมาตายอีก ๖ องค์ เมื่อสิบรถตายหมด
ทศกัณฐ์ได้ประอาวุธกับพระรามแล้วถอยทัพกลับลงกา

พระญาติวงศ์ และสัมพันธมิตรของทศกัณฐ์มาช่วยรบ พวกเหล่านี้ ได้แก่ “สหัสเดชะ” ราชานางเปียงตาล กับ “มุลพลัม” อุปราชปางตาล ทั้งสองเป็นสหายทศกัณฐ์ “แสงอาทิตย์” ราชานางโรมคัล กับหลานทศกัณฐ์ (ลูกพญาขร) “สัดลุง” ราชานางจักรวาล กับ “ตรีเมฆ” ราชานางมัทวารีเป็นหลานทศกัณฐ์ (ลูกตรีเศียร) “สัทธาสุร” ราชานางอัสดง สหายทศกัณฐ์ “วิรุณจำบัง” ราชานางจาดุก หลานทศกัณฐ์ (ลูกพญาขุณณ์) ในที่สุดพวกเหล่านี้ถูกฆ่าหมด

ทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์ คือ พิธีขบตัวในอุโมงค์ แต่ทำไม่สำเร็จเพราะถูกวานรไปทำลายพิธี

ท้าวมาลีวราชว่าความ เมื่อทศกัณฐ์หมดญาติวงศ์และมิตรสหายแล้ว ก็นึกถึงท้าวมาลีวราชผู้เป็นเจ้านาย จึงให้ไปเชิญมาว่าความ ทศกัณฐ์พยายามกล่าวหาพระราม เพราะต้องการให้ท้าวมาลีวราชแข่งพระราม แต่ท้าวมาลีวราชมิได้ฟังความฝ่ายเดียว ได้ไปเชิญพระรามและนางสีดามาในที่สดทรงชี้ขาดให้ทศกัณฐ์คืนสีดาให้พระราม ทศกัณฐ์ไม่ยอม ท้าวมาลีวราชจึงแข่งทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ออกรบเป็นครั้งที่สอง คราวนี้ ทศกัณฐ์พุ่งหอกกบิลพัทถูกพระลักษมณ์ พระรามฉกหอกมาได้ ในการศึกครั้งที่สาม ทศกัณฐ์บาดเจ็บสาหัส ต้องเสกเป่าบาศักดิ์แล้วค่อยพักกลับเข้ากอง พิกเอกทูลพระรามว่า ทศกัณฐ์นั้นฆ่าไม่ตายเพราะได้ถอดดวงใจฝากไว้ที่พระฤาษีโคบุตร หนุมานจึงรีบอาสาไปเอากล่องดวงใจ เมื่อหนุมานได้กล่องดวงใจแล้วก็ให้พระฤาษีพาตนเข้าไปรับอาสาช่วยทศกัณฐ์รบกับพระราม ทศกัณฐ์หลงกลให้หนุมานออกรบได้รบกันสองครั้ง ครั้งหลังทศกัณฐ์ยกทัพออกมาด้วย ทศกัณฐ์รบกับพระราม พอพระรามแผลงศร หนุมานก็ขยี้ดวงใจทศกัณฐ์ให้ทศกัณฐ์ดู ทศกัณฐ์ถึงแก่ความตายด้วยฝีมือของหนุมาน

เมื่อทศกัณฐ์ตาย พิกเอกก็เข้าไปเชิญนางสีดาออกมาถวายคืนให้พระราม พระรามให้สีดาลุยไฟเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ ครั้นแล้วพระรามจึงอภิเษกให้พิเภกครองลงกา พระองค์พานางสีดาและไพร่พลเดินทางกลับ พระรามถึงอโยธยาในฤดูใบไม้ร่วง และได้บำเหน็จรางวัลแก่แม่ทัพนายกอง คือ ให้หนุมานครองพระนครหรือโยธยา แต่หนุมานครองได้วันเดียวก็ถวายเมืองคืน พระรามจึงสร้างเมืองขึ้นใหม่ที่ “เทพบุรี” ให้ไปครอง นอกจากนี้ พระรามก็ได้พระราชทานยศศักดิ์แก่แม่ทัพนายกองอื่น ๆ โดยทั่วหน้ากัน

ศึกท้าวจักรวรรดิแห่งมลิวัน สาเหตุเนื่องจากไพนาศูริยวงศ์ (ทศพิน) ลูกของนางมณฑา กับทศกัณฐ์ ทราบความว่าตนไม่ใช่ลูกพิเภก แต่เป็นลูกคตินางมณฑา เพราะนางมณฑามีครรภ์ไว้เพื่อสามีทศกัณฐ์ก็ถูกฆ่า นางจึงตกเป็นเมียพิเภก ดังนั้น เมื่อไพนาศูริยวงศ์ทราบเรื่องตนเข้า

ก็เกลี้ยขังพิเภก จึงไปชวนท้าวจักรวรรดิมาช่วยจับพิเภกจำตรไว้ พระรามทราบข่าวจึงให้พระพรต และพระสัตรุดไปตีกรุงมลิวัน สឹกตอนนี้มีแนวเดียวกับศึกลงกา นับตั้งแต่การเริ่มต้นก็เริ่มด้วยการ สื่อสาร โดยมีนิลนลเป็นผู้สื่อสาร แม่ทัพสำคัญก็พอเทียบได้กับศึกลงกา คือ ท้าวจักรวรรดิเทียบได้กับ ทศกัณฐ์ สุริยาภพ ไอรสองค์ใหญ่ของท้าวจักรวรรดิเทียบได้กับกุมภกรรณ ได้พุ่งหอกถูกพระสัตรุด สกบ บรรลัษจักร ไอรสองค์ที่สองของท้าวจักรวรรดิก็มีฝีมือทางเพลงสธอย่างอินทรชิต นนยุพัตร์ ไอรสองค์ที่สามมีบทบาทคล้ายมังกรกัณฐ์ ท้าวไวตาลเทียบได้กับสหัสเดชะที่มาช่วยทศกัณฐ์รบ ตมทหารเอกในศึกมลิวันคือนิลพัท นับได้ว่าศึกมลิวันนี้ผิดกับศึกลงกาเพียงเป็นการเสนอตัวละคร ชุดใหม่เท่านั้น

ขณะที่พระรามประพาสาป นางอดุลปีสาธ ผู้ร่วมวงศ์ทศกัณฐ์คิดจะให้สิดาพราจากพระราม นางอดุลปีสาธจึงลวงสิดาให้เขียนรูปทศกัณฐ์ แล้วนางอดุลปีสาธก็เข้าสิงรูปนั้น สิดาจะลบเท่าใด ก็ไปออก พระรามกลับมาพบเข้าก็แหนงพระทัย ทรงดำริว่านางไม่ซื่อสัตย์ จึงให้พระลักษมณ์นำไป จับปล่อย แต่พระลักษมณ์ปล่อยนางไปแล้วเอาหัวใจดวงมาถวายพระรามแทนหัวใจสิดา นางสิดาไป คพอยู่กัษกับฤาษีวชมฤค และประสูติไอรสองค์หนึ่ง และพระฤาษีชุบขึ้นอีกองค์หนึ่ง แล้วให้นามว่า พว มงกฎ และพระลบ

กุมารทั้ง ๒ ได้เรียนศิลปวิทยาจากพระฤาษีจนเชี่ยวชาญ ได้ออกประลองศรจนก้องไปถึง ลโยธยา พระรามจึงปล่อยม้าอุปการไปเพื่อหาตัวผู้มีบุญ ในการปล่อยม้าไปนั้น พระรามผูกสธไว้ที่ ทอแก้ว ถ้าใครพบม้านี้ให้ทำการคารวะ ถ้าขัดขึ้นถือว่าเป็นกบฏ ครั้นม้าวังไปถึงพระกุมารทั้งสอง ก็แค้นกัน หนุมานตามมาพบเข้าก็เกิดรบกัน หนุมานแพ้ถูกจับมัด สักหน้า ในที่สุดพระรามยกทัพ ไปจับ และได้ควมว่ากุมารทั้งสองเป็นไอรส จึงให้พาไปหานางสิดา และเชิญนางเข้าเมือง นางไม่ยอม กลับ พระรามจึงทำอุบายให้หนุมานไปทูลว่าพระรามสิ้นพระชนม์จะถวายพระเพลิง นางจึงกลับ เข้าเมือง ครั้นนางทราบว่าถูกหลอก จึงแทรกแผ่นดินลงไปอยู่กับพญานาคที่เมืองบาดาล

พระรามเสียใจเรื่องสิดาเป็นอันมาก เรียกพิเภกให้ตรวจดวงชะตา พิเภกทูลให้พระราม ตดณเดินป่าอีกหนึ่งปี ปีนั้นพระรามได้ปราบยักษ์ต่าง ๆ เช่น ท้าวกูเวร ปักษาวายุภักษ์ ท้าวอุณาราช เรืองท้าวภกชนาก

พระอิศวรทรงเห็นว่าพระรามกับนางสิดายังแตกแยกกัน จึงรับสั่งให้หาทั้งพระรามและ นางสิดา และว่ากล่าวให้คืนดีกัน แล้วประทานอภิเษกใหม่บนสวรรค์ ทั้งสองจึงปรองดองกันได้ และมีความสุขสืบมา ตอนท้าย พวกคณรรมารบกวณพวกฤาษี แล้วเลยไปตีเอาเมืองไภยเกษ

ท้าวไทยเกษต้องหนีเข้าป่า พระรามจึงให้โอรสทั้งสองไปปราบ โดยมีพระพรต พระสัตรุดตามไปด้วย
เมื่อปราบคนธรรพ์เรียบร้อยแล้ว บ้านเมืองก็ร่มเย็นแต่นั้นมา

บทที่ ๓

การวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

วรรณคดีเป็นเครื่องมือสื่อความคิด ประสบการณ์ จินตนาการ และสิ่งแวดล้อมที่รายรอบตัวมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย มีการสืบสานการสร้างและเสพงานวรรณคดีจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้น วรรณคดีจึงทำหน้าที่บันทึกวัฒนธรรมของสังคมในแต่ละช่วงเวลานั้น และเมื่อกาลเวลาผ่านไป วรรณคดีเก่าก็จะกลายมาเป็นวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า เปรียบเสมือนมรดกวัฒนธรรมที่ตกทอดมาสู่ผู้อ่านในรุ่นปัจจุบัน

รามเกียรติ์ แม้จะมีเค้าเรื่องจากรamayanaของอินเดีย ซึ่งเป็นเรื่องของการสรรเสริญพระนารายณ์ เทพองค์สำคัญของฮินดูก็ตาม แต่เมื่อแพร่กระจายไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ สาระสำคัญและความมุ่งหมายเดิมย่อมเปลี่ยนแปลงไป เช่น รามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ ๑ ของไทย ได้คงเค้าเรื่องเดิม แต่วัฒนธรรมในเรื่องมีการแทรกวัฒนธรรมไทยประสมกลมกลืนลงไปด้วย เนื่องจากเนื้อเรื่องที่สนทนาก็คือแรงบันดาลใจของศิลปินในการสร้างสรรค์ศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ เป็นต้น อีกทั้งพฤติกรรมของตัวละครแต่ละตัวสามารถให้แง่คิด และแฝงคติหลายประการ ที่สำคัญก็คือ การที่วรรณคดีเรื่องนี้ ยกย่องธรรมะให้ชนะอธรรม ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญของไทย

เรื่องรามเกียรติ์ แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางจิตใจในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

๑. ประเพณี
๒. ความเชื่อ
๓. การปกครอง
๔. ค่านิยม
๕. ศาสนา
๖. การศึกษา

ในแต่ละประเด็นสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

๑. ประเพณี

ประเพณีในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
อาจกล่าวได้โดยลำดับ ดังนี้

๑.๑ ประเพณีการเกิด

ประเพณีการเกิดที่ปรากฏในรามเกียรติ์ ได้แก่ ประเพณีการขอบุตร ประเพณีการ
ทำขวัญ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๑.๑ การขอบุตร

ในรามเกียรติ์ ท้าวทศรถผู้ครองเมืองอโยธยา มีมเหสี ๑ องค์ คือ นางเกาสุริยา
นางไภยเกษี และนางสมุทรเทวี ซึ่งมีมเหสีแต่ละองค์ก็ยังไม่ประสูติโอรสที่จะสืบราชสมบัติ จึงได้คิด
ทำพิธีขอบุตรจากเทพ โดยเชิญฤาษีไลโกฏผู้ทรงคุณความรู้ทางเวทวิทยา มีฌานแก่กล้า สามารถติดต่อ
กับเทพเจ้า มาประกอบพิธีกรรมเพื่อขอประทานโอรสที่มีบุญบารมี และมีความเก่งกล้าสามารถ

แม้ว่าได้พระกไลโกฏ

อันมีโพธิสมภารมานกกล้า

ซึ่งอยู่โรมพัฒพารา

นิมนต์เธอมาคิดการ

เห็นว่าจะได้ราชบุตร

ฤทธิรุทรเดชากกล้าหาญ

ด้วยกิจพิชิตนั้นชำนาน

ถึงจะสู้ยักษมารไม่เกรงกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๒๑๑ - ๒๑๒)

ในการประกอบพิธีขอบุตรนั้น เริ่มตั้งแต่การตั้งโรงพิธีใหญ่โตงดงาม
พร้อมเครื่องบวงสรวงครบครัน

ให้ตั้งโรงราชพิธี

สิบเก้าห้องยาวรีสูงใหญ่

สี่เหลี่ยมจตุรัสอำไพ

แล้วไปด้วยเครื่องอลงการ

เพดานดัดอังกาบพุ่มห้อย

ระย้าย้อยล้วนพวงมุกดาหาร

ราชวัตถ์นัฏรงโอรพาร

งามดั่งวิมานเทวัญ

ท่ามกลางมีแท่นพรตน์

ปีกเสวตฉัตรฉายฉนั้น

ตั้งเครื่องบูชาเรียงรัน

ครบครันตามราชวาที

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๒๕)

ฤๅษีโกโลโกฏประกอบพิธีโดยใช้มนต์สณชีพที่พระอิศวรประทานให้อัญเชิญเทพสำคัญ และมีบุญญาธิการจุติลงมาสู่ครุฑ จนนกระทั่งเวลาผ่านไปสามราตรีก็บังเกิดข้าวทิพย์สี่ปັນ ซึ่งมีกลิ่นหอมฟุ้งคลบไปทั่ว และกลิ่นหอมนี้ลอยไปถึงกรุงลงกา นางมณโฑได้กลิ่นก็ต้องการที่จะได้สวยเป็นอย่างยิ่ง ทศกัณฐ์จึงให้นางกานาสูร บินไปตามกลิ่นข้าวทิพย์ และโฉบคาบมาได้ครึ่งปັນ ก็ก่อนางมณโฑสวยแล้วไม่นานนางก็ตั้งครุฑ ส่วนทางฝ่ายพระมเหสีของท้าวทศรณนั้น คือ นางเกาสุริยา นางไภยเกษี สวยข้าวทิพย์องค์ละปັນ นางสมุทรเทวี สวยปັນครั้งที่เหลือจากที่นางกานาสูรโฉบไป หลังจากที่พระมเหสีทั้งสามสวยข้าวทิพย์แล้วพระนารายณ์ก็อวดารลงมาคู่ทรรค์ พร้อมพระลักษมี จักรแก้ว คทา สังข์ และบัลลังก์นาค

เมื่อนั้น

ฝ่ายองค์พระนารายณ์เรื่องศรี

ครันได้ศุภฤกษ์สวัสดิ

อัญชลีลาเจ้าโลกา

ชวนพระลักษมีศรีสมร

บังอรเขายอดเสนหา

ทั้งพญาอนันตนาครา

มาเราจะพากันไป

ตรัสแล้วเสด็จอวดาร

สามโลกสะท้อนสะท้อนไหว

ลงสู่พระครุฑทราวมวย

ในองค์นางเกาสุริยา

จักรแก้วเข้าครุฑเทวี

นางไภยเกษีเสนหา

คทาสังข์บัลลังก์นาคา

มาครุฑสมุทรนงคราญ

องค์พระลักษมีประไพพักตร์

ร่วมรักคู่ชีพสังขาร

เข้าครุฑมณโฑเขาวมาลัย

พร้อมวันอวดารพระจักรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๓๔)

พิธีขอบุตรของท้าวทศรถ นอกจากแสดงให้เห็นความเชื่อแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นผู้อ่านเข้าใจถึงกำเนิดของพระรามว่า มีชาติกำเนิดที่สูงส่ง เป็นองค์อวตารของพระนารายณ์ ที่ต้องการจุติมาปราบทศกัณฐ์ และเมื่อเป็นพระนารายณ์ การประกอบพิธีจึงต้องพิเศษแตกต่างจากบุคคลทั่วไป การอวตารของพระรามก็ถึงกับทำให้ “สามโลกสะท้านสะเทือนไหว” ประหนึ่งว่า เรารับรู้ในกำเนิดอันยิ่งใหญ่ของพระราม

๑. ๑.๒ การทำขวัญ

เมื่อประสูติกุมารแล้วก็จัดให้มีพิธีทำขวัญ เพื่อความเป็นสิริมงคลให้กุมารเจริญเติบโตสมบูรณ์

ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ กล่าวถึงประเพณีการทำขวัญ หลังจากที นางเกาสุริยา นางไภยเกษี และนางสมุทรเทวี ประสูติพระโอรสทั้ง ๔ องค์ คือ พระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด ได้ ๓ วัน ท้าวทศรถได้จัดให้มีพิธีสมโภชพระกุมารทั้งสี่พระองค์

ครันถ้วนสามราชราตรี	จึงตั้งเสนีสุมันตัน
กู่จะสมโภชพระกุมาร	จงจัดการมงคลเฉลิมขวัญ
ออกไปนิมนต์พระนักรัชม	ทั้งสี่พระองค์นั้นเข้ามา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๔๓)

ในพิธีทำขวัญ ท้าวทศรถตรัสสั่งให้จัดเตรียมสถานที่ทำพิธีอย่างยิ่งใหญ่เช่นเดียวกับพิธีขอบุตร

จึงให้จัดมหาปราสาท	โดยราชตำรับพิธีใหญ่
บุปผมกัณฐากอำไพ	ผูกม่านสองไขโอพาร์
ตั้งทั้งบายศรีนาคทอง	เงินงามเรื่องรองลายเลขา
พานสุวรรณรองแว่นรัตนา	สุคนธาเทียนชัยรุจี

ท่ามกลางนั้นตั้งบัลลังก์รัตนัน ปีกเสวตฉัตรเฉลิมศรี
 เพดานห้อยพวงมาลี อังกลัษณณิลองการ
 (รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๔๗ - ๒๔๘)

หลังจากนั้นท้าวทศรถได้นำโอรสมานมัสการพระญาติทั้งสี่ โดยวางพระโอรส
 ไว้เหนือแท่นพิธีได้เสวตฉัตร ครั้นได้ฤกษ์ พราหมณ์ปุโรหิตผู้ใหญ่ จึงจุดเทียนชัย ดิดันแว่นแก้ว
 แล้วเริ่มพิธีเวียนเทียน

บัดนั้น	ปุโรหิตพฤฒาผู้ใหญ่
ได้ฤกษ์ก็จุดเทียนชัย	ดิดันแว่นแก้วรัตน
เวียนเอยเวียนเทียน	ให้เวียนแต่ซ้ายไปขวา
โหรเฝ้าถันห้องสามครา	ประโคมทั้งกาหลงดนตรี
ขับไม้ขับขานประสานเสียง	ดุริยางค์จำเรียงอึงมี
ราชครูปุโรหิตเสนี	พระศรีสุริยวงศ์พร้อมกัน
เจ็ดรอบขอบราชตำรับ	จึงดับเทียนชัยเฉลิมขวัญ
ชีพอจบหัตถ์แล้วโบกควัน	ให้พระพงศ์เทวัญกุมาร
เอาจุณเจิมเฉลิมพระนลาฏ	ต้องค้อครราชโอรสา
แล้วโอมอ่านพระเวทพรหมา	ถวายอาเศียรพาทสวัสดิ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๕๐)

การเวียนเทียนนั้นจะเวียนขวา เป็นทักษิณาวรรตอันเป็นมงคล เมื่อราชครูปุโรหิต
 เสด็จจนถึงพระญาติวงศ์ทั้งหลายส่งเทียนเวียนครบเจ็ดรอบตามตำรา แล้วพราหมณ์จึงโบกควัน
 ไปยังพระกุมาร เสร็จแล้วจึงเจิมหน้าผากด้วยกระแจะจันทร์ แล้วอ่านพระเวทให้พร
 ต่อจากนั้นพระญาติทั้งสี่จึงตั้งพระนามให้พระกุมารทั้งสี่ตามลำดับ คือพระราม
 พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด แล้วให้พรอีกครั้งหนึ่งเป็นอันเสร็จพิธี

พิธีสมโภชพระโอรสทั้งสี่ในรามเกียรติ์ที่กล่าวมานี้สะท้อนให้เห็นว่า พิธีดังกล่าวนี้ก็คือ พิธีสมโภชพระกุมารในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นั่นเอง เนื่องจากมีพิธีการตรงกับที่พระยาอนุমানราชธน กล่าวไว้เกี่ยวกับพิธีการประสูติของเจ้านายสมัยก่อน ความว่า “เมื่อเจ้านายประสูติได้ ๓ วัน ก็มีพิธีเรียกว่า “สมโภชสามวัน” จะตกในวันใดครบ ๓ วันก็ทำจริง ๆ เวลาขึ้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งบายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับเด็ก พรหมณ์ทำการเบิกแว่น เจ้านายผู้หญิงเวียนเทียนในตำหนัก เจ้านายผู้ชายไปนั่งอยู่ข้างนอก ผู้ซึ่งอุ้มเจ้านายที่ประสูติใหม่ ใช้ผู้ใหญ่ในพระราชวงศ์ที่สูงศักดิ์” การสมโภช ๓ วันก็มีกล่าวไว้ในรามเกียรติ์ตอนสมโภชพระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด ความว่า

ครั้นถ้วนสามราษราตรี

จึงส่งเสนีสุมันตัน

ภูจะสมโภชพระกุมาร

จงจัดการมงคลเฉลิมขวัญ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๔๗)

การทำพิธีสมโภชพระกุมารนี้ จึงเป็นพิธีของเจ้านายชั้นสูงอย่างพระมหากษัตริย์ ทั้งโดยนัยที่เป็นเนื้อเรื่อง และที่สังคมในสมัยนั้นปฏิบัติกันเพราะกวีเป็นบุคคลในยุคสมัยนั้น ย่อมกล่าวถึงขนบธรรมเนียม ประเพณีนิยมของยุคสมัยลงในงานของตน อาจจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

อนึ่ง พิธีทำขวัญนั้น นอกจากจะประกอบขึ้นในคราวที่เด็กแรกเกิดแล้ว ยังทำขวัญในโอกาสที่เด็กพลัดพรากแล้วกลับมา เพื่อให้ขวัญอยู่กับตัวตลอดไป และยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของกวีเกี่ยวกับเรื่องขวัญว่า มีความสำคัญกับชีวิตมนุษย์ ในยามที่มนุษย์ต้องพลัดถิ่นที่อยู่มาสู่ที่อยู่ใหม่ ทั้งที่ยังมีความผูกพันกับที่เดิมที่เคยอยู่มานาน จึงได้ทำพิธีเรียกขวัญที่หลงอยู่ในที่แห่งเดิมให้กลับมาอยู่กับเจ้าของขวัญ ชีวิตของผู้คนนั้นจึงจะเป็นสุข

เรื่องรามเกียรติ์ กล่าวถึงพิธีทำขวัญเพื่อประโยชน์ดังกล่าวแก่บุตรอีกแห่งหนึ่ง คือ พระรามทำพิธีสมโภชพระมงกุฏ พระลบ ซึ่งพระมงกุฏโอรสของพระรามเกิดแต่นางสีดา ทั้งนี้ เพื่อเป็นการต้อนรับทั้งสองพระกุมารเข้าสู่นครอโยธยา ขณะที่พระมงกุฏและพระลบมีพระชันษาได้ ๑๐ ปี ทั้งนี้เนื่องจากคงมีสาเหตุเพราะพระกุมารทั้ง ๒ เคยอยู่แต่ในป่ากับนางสีดา และฤาษี และตอนจากมาสู่เมืองอโยธยากับพระรามผู้เป็นพระบิดานั้น นางสีดามีได้มาด้วย เพราะยังโกรธเคืองพระรามอยู่

อาจเป็นส่วนที่ทำให้ขวัญพระกุมารทั้ง ๒ ยังหลงเพลินอยู่ในป่า เนื่องจากเป็นที่ ๆ เคยอยู่มาจนกระทั่ง
๓๒ ปี ทั้งยังต้องพลัดพรากจากพระมารดาอีก ดังความว่า

เมื่อนั้น	พระสุริวงศ์องค์นายารายณ์เรืองศรี
ฟังโหรถวายฤกษ์นาที	จึงส่งมนตรีสุมนต์
ตัวท่านผู้ปรีชาชาญ	จงจัดการสมโภชเฉลิมขวัญ
อันเครื่องเล่นเต็นรำทั้งนั้น	ให้ทันสุกฤกษ์ยามชัย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๑๖)

หลังจากนั้น เหล่าเสนาได้จัดสถานที่และบายศรีที่ใช้ในพิธีสมโภชพระกุมารทั้งสอง มีมหรสพ
สมโภชอย่างยิ่งใหญ่ จัดเตรียมบายศรีทองเก้าชั้นที่ใช้ในพิธีสมโภชพระกุมาร พอได้ฤกษ์ สอง
พระราชโอรสก็เสด็จขึ้นนั่งที่บัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตร แล้วราชครูให้เริ่มทำพิธี

ครั้นได้เวลาสุกฤกษ์	ราชครูให้เบิกบายศรี
จึงเอาเทียนทองจุดอัคคี	ติดแว่นมณีรจนา
เวียนเอยเวียนเทียน	ให้เวียนแต่ซ้ายไปขวา
พระอัยกีสุริย์วงศ์เสนา	ส่งรับกันมาเนื่องไป
หม่องกลองแตรสังข์ประโคมมี	จับไม้มโหรีเสียงใส
เถ้าแก่พระสนมกรมใน	ถวายชัยให้พรพร้อมกัน
จงทรงศักดิ์วราเดช	เหมือนพระปิตุเรศรังสรรค์
เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์เทวัญ	ตั้งฉัตรแก้วกั้นธาตุตรี
อันหมู่พาลาปิغامิตร	อย่าต่อฤทธิ์พ่อได้ทั้งสองศรี
ให้ชันษานั้นยืนโกฏิปี	อย่ามีทุกข์โศกโรคภัย
ครั้นถ้วนเจ็ดรอบโดยด่ารับ	ดับเทียนแล้วโบกควันให้
ปุโรหิตอ่านมนต์เลิศไกร	ถวายชัยเชิญขวัญพระกุมาร
อาขวัญพระหน่อสุริย์วงศ์	ซึ่งหลงท่องเที่ยวอยู่ในป่า

ในชิงชมรุกขชาติดาษดา	หมู่วิหคมฤคาภิรณี
อ้าพ่อย่าเพลินเล่นถ้ำ	ห้วยละหารธารน้ำคิริศรี
เชิญมาเสวยสุขสวัสดิ์	ในบุรีคังชันสุราลัย
พร้อมด้วยสุริยวงษ์พงศ์ประยูร	ไอศูรย์สมบัติไม่นับได้
ประสาทแก้วประสาททองอำไพ	ดั่งเวไชยันต์จำเริญดา
อ้าพ่จะได้เป็นปิ่นกษัตริย์	สืบวงศ์จักรพรรดิไปภายหน้า
จงจำเริญศรีสวัสดิ์วัฒนา	ปราศจากโรคาอันตราย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๔๑๘)

พิธีสมโภชที่พระรามเฉลิมขวัญพระมงกุฎและพระลบบมีพิธีเหมือนกับพิธีสมโภชพระกุมารทั้ง ๔ ที่ที่เวทศรทำให้แก่พระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด ตอนประสูติได้ ๓ วัน คือ มีการ ก. เกยบายศรี เบิกแว่นเทียนในหมู่พระญาติวงศ์ที่ใกล้ชิด รวมทั้งเหล่าเสนาต่างอวยชัยให้พร ให้ทั้ง ๒ พระกุมารเวียนจนครบ ๗ รอบก็ดับเทียน แล้วโบกขวัญให้ต้องกายทั้งสองพระกุมาร แต่มีพิธีที่ต่างจากตรงที่พราหมณ์อ่านมนต์เชิญพระขวัญของพระมงกุฎ พระลบบ ที่หลงท่องเที๋ยวยู่ในป่า ให้รีบกลับเข้ามาอยู่กับตัวทั้งสองพระกุมารในนครโยธยา ให้มีความเจริญคงามพร้งพร้อมไปด้วยเหล่าพระญาติวงศ์ ได้เป็นผู้สืบราชสมบัติต่อไปในอนาคต จากนั้นก็อวยชัยให้พรทั้งสองพระกุมารให้ปราศจากโรคภัยต่าง ๆ

นอกจากนี้ เพื่อเป็นการต้อนรับสมาชิกใหม่ หรือเคยพลัดถิ่นจากที่เดิมไปสู่ที่อยู่ใหม่ ทำให้ผู้นั้นเสียขวัญ ต้องทำพิธีเรียกให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวดังกล่าวมาแล้วรามเกียรติ์ ยังกล่าวถึงการทำขวัญในขณะที่เด็กนั้นมีขวัญดี เจริญเติบโต มีสุขภาพแข็งแรงด้วย ดังพิธีสมโภชของคต ขณะที่องคตมียายุได้ ๑๐ ปี พาลีเห็นว่าลูกเจริญเติบโตอย่างปลอดภัย จึงทำพิธีมงคลสงวน้ำในห้องคต ดังนี้

เมื่อนั้น	พญาพานรินเรื่องศรี
เห็นโอรสจำเริญสวัสดิ์	ก็ปรีดาภิรมย์สมคิด

จะใคร่ให้ลงตรงสาคร	ภูธรจึงมีประกาศิต
แก่โหราผู้รู้คุณมิตร	จึงพินิจฤกษ์ยามเวลา
ภูจะท่ามมงคลสร่งสนาน	องค์พระกุมารโอรสา
ที่ในแม่น้ายมนา	อย่าให้มีเหตุเภทภัย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๑๕)

หลังจากเตรียมฤกษ์ในการทำพิธีสงฆ์แล้ว พ่อได้ฤกษ์ บรรดาโหราและอำมาตย์ ให้ลั่นฆ้องประโคม
 แตรสังข์ กลอง สุครีพอุ้มองค์ดลงสงฆ์ จากนั้นเหล่าโยคีพราหมณ์ก็เริ่ม “โอมอ่านพระเวทขึ้น
 พร้อมกัน เกลิมขวัญองค์พระกุมาร” ต่อมาได้ทำการเวียนเทียน ๑ รอบ แล้วจึงโบกควันให้ต้อง
 องค์ เจิมหน้าด้วยกระแจะจันทร์ แล้วอวยชัยให้พรแก่องค์เป็นอันเสร็จพิธีดังข้อความ

บัดนั้น	ราชครูผู้ใหญ่ช้ายขวา
ก็จุดเทียนเวียนแวนรัตน	ให้ประโคมกาหลดนตรี
ฆ้องกลองพินสังข์กังสดาล	ประสานเสียงดุริยางค์อึงมี
เจ็ดรอบรอบโดยประเวณี	ดับอักคีโบกควันไปทันใด
แล้วเอาจรณจันทร์เจิมเกลิมพักตร์	ตามลักษณะตำราไสย
บรรดาเสนาวานรใน	ก็อวยชัยให้พรสวัสดิ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๓๓)

การทำพิธีเจิมขวัญให้องค์นี้ เป็นการทำขวัญให้กับเด็กที่มีขวัญติดอยู่แล้ว เพื่อเป็นการส่งเสริมเพิ่มเติม
 สิ่งที่เป็นมงคลให้เกิดแก่ตัวเด็ก และให้มีความสุข ความเจริญก้าวหน้าหรือดีงามยิ่ง ๆ ขึ้นอีก ส่วนนี้
 แสดงให้เห็นความคิดของกวีเกี่ยวกับ “การทำขวัญ” ว่าแม่ผู้ที่ปกติมีขวัญติดอยู่แล้วก็สามารถทำขวัญได้
 เช่นกัน

๑.๒ ประเพณีการแต่งงาน

ในรามเกียรติ์กล่าวถึงพิธีอภิเษกสมรสของพระรามกับนางสีดา เริ่มแต่ท้าวชนกเห็นว่านางสีดานั้นมีอายุได้ ๑๖ ปีแล้ว สมควรจะมีคู่ครอง จึงจัดให้มีพิธียกสรของพระอิสวร ชื่อ มหาโมลี เพื่อกะได้หาคู่ครองที่เหมาะสมกับนางสีดา หากกษัตริย์องค์ใดยกธิดาได้อะได้นางสีดาไปเป็นพระขณดั่งความว่า

เมื่อนั้น	ท้าวชนกจักรวรรดิณาถา
ครอบครองไอสุริยสวรรยา	เป็นมหารรรโกลเลศไกร
ประกอบด้วยสนามศฤงคาร	เสนาทวยหาญน้อยใหญ่
ไพร่ฟ้าประชาชนสำราญใจ	ศัตรูหมุกข์ไม่ราวี
จึงดำริถวิลในวิญญาน์	ด้วยพระธิดาโฉมศรี
ชันษาก็ได้สิบหกปี	ควรที่มีคู่ภิรมย์รัก
จำจะตั้งพิธียกสลิปี	บอกกษัตริย์ให้สิ้นทั้งไตรจักร
ใครยกได้จะให้นงลักษณ์	เป็นอัครชายาใจ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๕๒)

การยกสรในครั้งนี้ มีกษัตริย์มาร่วมพิธีมากมาย รวมทั้งพระราม และพระลักษมณ์ ในที่สุด พระรามสการถยกธิดามหาโมลีได้ ท้าวชนกจึงส่งพระราชสาธไปนครอยุธยา ให้ท้าวทศรถเสด็จมาทำพิธีอภิเษกสมรส พระรามกับนางสีดา ที่นครมิถิลา ดังความว่า

ราชสาธพระผู้ผ่านนครศ	มงกุฎเกษมิถิลากรุงใหญ่
ทรงนามท้าวชนกฤทธิไกร	อวยชัยโดยราชไมตรี
มายังพระองค์ทรงเดช	ปิ่นเกศอยุธยาบุรีศรี
ดั่งฉัตรแก้วกันโมลี	เป็นที่พำนักทั้งโสกา

ข้ามีบุตรีวิไลลักษณ์	ผิวพัศตร์เพียงเทพเลขา
จึงประชุมกษัตริย์ทุกพารา	ให้ยกมหาราชนุช
ขององค์สมเด็จพระสุลี	บัดนี้พระรามยกได้
ต่อหน้าอินทราสุราลัย	ฤาษีชีไพรพร้อมกัน
ขอเชิญพระองค์เสด็จมา	ทำการวิวาห์เฉลิมขวัญ
จะได้สืบสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	ไว้เป็นจรรโลงชาติ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๐๓)

เมื่อท้าวทศรถทราบข่าวจากพระราชสาร มีความโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง จึงส่งพระราชสารไปแจ้งให้ พระพรต พระสัตรุด ซึ่งอยู่เมืองไภยเกษ ให้เดินทางมานครอโยธยา เพื่อจะได้เสด็จไปร่วมพิธีอภิเษก ของพระรามกับนางสีดาที่นครมิลินาโดยพร้อมเพรียงกัน เมื่อท้าวทศรถพร้อมด้วยพระมเหสี ทั้ง ๓ พระองค์ คือ นางเกาสุริยา นางไภยเกษ และนางสมุทรเทวี และพระพรต พระสัตรุด พระญาติวงศ์ ฝ่ายพระรามเสด็จมาถึง ขั้นตอนการอภิเษกเริ่มต้นด้วยท้าวชนก ให้โหราจารย์หาฤกษ์ในการทำพิธี อภิเษกนางสีดาความว่า “กูจะอภิเษกพระธิดา จงหาฤกษ์จะได้วันใด” การหาฤกษ์ในพิธีแต่งงานนั้น เพื่อให้เกิดสิริมงคล เลี่ยงความเสียหาย และทำให้เกิดความสบายใจ ยิ่งเป็นพิธีอภิเษกสมรสของกษัตริย์ ตนจะเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อไปอย่างพระรามแล้ว การหาฤกษ์จึงต้องกระทำกันอย่างละเอียดถี่ถ้วน โหรต้องมีความรู้เกี่ยวกับฤกษ์ยามพิธีอย่างแท้จริงเพื่อจะได้วันและเดือนที่เป็นมงคลที่สุด

บัดนั้น	จึงขุนโหราผู้ใหญ่
จับกระดานชนวนมาคูณไป	ขับไล่ไสส่งทุกตำรา
ปลอดทั้งทักษิณยมจันทร์	เดือนวันก็ชอบชันษา
เป็นมหาสิทธิโชคโอฬาร	เทวลงทวารประชุมกัน
เห็นดินน้อมเสียรบังคมทูล	นเรนทร์สุรปิ่นภพไอศวรรย์
ข้างขึ้นสามค่ำวันจันทร์	รุ่งแล้วสิบหกชั้นฤกษ์ดี

ควรที่ทำการสุมพร

จะถาวรเป็นสุขเกษมศรี

มมีอันตรายราศี

จะเกิดสวัสดิ์ทุกเวลา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๑๒)

ฤกษ์อภิชกสมรสพระรากับนางสีดา คือ “ข้างขึ้นสามค่ำ วันจันทร์ ปลอดทั้ง
ทักษิณยมจันทร์ เดือนวันก็ชอบชันษา” ฤกษ์อภิชกสมรสของพระรากับนางสีดาจึงเป็นฤกษ์แต่งงาน
ที่ “เป็นมหาสิทธิโชคโอฬาร เทวาลงทวารประชุมกัน” ทักทินและยมจันทร์ ซึ่งถือว่าเป็นอัมงคล
เป็นวันที่ควรเว้นพิธีมงคลทั้งหลาย

หลังจากหาฤกษ์ได้แล้ว ท้าวทศรถสั่งเสนาอำมาตย์ให้เตรียมสถานที่ในการประกอบ
พิธีอภิเษกสมรส และเตรียมน้ำสังข์ โดยนำน้ำมาจากปัญจกิติ ได้แก่ แม่น้ำทั้ง ๕ สาย คือ คงคา, ยมุนา,
คงคาวิดี, สรรภู และมहि ซึ่งถือว่าน้ำในปัญจกิตินี้มีความบริสุทธิ์ ดั่งน้ำอมฤต จึงเชื่อว่าเป็นสิริมงคลยิ่ง
จากนั้นเตรียมแว่นแก้วที่จะใช้เวียนเทียน และบายศรี เรียบร้อยแล้วจึงให้ทหารไปนิมนต์พระฤาษี
สุทเมธันตน์ พระวสิษฐ์ พระสวามิตร มาประกอบพิธีอภิเษกสมรส และการอภิเษกสมรสในครั้งนี้ นับว่า
เก๋ไก๋ มากยิ่งใหญ่มากเพราะพระอินทร์มาเป็นประธาน เมื่อใกล้ถึงเวลามงคลฤกษ์ พระอินทร์จึงนำพระ
เข้าที่ตรง แล้วนำมาทรงเครื่องอย่างงดงาม สำหรับนางสีดานั้น นางสุชาดาแม่ของพระอินทร์เป็นผู้
เข้าที่ตรง แล้วจัดแจงทรงเครื่องให้อย่างงดงามเช่นกัน

เมื่อใกล้ถึงเวลาที่จะทำพิธีพระอินทร์นำพระรามออกมา นางสุจิตราชายาของพระอินทร์ เป็น
ผู้นำนางสีดาออกมาให้ประทับคู่กับพระรามบนบัลลังก์แก้ว และบัลลังก์ทอง จัปพระหัตถ์ของทั้ง ๒
องค์ประสานกัน จากนั้นนางฟ้าทั้งหลายต่างโปรยข้าวตอก ดอกไม้ พร้อมทั้งอวยชัยให้พร เมื่อได้ฤกษ์
แล้วก็กำหนดไว้ จึงทำให้พิธีสมโภชเวียนเทียน โดยพระอินทร์เป็นผู้จุดเทียน แล้วเวียนส่งกันจนครบ
๑ รอบ ในหมู่เทวดาและมนุษย์ แล้วพระอินทร์ก็เฝ้ามองระแจะจันทน์ที่หน้าตาของพระรามและนางสีดา
ดังนี้

ได้เอยได้ฤกษ์

โหราให้เบิกบายศรี

ถัน้องประโคนดนตรี

กาหลอิ่งมีโกลา

องค์ท้าวหัตถ์ยันก็จุดเทียน

ส่งแว่นเวียนซ้ายไปขวา

เทวามนุษย์ดาชดา	รับส่งลงมาเป็นหลั่นกัน
ครันถ้วนเจ็ดรอบโดยศาสตร์	เทวราชดับเทียนเฉลิมขวัญ
พระหัตถ์นั้นโบกเปลวควัน	จุนจันทน์เจิมสองกษัตรา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๑๕)

ณ แก่นพระฤาษีทั้ง ๓ คือ พระสุธามันตัน พระวชิษฐ์ และพระสวามิตร รดน้ำสังข์ช่วยพรให้พระราม และนางสีดามีความสุขความเจริญ ปราศจากโรคภัย ให้ครองราชสมบัติอยู่ยั่งยืนนาน เป็นอันเสร็จพิธี การอภิเษกสมรสของพระรามกับนางสีดาเป็นแบบวิวาห์มงคล คือ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วนางสีดาต้องไปอยู่กับพระรามที่นครโยชยาตามประเพณี ดังที่ท้าวทศรถกล่าวแก่ท้าวชนก แก่งจากเสร็จพิธีอภิเษกว่าจะพานางไปอยู่นครโยชยากับพระราม เพื่อจะได้ให้ทั้งคู่ปกครองเมืองสืบต่อจากพระองค์

ตัวข้าขอลาพระรามศ	กับองค์อัครเสนีเสนา
ไปยังนครโยชยา	ครอบครองไพร่ฟ้าประชาชี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๑๕)

ฝ่ายท้าวชนกนั้นแม้จะรักและอาลัยนางสีดามากอย่างไรก็มีอาจขัดความประสงค์ของท้าวทศรถ และประเพณีที่ปฏิบัติกันมาแต่เดิมได้ ความว่า “ด้วยแสนรักสุดรักพระธิดา ผ่านฟ้าอัธยาศัยจิต ครันจะหัก เกียรติพระทรงฤทธิ์” เมื่อเป็นเช่นนี้จึงฝากให้ท้าวทศรถรักและเมตตา นางสีดาแทนพระองค์ด้วยว่า “ขบถเลี้ยงไว้เหมือนบุตรในอุทร ผิดชอบสั่งสอนด้วยเมตตา” แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของหญิงในสมัยนั้นว่า เมื่อเป็นเด็กนั้นอยู่ในความดูแลของบิดามารดา แต่เมื่อแต่งงานมีครอบครัวแล้วย่อมต้องอยู่ในความดูแลของสามีและญาติฝ่ายสามี การที่จะให้สามีรักและเมตตา นางก็ต้องประพฤติปฏิบัติตนดีด้วย ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อลูกแต่งงานมีครอบครัวแล้วผู้เป็นพ่อแม่จึงสั่งสอน วิถีปฏิบัติตนให้เหมาะสมเพื่อจะได้เป็นที่รักและเมตตาของสามีและญาติทางสามี ดังตอนที่ท้าวชนกสั่งสอนนางสีดาก่อนที่นางจะเดินทางไปโยชยากับพระราม ความว่า

จิงตรัสเรียกราชนบุตรี	มารศรีจึงฟังพ่อสั่งสอน
เจ้าจะจากอกพระบิดร	ไปอยู่นครอยุธยา
เป็นข้าช่วงใช้บำเรอบาป	พระภักดาธิราชนาถา
สงวนกายฝากกายฝากชีวา	ภักดีไปกว่าจะม้วยมิต
อย่าทะนงว่าเป็นองค์อัครราช	เจียมกายอย่าประมาทราชกิจ
ฝูงอนงค์ซึ่งพระองค์ใช้ชิด	อย่าคิดฉันทาราคี
อันพระชนนีบิดุเรศ	ก็เหมือนบังเกิดเทศเกศี
ถูกรักจงรักภักดี	จึงมีสวัสดิถาวร
อย่าก่อการให้เคืองในเบื้องบาท	เขวราชจงสมัครสโมสร
ถนอมจิตเป็นนิจนรินทร	ดวงสมรจงจำวาที

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๒๑)

ท้าวชนกสอนให้นางสีดาจงรักภักดีต่อพระราม และรู้จักวางตนให้สมกับเป็นมเหสี หากได้ช่วยงานของพระสวามี ให้ทำด้วยความรอบคอบ ไม่คิดมากกว่าพระสวามีตำเียงรักนางที่รับใช้มากกว่าตน และให้จงรักภักดีต่อพระชนกชนนีของพระสวามีเหมือนกับพระชนกชนนีของตัวเอง ชีวิตครอบครัวจึงจะเจริญรุ่งเรือง หลังจากสั่งสอนวิธีปฏิบัติตนในฐานะภริยาที่ดีแก่นางสีดาแล้ว ท้าวชนกจึงกล่าวฝากนางสีดาแก่พระราม ว่า

ผินพักตร์มามีสุนทร	ดูกรพระรามเรื่องศรี
เข้ากับสีดาเทวี	บารมีคู่สร้างมาด้วยกัน
จงเลี้ยงรักษาให้สุจริต	พลั้งผิดอย่าทำหุนหัน
จะเป็นศรีสวัสดิ์ทุกนรินทร	ดั่งฉัตรแก้วกันโลกา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๒๒)

การที่ท้าวชนกอบรมสั่งสอนแนวทางปฏิบัติในการใช้ชีวิตครอบครัวแก่นางสีดาและพระรามนั้น เป็นการแสดงถึงความรัก ความห่วงใย และความหวังดี อยากให้ทั้ง ๒ คนมีชีวิตรอบครัวที่เจริญยั่งยืน

และเปี่ยมสุข และทรงเห็นว่าการมีชีวิตคู่ที่ราบรื่นนั้นมิใช่เรื่องง่าย แต่ก็มีใช้เรื่องยากเกินความสามารถของมนุษย์ที่พึงรู้จักหน้าที่ของภริยาและสามีที่ดี

๑.๓ ประเพณีเกี่ยวกับการตาย

การตายเป็นวาระสุดท้ายของชีวิต มนุษย์ถือว่าการตายมีความสำคัญ จึงประกอบพิธีตามประเพณีและลัทธิทางศาสนาให้แก่ผู้ตาย ด้วยเชื่อว่าผู้ตายจะได้รับประโยชน์แห่งความสุขในโลกหน้า

บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ ๑ ได้กล่าวถึงประเพณีการตายของกษัตริย์และอุปราชซึ่งเป็นชนชั้นสูงของสังคม คือ ท้าวทศรถ พาลี ทศกัณฐ์ และจักรวรรดิ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองอยุธยา ชิดจีน ลงกา และมลิวัน ตามลำดับ ส่วนพิธีถวายพระเพลิงศพของอุปราชนั้น คือ อินทรชิต และบรรลัยจักร การทำพิธีศพนั้นมีดังนี้

๑.๓.๑ การอาบน้ำศพ

อาบน้ำศพ เป็นขั้นตอนของพิธีที่จะต้องทำให้แก่ผู้ตายเป็นครั้งแรกเพื่อชำระศพให้สะอาด ปรากฏในตอนที่ทำวาทศรถสิ้นพระชนม์ ฤาษีวชิษฐ์และสวามิตร ได้ทำพิธีสรงน้ำพระศพให้แก่ท้าวทศรถ ดังความว่า

ครั้นถึงห้องแก้วสุรกันต์	องค์พระอาจารย์ทั้งสองศรี
ให้อาสุคนธวาริ	อันมีกลิ่นตลบโอฬาร
ใส่สาครรัตนโสรงสรง	ชำระศพบรมวงศานุ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๕๑)

การอาบน้ำศพให้สะอาดมีความมุ่งหมายเพื่อทำความสะอาดสำหรับผู้ตายจะได้ไปสู่ภพอื่น ด้วยสภาพที่สะอาด หมดจด ซึ่งแสดงถึงความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเป็นวัฏจักรของชีวิต

๑.๓.๒ การแต่งตัวศพ

เมื่ออาบน้ำศพแล้ว เป็นการแต่งตัวศพซึ่งต้องแต่งตัวให้เหมาะสมกับฐานะแก่ผู้ตายเป็นกษัตริย์ก็ต้องจัดเครื่องทรงสำหรับกษัตริย์ ดังที่กวีกล่าวถึงการจัดแต่งเครื่องทรงพระศพของท้าวทศรถ กวีพรรณนาว่า

“ระดับเครื่องทรงอลงการ” โดยศพนมหจักรพรรดิ”

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๕๑)

การแต่งเครื่องทรงพระศพ อาจแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดว่า เมื่อตายแล้ว
ย่อมไปเกิดในภพอื่น ท้าวทศรถเมื่อสิ้นพระชนม์ก็ “ไปเกิดฝ่ายชั้นดุญ” อันแสดงถึงความเชื่อว่า
กษัตริย์เป็นเทวดาจุติลงมาเกิด เมื่อสิ้นพระชนม์ก็ย้อนกลับไปสู่สวรรค์

๑.๓.๓ การบรรจุศพ

หลังอาบน้ำศพและแต่งตัวศพแล้ว ต้องนำศพของผู้ตายบรรจุลงในหีบหรือ
โลงศพ ในเรื่องรามเกียรติ์ การบรรจุพระศพของกษัตริย์และอุปราช อาจกล่าวได้ตามลำดับ ดังนี้

๑.๓.๓.๑ ทศรถ

กวีกล่าวถึงการบรรจุศพของท้าวทศรถลงในพระโกศแก้วที่ประดับตกแต่ง
ไว้อย่างสมพระเกียรติ ว่า

ครั้นเสด็จเชิญเข้าพระโกศแก้ว	แล้วตั้งกายได้เสวยฉัตร
เหนือแท่นพรายพรรณสุวรรณรัตน์	เครื่องสูงเป็นขนันครุฑ
นางสนมหกหมื่นสี่พัน	โศกาจาบัลย์อิงมี
ชาวประโคมประโคมทุกนาที	มิได้เว้นว่างเวลา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๕๑)

ท้าวทศรถสิ้นพระชนม์ในเมือง เพราะตรอมพระทัยที่นางไภยเกษียขอสัจย์ที่พระองค์เคยให้ไว้จน
พระรามต้องออกบวชไปเดินป่า ๑๔ ปี

๑.๓.๓.๒ พาลี

พิธีบรรจุศพของพาลีนั่น พระรามเป็นผู้จัดการให้ เพราะเมตตาที่พาลีทำนุถุ
ได้เมื่อใกล้สิ้นชีพ ดังความว่า

แล้วมีบัญชาประกาศิต	แก่ลูกพระอาทิตย์เรืองศรี
พี่ท่านซึ่งม้วยชีวี	ที่จะไว้ช้าไม่ต้องการ
เราคิดจะช่วยปลงศพ	ตามขนบกษัตริย์มหาศาล
โดยประเพณีโบราณ	ตัวท่านจะเห็นเป็นประการใด

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๓๓)

เมื่อสุครีพไม่ขัดข้องเห็นพ้องตามบัญชา พระรามจึงให้ฝ่ายสุครีพนำศพพาลีมาบรรจุโกศแก้ว ความว่า

เมื่อนั้น	พญาสุครีพกระษีศรี
ชมพูนองคตผู้มีฤทธิ	ก้มเกล้าอัญชลีพระสีกร
จึงยกศพใส่โกศแก้ว	อันเพริศแพร้วจรัสประกายสร
เชิญเข้าพระเมรุบรร	เสร็จแล้ววานรก็ออกมา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๓๓)

๑.๓.๓.๓ อินทรชิต

อินทรชิตเป็นโอรสของทศกัณฐ์กับนางมณโฑที่มีความสามารถในการรบมาาก จึงเป็นกำลังสำคัญที่ช่วยทศกัณฐ์รบกับฝ่ายพระราม จนในที่สุดตนเองต้องสิ้นชีพในสนามรบ ทศกัณฐ์ไปรับศพของโอรสถึงสนามรบ แล้วให้ทหารนำศพของอินทรชิตมาบรรจุในโกศแก้ว ความว่า

ครั้นถึงจึงมีบรรหาร	ตั้งเสนามารักษ์
จงนํ ศพลูกกร่วมชีวี	ใส่โกศมณีอลงกรณ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๑๑)

จากนั้นทศกัณฐ์จึงให้เชิญศพของอินทรชิตไปไว้ที่เขานิลกาลาเพื่อทำพิธีเผา

๑.๓.๓.๔ ทศกัณฐ์

การบรรจุศพทศกัณฐ์นั้น พิเภกผู้เป็นน้องชายได้จัดพิธีให้อย่างสมเกียรติ โดยนำพระโกศแก้วมาบรรจุพระศพของทศกัณฐ์ที่สนามรบ แล้วเชิญเข้าเมืองลงกา ดังนี้

เมื่อนั้น	พญาพิเภกยักขา
จึงให้เชิญพระศพเจ้าลงกา	ขึ้นมหาพิชัยราชรถ
ประดับด้วยเครื่องสูงเสวตฉัตร	กรรชิงรัตน์พัดโบกอลงกต
ขนัดพลเกณฑ์แห่เป็นหลั่นลด	รถโยงรอนำเรียบเรียง
กลองชนะปี่พ้องก้องกึก	พันลี้ครึกครื้นสนั่นเสียง
แตรงอนแตรฝรั่งเป็นคู่เคียง	สำเนียงเอิกเกริกเป็นโกลา
จึงให้เคลื่อนรถทรงบรมศพ	พระจอมภพธิราชยักขา
-----	-----
ครั้นถึงจึงให้เชิญพระโกศแก้ว	อันเพริศแพรวจรัสศรี
ขึ้นเบญจารัตน์มณี	ในที่พระเมรุอลงการ
(รวมเกียรติ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๒๓)	

๑.๓.๓.๕ บรรลัยจักร

บรรลัยจักรเป็นโอรสท้าวจักรวรรดิ สิ้นชีพเนื่องจากรบกับพระพรตและพระสัตรุด แล้วถูกศรพรหมาศตร์ของพระพรต ท้าวจักรวรรดิทราบข่าวการตายของบรรลัยจักร ก็เสด็จไปรับศพลูกรักถึงในสนามรบพร้อมกับนางวัชนีสูร แล้วมีบัญชาให้เสนาบดีนำหีบแก้ว มาใส่ศพพระโอรส แล้วแห่พระศพเข้าเมืองมลิวัน ความว่า

ครั้นถึงจึงให้เอาหีบแก้ว	อันแล้วด้วยนพรัตน์ฉายฉาน
ใส่ศพลูกรักกุมภัณฑ์	ประดับเครื่องสุวรรณรูจี
ตั้งไว้ในหน้าพระลาน	เหนือแท่นสุรกานต์จรัสศรี

ให้ประโคมดุริยางค์ดนตรี แล้วชวนองค์เทวีเข้าจุดไฟ
(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๑๖๔)

๑.๓.๓.๖ จักรวรรดิ

การเชิญศพจักรวรรดิ เข้าเมืองมลิวัน เป็นสหายของทศกัณฐ์ ได้มาช่วยทศพิน
โคตรของทศกัณฐ์รบกับพระพรตและพระสัตรุด ซึ่งรับพระบัญชาจากพระรามให้มาปราบทศพิน
ในที่สุดจักรวรรดิพ่ายแพ้สิ้นชีพในสนามรบ นางวัชนีสุรผู้เป็นมเหสี จึงให้เสนาบดินำพระโกศแก้ว
ไถ่ศพ แล้วเชิญขึ้นราชรถแห่งเข้าเมืองอย่างสมเกียรติของกษัตริย์ เพื่อทำพิธีต่อไป ดังความว่า

เมื่อนั้น	นางวัชนีสุรเส่นหา
ครั้นพินคืนได้สติมา	กัลยาค่อยดำรงอินทรี
ตรัสสั่งแก่เจ้าพนักงาน	ให้อาโกศสุรกานต์จรัสศรี
เชิญศพพญาอสุรี	ขึ้นรถมณีน้อยไพ
บัดนั้น	เสนาบดิน้อยใหญ่
รับพระเสาวนีย์นางทรมวย	ก็เข้าไปยังศพพญามาร
ไถ่ในโกศแก้วสุวรรณรัตน์	อันจรัสด้วยดวงมุกดาหาร
เชิญขึ้นยังรถสุรกานต์	งามมั่นวิมานเมืองฟ้า
ประดับอภิมหามลาย	ธงทิวรัยรายซ้ายขวา
ประโคมฆ้องกลองเป็นโกลา	แห่แหนแน่นมาเข้าธานี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๒๖๐ - ๒๖๑)

๑.๓.๔ การเผาศพ

เมื่อบรรจุศพเสร็จ กวีกล่าวถึงการสร้างเมรุเพื่อใช้ในพิธีเผาศพ เมรุสำหรับ
กษัตริย์นั้นยิ่งใหญ่สมฐานะของกษัตริย์ ปรากฏในตอนที่ยาษณิสัยและสวามิครีให้ เสนาสุมนต์
จัดเมรุเพื่อใช้ในพิธีถวายพระเพลิงศพท้าวทศรถ ความว่า

บัดนั้น	ฝ่ายเจ้าพนักงานถ้วนหน้า
สี่ตำรวจตรวจกันเป็น โกลา	สัสดีซ้ายขวาก็เกณฑ์คน
เมืองเอกโตตรีชนบท	ก็จับต้อนมาหมดทุกแห่งหน
เบียดยัดอัดอึ้งอลวน	ต่างคนทำตามพนักงาน
บ้างตั้งเมรุใหญ่เมรุทิศ	เมรุทองชวลิตฉายฉาน
ราชวัติฉัตรธงอลงการ	รูปสัตว์ชัชวาลจำเริญดา
หว่างระทานันมีโรงรำ	โขนหนังระบำทุกภาษา
เร่รัดตีกันเป็น โกลา	เสร็จตามตำราทุกสิ่งอัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๐๕)

เมื่อสร้างพระเมรุเสร็จถาวรมีวิสัยทัศน์ และสวามิตรให้เชิญพระศพท้าวทศรถไปที่พระเมรุ ระหว่างทาง
 เมื่อเร่ไปรายข้าวตอกตลอดทาง “พร้อมทั้งรถโง่พรรณราย รถปายข้าวตอกฉายฉาน” การไปราย
 ข้าวตอกนี้ อาจอธิบายเป็นปริศนาธรรมได้ว่า ข้าวตอกไม่งอกอีกกลิ่นใด ผู้ที่ตายไปแล้วกลิ่นนั้น
 ไม่สามารถฟื้นคืนมาได้อีก จากนั้นมีการจัดมหรสพซึ่งมีทั้ง “โขนหนังระบำช่องระทา ก็ทำท่า
 เต้นรำเป็นโกลี” เพื่อสมโภชพระศพเป็นเวลา ๗ วัน ๗ คืน แล้วจึงถวายพระเพลิงศพท้าวทศรถ
 หังทวามว่า

เมื่อนั้น	พระสัตว์รูดสุริยวงศंनाถา
กับสองสมเด็จพระมารดา	พระวงศาสนมกำนัล
บ้างถือสุคนธมาลา	รูปเทียนโอภาสฉายฉาน
กฤษณาเนื้อไม้จวงจันทร์	พร้อมกันถวายอัญชูลี
ต่างต่างขมาลาโทษ	รายรอบพระโกศจำรัสศรี
คำรพจบจุดอัคคี	ถวายพระเพลิงภูมิรำไร
เมื่อนั้น	สองพระมหาอาจารย์ใหญ่
ครั้นสิ้นซากศพภูวนาย	ดับไฟให้ก่อเป็นเจดีย์

ไว้ธาคุบรมกษัตริย์
สร้างแล้วทั้งสองพระมุนี

ตามอย่างจักรพรรดิเรืองศรี
ก็กลับไปยังที่ศาลา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๑๒)

การประกอบพิธีเผาศพมีจุดมุ่งหมายเพื่อขอขมาโทษต่อผู้ตายเป็นการแสดงอโหสิกรรมแก่กัน และยังแสดงถึงความกตัญญูแก่ผู้ที่บุตร-ธิดาพึงกระทำต่อบุพการี หรือภรรยาพึงกระทำต่อสามีอีกด้วย การถวายพระเพลิงศพท้าวทศกรัณ นางไวยเกษีและพระพรตธิดาสั่งห้ามมิให้เข้ามาร่วมพิธี เนื่องจากท้าวทศกรัณนางไวยเกษีที่ขอสัตย์ให้พระพรตครองเมือง แล้วนรเทศให้พระรามออกบวชเป็นดาบสไปเดินป่า ๑๔ ปี ซึ่งท้าวทศกรธองให้เป็นไปตามสัญญาเพื่อรักษาสัตย์ที่เคยให้แก่นางไว้ จนสิ้นพระชนม์ด้วยความตรอมพระทัยในเวลาต่อมา

อันซึ่งซากศพของโยมนี
แม่ลูกอย่าให้เข้าจุคไฟ

อย่าให้อีกลีมนัดลงได้
ข้าสั่งไว้เป็นความสัตยา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๘๒)

การที่ท้าวทศกรัณโกรธนางไวยเกษีมากถึงกับตรัสสั่งห้ามมิให้นางและพระพรตถวายพระเพลิงพระศพนั้น เนื่องจากนางไวยเกษีขอสัตย์ในสิ่งที่มีควรถือว่าผิดประเพณี การสืบสันตติวงศ์ที่ต้องให้โอรสองค์ใหญ่ในอัครมเหสีครองเมืองก่อน ท้าวทศกรธจึงไม่ถ้อยในการกระทำของนางในครั้งนี้ ทั้งยังกริ้วไปถึงพระพรตผู้เป็นโอรสซึ่งเกิดแต่นางด้วย ส่วนพระราม นางสีดา และพระลักษมณ์ ซึ่งเดินป่าตามคำสั่งของท้าวทศกรธก็ไม่มีโอกาสมาในพิธีถวายพระเพลิงศพท้าวทศกรธ ซึ่งพระรามเองถึงว่าไม่ได้แสดงความกตัญญูต่อพระบิดาเป็นครั้งสุดท้าย ดังความว่า

ยังไม่ได้แทนคุณพระองค์ก่อน
เพราะลูกนิราศพระบาท

ภูรมาสินสังขาร
อนิจจามีได้เห็นใจ

แต่ถวายเป็นเพลงพระทรงธรรม จะเห็นเปลวไฟนั้นก็หาไม่
 ตามกษัตริย์โศกาอาลัย สลบไปไม่รู้สมประดี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๓๔ - ๔๓๕)

การเผาศพทศกัณฐ์ พิเภกบัญชาให้เปาวนาสุรเกณฑ์พนักงานมาสร้างเมรุ
 เพื่อใช้ในพิธีเผาศพทศกัณฐ์ผู้เป็นเชษฐา ดังความว่า

จึงให้ตั้งมหาเมรุมาศ	อันโอภาสพรรณรายฉายาน
ทั้งเมรุทิศเมรุแทรกสายเรียง	ดูเพียงสัตว์กัณฑ์สังขร
มีชั้นอินทร์พรหมประนมกร	รายรูปกนิษฐนรคนธรรพ์
ประดับด้วยราชวัติฉัตรจริง	พนมแก้วแถวองค์สถับคั่น
ชั้นในพระเมรุทองนั้น	มีบัลลังก์รัตนบุรี
เพดานปักทองเป็นเดือนดาว	แสงวาวด้วยแก้วมณีศรี
ทั้งระย้าพุ่มพวงดวงมณี	ก็เสร็จตามมีพระบัญชา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๒๓)

เมรุที่สร้างขึ้นนั้นมีลักษณะคล้ายกับพระเมรุที่ใช้ในการถวายพระเพลิงศพท้าวทศรถ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมรุที่ใช้ในพิธีถวายพระเพลิงศพกษัตริย์ในราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น น่าจะมีลักษณะเหมือนกัน คือ มีพระเมรุทอง พระเมรุใหญ่ และพระเมรุทิศ ทั้งยังต้องใช้กำลังคนในการสร้างเป็นจำนวนมาก เรื่องการสร้างเมรุพระบรมศพนี้ พระยาอนุมานราชชน (๒๕๓๒ : ๑๕๑) กล่าวว่า “อันพระเมรุพระบรมศพนั้น ตอนที่ตั้งพระจิตกาธานประดิษฐานพระโกศพระบรมศพ เรียกว่า พระเมรุทอง แต่ก่อนนี้พระเมรุทองตั้งอยู่ภายในพระเมรุใหญ่อีกที เข้าใจว่ามีพระเมรุใหญ่ครอบไว้เพื่อกันแดดฝน ไม่ให้ทำอันตรายแก่พระเมรุทองเสียไป ที่จริงพระเมรุทองนั้นก็คือพระเมรุ ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสสั่งไว้ว่า พระบรมศพแห่งพระองค์ ไม่ให้ทำพระเมรุใหญ่ ให้ทำแต่พระเมรุทอง โดยพระราชดำรัสสั่งเช่นนั้นก็เพื่อจะตัดการใช้จ่ายให้น้อยลง และไม่สิ้นเปลืองแรงผู้คนด้วย

ครั้นถึงพระบรมศพสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งทีล้อมพระเมรุนั้น ทำเป็นหอประจํามุม ๔ ด้าน เรียกว่า ช่างบ้าง ลำช่างบ้าง สิ่งทีต่อจากช่างออกมาทั้งสองตัวเรียกว่าทับเกษตร มีประตูทางเข้าออก ๔ ทิศ อยู่ระหว่างคต (ตรงทีเป็นข้อศอก ซึงทำเป็นช่างและทับเกษตร) เรียกว่าพระเมรุทิศหรือเมรุประตู จากข้อความดังกล่าวทำให้เห็นว่าการสร้างเมรุสำหรับใช้ในพิธีเผาศพของชนชั้นสูง ในราชสำนักเป็นอย่างไร และในสมัยต่อมาย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามความเหมาะสมแต่ละยุคสมัย

หลังจากสร้างเมรุเสร็จ พิเภกให้เชิญศพทศกัณฐ์ขึ้นพิชัยราชรถ แล้วแห่ไปยังพระเมรุเพื่อทำพิธีเผาศพ ดังความว่า

เมื่อนั้น	พญาพิเภกยักษ์
จึงเอารูปเทียนมาลี	อันมีกลิ่นฟุ้งขจร
สมาศพบรมเชษฐา	ซึงได้ประมาทมาแต่ก่อน
ให้คิดเสนาหาอาวรณ์	ชุลีกรประณตบทมาลย์
แล้วเอากฤษณาจวงจันทร์	สารพันมีกลิ่นหอมหวาน
ใส่ในโกศแก้วอลงการ	พญามารก็จุดอัคคี
บรรดากษัตริย์สุริย์วงศ์	ฝูงองงค์ก้านัลสาวศรี
ต่างสมาลาโทษอสุรี	ชุลีกรถวายเพลิงพร้อมกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๒๓ – ๔๒๔)

การจัดพิธีเผาศพให้ทศกัณฐ์อย่างสมเกียรติ เป็นการแสดงความกตัญญูของพิเภกทีมีต่อทศกัณฐ์ ในฐะเนทีน้องพี่กระทำต่อพี่ แม้ทศกัณฐ์จะขับไล่พิเภกออกจากเมือง พิเภกเตือนทศกัณฐ์ให้ทำในสิ่งทีถูกต้องตามครรลองคลองธรรม โดยส่งนางสีดาคืนให้พระรามผู้เป็นสามี พิเภกจึงไปสวามิภักดิ์กับพระราม และในวาระสุดท้ายของชีวิต ทศกัณฐ์ นั้นสำนึกได้ว่าตนนั้นทำผิดต่อพิเภก จึงกล่าวขอโทษ

ปากหกว่าเจ้าจอดโทษ ซึ่งกริ้วโกรธคำวามานแต่ก่อน
อย่าให้เป็นเวรอาวรณ์ แก่เราผู้จะจรไปเมืองฟ้า

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๐๐)

หลังจากกล่าวขอโทษกรรมจากพิเภกแล้ว ทศกัณฐ์ยังขอให้พิเภกจัดการเรื่องการปลงศพตน
ไว้เรียบร้อยด้วย ดังนี้

ปากแก้วว่าพี่จะปลาทาย น้องชายเมตตาช่วยปลงศพ
อย่าให้ค้างราตรีในที่รบ ไตรภพจะหมั่นนินทา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๐๐)

การที่พิเภกจัดพิธีเผาศพทศกัณฐ์อย่างสมเกียรติและฐานะกษัตริย์แก่ทศกัณฐ์ แสดงถึง ความรักและ
เคารพที่มีต่อพี่ ทั้งยังเป็นการขอโทษกรรมให้ทศกัณฐ์ด้วย นอกจากพิเภกแล้ว นางมณโฑ นางกาลอัคคี
ผู้เป็นมเหสี และเหล่าสนมกำนัล เสนาทหาร ข้าราชการบริวาร ต่างมาร่วมพิธีเผาศพของทศกัณฐ์อย่าง
พร้อมเพรียงกัน เพื่อแสดงความกตัญญูต่อทศกัณฐ์ที่เคยมีแก่ตน ดังความตอนที่เหล่านางสนมกำนัล
วิพากษ์ถึงความเมตตาของทศกัณฐ์ ว่า

โอ้วว่าพระทูลกระหม่อมเอ๋ย ไม่เห็นเลยว่าจะมีวยาสาธน์
ทรงเดชดังดวงพระสุริยัน ไตรภพทั้งนั้นก็เกรงฤทธิ์
เลี้ยงข้าพระบาททั้งนี้มา ด้วยพระทัยเมตตาสุจริต
ได้ความสุขร่วมเย็นเป็นพันคิด ดังองค์บิดุเรศมารดร
มาตรแม้นผดปลั่งสิ่งใด ภูวนายมีแต่จะสั่งสอน
พระคุณกว้างลึกกว่าสาคร ไม่มีสิ่งร้อนราศี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๐๓)

การเผาศพจักรวรรดิ นางวัชนีสุร มเหสีของจักรวรรดิ สั่งให้เสนาบดี
เตรียมพิธีเผาศพสวามีตามประเพณี ความว่า

แล้วตรัสสั่งเจ้าพนักงาน	ทั้งทหารพลเรือนน้อยใหญ่
จงเร่งแต่งการบูชาไฟ	ตามในประเพณีกษัตริย์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๖๑)

เมื่อเตรียมพิธีเสร็จ จึงเผาศพจักรวรรดิอย่างสมเกียรติกษัตริย์ ดังนี้

เมื่อนั้น	นางวัชนีสุรยักษิ
ทั้งองค์พระราชบุตร	ฝูงสนมนารีบริวาร
บ้างได้รูปเขียนบุปผา	จวงจันทน์กฤษณาหอมหวาน
สมาลาโทษพญามาร	กึกก้องสะเทือนเลื่อนลั่น
บรรดามโหรีสพทั้งนั้น	ประชันเด่นรำเป็นโกลา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๒๖๑)

จักรวรรดิเป็นกษัตริย์ที่มีคุณต่อเมืองมลิวัน เป็นที่รักใคร่ของมเหสี บุตรี และเหล่าสนมกำนัล เมื่อ
จักรวรรดิล้ม ทุกคนยอมเสียใจและไว้ที่ฝัง จึงรำพันรักด้วยความอาลัยอาวรณ์ และระลึกถึงคุณความดี
ของจักรวรรดิ ดังความว่า

มเหสีว่าไอ้พระจอมภพ	เลื่องชื่อลือลบจบสวรรค์
เรื่องฤทธิไกรดั่งไฟกลบ	เป็นปิ่นมลิวันธานี
เสวยแสนโภไชยไอศุรีย์	ไพบุลย์พูนสุขเกษมศรี
พร้อมฝูงองคค์นารี	ควรหรือมาหนีไปเมืองฟ้า
บุตรว่าไอ้พระปิตุเรศ	พระคุณเคยปกเกศเกศา
บำรุงเลี้ยงบุตรแต่เยาว์มา	มิให้อนาทรร้อนใจ

แม่นจะชมเดือนดารากร
จะใคร่เห็นฟากฟ้าสุราลัย

ในอัมพรก็พาไปชมได้
ก็พาไปเที่ยวทั่วทุกวิมาน

ธิดาว่าไอ้พระทรงฤทธิ์
พระเชษฐาทั้งสามก็รอดวาย

คิดไปก็น่าใจหาย
จะบ้ายพัศตรไปพึ่งผู้ใด

โอ้ว่าพระทูลกระหม่อมเอ๋ย
ทรงเดชดั่งไฟบรรลัยกัลป์
บำรุงเลี้ยงข้าทั้งนี้ไว้
ได้ความสุขอยู่เย็นเป็นนิจ
มาตรแม้นพลั้งผิดในกิจการ
สิ่งใดมิให้อนาทร

ไม่เห็นเลยว่าจะสิ้นชีวิตร
ทั้งหกช่อขึ้นก็เกรงฤทธิ์
ด้วยพระทัยเมตตาสุจริต
ดั่งหนึ่งบิดุเรศมารดร
พระงคโทษโปรดปรานสั่งสอน
ทุกอนงค์นักรกำนัล

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๒๕๕ - ๒๖๐)

การทำพิธีเผาศพจึงเป็นประเพณีที่แสดงถึงความกตัญญูที่ญาติมิตรมีต่อผู้ล่วงลับไป

การเผาศพอินทรชิต หลังจากบรรจุมศพอินทรชิตแล้ว ทศกัณฐ์ให้แห่ศพ
อินทรชิตมาทำพิธีเผาที่เขานิลกาฬ โดยนำศพขึ้นตั้งบนเชิงตะกอน จากนั้นทศกัณฐ์จึงทำพิธีเผา
อินทรชิต

เมื่อนั้น
พระหัตถ์จับหอกแก้วกาลา
กวัดแกว่งสำแดงแผลงฤทธิ์
เข้ายังเชิงตะกอนพรายพรรณ

ท้าวยี่สิบกรยักษา
อันมีเดชดั่งเพลิงกัลป์
รัศมีเขาวลิตฉายฉั่น
กุมภันท์ก็จูดเข้าทันที

เมื่อนั้น
กับสุวรรณกัณฐมาเทวี

นวลนางมณ โทมเหสี
ทั้งสนมมารับริวาร

ต่างทรงรูปเทียนบุผา	สุคนธาพิรศหอมหวาน
สมาลาโทษขุนมาร	นงคราญก็จุเข้าพร้อมกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๑๒)

เมื่อจักรวรรดิทำพิธีเผาศพบรรลัจักร จึงมีญาติมิตร และสนมกำนัลมาร่วมไว้อาลัยอย่าง
พร้อมเพรียงกัน

บัดนั้น	ฝ่ายสุริยวงศ์น้อยใหญ่
ทั้งฝูงองศ์กำนัลใน	อาลัยครวญคร่ำโศกา
บ้างถือรูปเทียนหิรัญมาศ	สุมาลาชจุนจันทน์กฤษณา
สมาลาโทษสุรา	บูชาจุดเพลิงเข้าพร้อมกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๑๖๔)

การเผาศพพาลี เมื่อนำศพพาลีบรรจุลงในโกศแก้ว แล้วเชิญไปที่เมรุที่
พระรามสร้างขึ้นด้วยฤทธิ์อำนาจของพระองค์ จากนั้นจึงแผลงศร “บันดาลเกิดเป็นเปลวไฟ ดัดเข้า
ยังเชิงตะกอน” แล้วสุครีพ นางคารา องค์กร ชมพูพาน และนางสนมกำนัลเมืองจิดจัน จึงเข้ามา
ชมศพของพาลี ความว่า

เมื่อนั้น	ถูกพระอาทิตย์ชาญสมร
ทั้งนางคาราบังอร	กับวานรนคราชมพูพาน
ต่างถือรูปเทียนบุผา	จวบจันทน์กฤษณาหอมหวาน
พร้อมทั้งแสนสนมบริวาร	เข้าพระเมรุสุรگانดรุณี
จึงน้อมเศียรเกล้าลงเคารพ	มาสพพระยากระบี่ศรี
เสร็จแล้วก็จุอัคคี	ต่างทรงโศกเศร้าพัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๓๓ - ๓๔)

เมื่อไฟไหม้ศพหมดแล้ว พระรามจึงแผลงศรเป็นฝนลงมาดับไฟในพิธีที่ยังถูกไฟไหม้อยู่ จากนั้นจึงพัฒนาเอาถ้ำถ่านไปยังแม่น้ำ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ตัวละครในเรื่องซึ่งเป็นญาติมิตรของผู้ที่ล่วงลับไปได้ให้ความสำคัญกับการประกอบกิจพิธีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ตัวละครมีความสำคัญในฐานะกษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดิน เป็นศูนย์รวมจิตใจของราษฎรทั้งหลาย จึงต้องมีการจัดเตรียมพิธีอย่างยิ่งใหญ่เพื่อให้สมฐานะ และการจัดประเพณีเกี่ยวกับการตายนี้ ยังได้แสดงถึงความมุ่งหมายของผู้ประกอบพิธีให้ คือ เป็นการแสดงถึงความรัก ความอาลัย ขอบขมา และแสดงความเคารพเป็นวาระสุดท้าย อีกทั้งเชื่อว่าจะเป็นการส่งให้ดวงวิญญาณไปสู่สุคติ

๒. ความเชื่อ

ความเชื่อที่ปรากฏจากบทละครพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีโดยลำดับ ดังนี้

๒.๑ ชาติกพ

ความเชื่อในเรื่องชาติกพ ปรากฏในตอนที่ นางกบเห็นนางนาคีมาคายพิษลงในอ่างน่านมของฤาษีทั้งสี่ตน คือ อตันดา วิชรา วิสูตร และโรมสังข์ เนื่องจากนางนาคีไม่พอใจที่ฤาษีทั้งสี่ตนไปพบพานางสมจรกับจูณิน จึงเกรงว่าตนจะได้รับโทษ หากความนี้ทราบไปถึงพญานาคผู้เป็นบิดา จึงคิดฆ่าฤาษี นางกบคิดตอบแทนบุญคุณของฤาษีทั้งสี่ที่ให้ทานน่านมโคแก่นาง จึงยอมตายแทนฤาษีทั้งสี่ โดยกระโดดลงไปในอ่างน่านม

บัดนั้น

เห็นนาคาพ่นพิษลงไว้
เป็นไฉนนางนาคนี้ใจบาป
จะฆ่าชีวิตพระสัทธา
ตัวกูได้พึงพระนักสิทธิ์
พระคุณใหญ่ล้นพ้นประมาณ
คั่งหนึ่งไม่มีกตัญญู

นางกบผู้มีอัชฌาสัย

ตกใจก็ถวิลจินดา
หยาบคายทูลจรดอจฉา
อันมีเมตตาตบะญาณ
เลี้ยงชีวิตเป็นสุขเกษมสานต์
แจ้งการแล้วจะนั่งก็ไม่ดี
รู้คุณพระมหาฤาษี

อย่าเลยจะเอาชีวิ	ตายแทนผู้มีพระคุณไป
เดชะความสัตย์อันล้ำเลิศ	ให้เกิดเป็นมนุษย์ในชาติใหม่
คิดแล้วโง่ลงด้วยว่องไว	ก็ขาดใจด้วยพิษนาคา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๘๘)

เมื่อถ้ายืนสู้รูปเห็นนางกบตายในอ่างน้ำนมก็นึกดำหนิว่า

กบนี้มันชาติเดียรราน	โลกอาหารล้นพันวิสัย
แต่ให้ยังไม่หนำใจ	ลงกินในอ่างจนวายชนม์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๘๙)

แต่เมื่อช่วยชุบชีวิตนางกบด้วยอำนาจมนต์ จึงทราบความจริงจากนางกบว่า นางได้ช่วยชีวิตของตนไว้
 แต่ทั้งนี้รูปจึงทำพิธีชุบนางกบให้เป็นหญิงงาม เพราะทราบถึงความดีของนางกบ แม้จะเป็น
 “... ชาติเดียรราน” แต่นางนั้นมีจิตใจงาม รู้สำนึกในบุญคุณ และตอบแทนคุณเมื่อมีโอกาส ดังความว่า

เมื่อนั้น	พระมหาดาบสทั้งสี่
ได้ฟังมณฑกพาที	ยินดีแล้วปรึกษากัน
ชะรอยนางนาคซึ่งทูลจิต	มาคายพิษจะให้เราอาสัญ
นางกบผู้เสียชีวัน	หาไม่เราฉันจะบรรลย์
อย่าเลยจะชุบขึ้นเป็นหญิง	จะจัดสิ่งที้งามประสมใส่
ให้สิ้นโสมนางฟ้าสุราลัย	เลิศล้ำกว่าใครโลกา
-----	-----
โอมอ่านคาถาหาเวท	อันวิเศษสำหรับกระลาจิก
เอากบใส่กองเพลิงขวลิต	แล้วชุบด้วยฤทธิ์พระนักษัตร

เดชะพระเวทสิทธิ์ศักดิ์
เกิดเป็นกัลยาวิลาวัณย์

พระวิษณุรักษ์รังสรรค์
งามวิจิตรพิศพรณขวัญตา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๘๕ - ๘๐)

จากนั้นฤาษีทั้งสี่จึงตั้งชื่อนางให้ตามชาติกำเนิดเดิมว่า “มณโฑ” แล้วนำนางไปถวายพระอิศวร พระอิศวรรับไว้ให้เป็นข้าช่วงใช้ของพระอูมา

การที่นางกบอริชฐานก่อนตายว่า “เดชะความสัจอันล้ำเลิศ ให้เกิดเป็นมนุษย์ในชาติใหม่” แสดงถึงความเชื่อในเรื่องชาตภพ ชาตินี้ ชาติหน้า นางกบเชื่อว่า เมื่อนางช่วยฤาษีทั้ง ๔ คน แล้ว นางต้องตายด้วยพิษนางนาคี นางจึงอริชฐานขอให้กุศลผลบุญที่นางได้กระทำช่วยให้นางได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ในชาติหน้าที่ดีกว่าชาติเดิมที่เป็นสัตว์เดียรัจฉาน คำอริชฐานของนางกบอาจจะ เป็นจริงหรือไม่ก็เป็นเรื่องที่นางมิอาจทราบได้ แต่แสดงให้เห็นความเชื่อ ความปรารถนาครั้งสุดท้าย ของผู้ที่จะละสังขารจากโลกหรือภพนี้ไปสู่ภพใหม่ ชาติใหม่ ที่ดีกว่าเดิม

เหตุการณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ที่แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องชาตภพ นอกจากเรื่องนาง มณโฑแล้ว มีอีกหลายเหตุการณ์อาจพิจารณาได้ดังนี้ คือ

เหตุการณ์ตอนนนทกทำหน้าที่ล้างเท้าเทวดาที่บันไดเขาไภยาส ถูกเทวดา “บ้างถอน เต้นเกสรวุ่นไป จนผาโกรนโกลนเกลี้ยงถึงเพียงหู” นนทกคิดแค้นเทวดาจึงไปขอพรให้มีนิ้วเพชร จากพินีสวร เมื่อได้พรแล้วนนทกได้ใช้นิ้วเพชรชี้เทวดาในสวรรค์ตายเกือบหมด พระอิศวรจึงให้ พระนารายณ์มาปราบนนทก พระนารายณ์แปลงเป็นนางอัปสรมาร่ำรำทำต่าง ๆ ให้นนทกร้าตาม จนถึงท่านาคาม้วนหาง นนทกก็ใช้นิ้วเพชรถูกขาตัวเองหัก นางอัปสรจึงกลายเป็นพระนารายณ์จะ สังหารนนทก ก่อนตายนนทกกล่าวแก่พระนารายณ์ว่า

ตัวข้ามีฝีมือแต่สองมือ
แม้สี่มือเหมือนพระองค์ทรงชัย

หรือจะสู้ทั้งสี่กรได้
ที่ไหนจะทำได้ดังนี้

พระนารายณ์ตอบนนทกว่า

ชาตินี้มีงมีแต่สองหัตถ์	จงไปอุบัติเอาชาติใหม่
ให้สืบเสียดสืบพัศตร์เกรียงไกร	เหาะเหินเดินได้ในอัมพร
มีมือยี่สิบซ้ายขวา	ถือคทาอาวุธหนุนศร
ภูจะเป็นมนุษย์แต่สองกร	ตามไปราญรอนชีวี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๕)

ด้วยเหตุดังกล่าวมานนทกจึงมาเป็นทศกัณฐ์ มีสิบเสียด ยี่สิบพัศตร์ พร้อมทั้งมีฤทธิ์เดชมาก สร้างความเดือดร้อนไปทั่วมิได้เกรงกลัวฤทธิ์ของผู้ใด จนเหล่าเทวดาต้องเชิญพระนารายณ์อวตาร ลงมาปราบ การอวตารของพระนารายณ์ในปางนี้เป็นมนุษย์ คือ พระราม ตามที่ดรัสไว้แก่นนทก ในชาติก่อน

พระอิศวรเห็นว่าทศกัณฐ์นั้นมีฤทธิ์เดชมาก จึงมีบัญชาให้เวสสุญาณเทพบุตร จุตกลงมาเป็นพิเภก ผู้มีความรอบรู้ทางโหราศาสตร์คอยช่วยพระรามยามออกศึกสงคราม เพื่อบอกกลศึกและความเป็นไปทางฝ่ายทศกัณฐ์ ดังความว่า

ตรีแล้วพระสยามภูวนาถ	จึงมีเทวราชบรรหาร
แก่เทพบุตรเวสสุญาณ	ท่านจงจุตกลงไป
เกิดร่วมอุทรทศเสียด	เรียนรู้โหรวิชาไสย
คอยท่านารายณ์ฤทธิ์ไกร	บอกกลให้ล้างอสุรา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๕)

เมื่อพระนารายณ์อวตารนั้น ได้กราบทูลพระอิศวรขอ คทาเพชร จักร สังข์ และบัลลังก์ นาค ให้ “ไปเกิดร่วมวงศ์พงศ์กษัตริย์” เพื่อช่วยกัน “กำจัดอาชรรณ์อันธพาล” นอกจากนี้ยังขอให้ พระลักษมี และเทวาไปร่วมอวตารด้วย ซึ่งพระอิศวรก็ประทานอนุญาตและเตรียมการไว้ดังนี้

ยุคนี้ก็แจ้งมาแต่ก่อน	ว่าโลกเดือดร้อนไปภายใน
จึงจัดฝูงเทพโยธา	ไปคอยช่วยเข้ามารว

ล้วนกำเนิดเกิดในประยูรวงศ์	พงศ์พญาพานรเรืองศรี
ทั้งชมพู่คิดจินธานี	แต่ละคนย่อมมีปรีชาชาญ
เจ้าไปเกิดเกิดเป็นกษัตริย์	สุริยวงศ์จักรพรรดิมหาศาล
ทรงนามพระรามอวตาร	ในสถานกรุงศรีอยุธยา
จักรเป็นพระพรตยศสง	ถดองค์พระนารายณ์เชษฐา
ฝ่ายสังข์บัลลังก์นาคา	เป็นพระลักษมณ์อนุชาฤทธิรอน
อันซึ่งคทาวราวุธ	เป็นพระสัตรุดชาลยสมร
องค์พระลักษมีบังอร	ไปเกิดในนครลงกา
ชื่อว่าสีดานงลักษณ์	เป็นบุตรทศพัทธรัชโยธา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๒๓)

ส่วนเทวดาที่อาสาพระอิศวรจะขอร่วมไปเป็นกำลังในการสงครามให้พระนารายณ์ ในการอวตารครั้งนี้ มีจำนวนไม่น้อย ดังนี้

พระราหูฤทธิไกรชัยชาญ	เป็นทหารชื่อนิลป้าน
พระพิณายนันเป็นนิลเอก	พระพิณกนั้นเป็นนิลขัน
พระเกตุเป็นเสนีภูมิทัน	พระอังคารเป็นวิสันตราวี
พระหิมพานต์จะเป็นโกมุท	พระสมุทธรนิลราชกระบี่ศรี
พระเพลิงเป็นนิลนทมนตรี	พระเสาร์เป็นนิลพานร
พระศุภร์เป็นนิลปาสัน	พระหัตถ์นั้นมาลุนทเกษตร
พระพฤษเป็นสุรเสนฤทธิรอน	พระจันทร์เป็นสัตพลี
วิรุพหกวิริฎกษสองตระกุล	เป็นเกยุรมาบุตรกระบี่ศรี
เทวัญวานรนอกนี้	บาญชีเจ็ดสิบเจ็ดสมุคตรา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๒๓)

จากเหตุการณ์ดังกล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องชาตภพว่า เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในชาติใหม่ อาจต่างจากนางกบตรงที่นางอริษฐานก่อนตายเพื่อจะได้ไปเกิดในชาติใหม่ แต่การเกิดของนันทนั้นเป็นไปตามโองการของพระนารายณ์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่ชาวฮินดูนับถือ เมื่อนันทลงมาเกิดเป็นทศกัณฐ์ สร้างความเดือดร้อนแก่มวลมนุษย์และเทวดา พระนารายณ์ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้อภิบาล จึงได้รับโองการจากพระอิศวรเป็นเจ้าให้อวตารลงมาเป็นพระรามเพื่อมาปราบยักษ์ร้ายไว้คุ้มครองเช่นทศกัณฐ์ การปราบยักษ์และญาติวงศ์ของทศกัณฐ์มีเรื่องง่าย พระนารายณ์จึงต้องมีผู้ช่วยที่มีความสามารถ เช่น พิเภก ทหารสิบแปดมงกุฏ เป็นต้น ก็ล้วนแต่เป็นเทวดาที่จุติลงมาเกิดตามโองการของพระอิศวรเพื่อช่วยพระรามปราบทศกัณฐ์ นอกจากนี้ พระรามยังมีนางสีดา ซึ่งก็คือ พระลักษมีร่วมอวตารลงมาเป็นขวัญและกำลังใจในการปราบยักษ์ด้วย

การเกิดของนันท การอวตารของพระนารายณ์ การร่วมอวตารของพระลักษมีและการจุติของเทวดาทั้งหลาย แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องชาตภพ ชาตินี้ ชาติหน้า ซึ่งเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของมนุษย์ในสังคม ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความนับถือในองค์เทพเจ้าของฮินดูที่เรียกว่าตรีมูรติ คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร

๒.๒ ความฝัน

มูลเหตุแห่งความฝันนั้น เชื่อกันว่ามี ๔ ประการ คือ

๑. ชาติโยภ เกิดจากกำเริบแห่งธาตุทั้ง ๔
๒. อนุภูตบุพพะ เกิดจากอารมณ์ ซึ่งเคยเสวยแล้วในกาลก่อน
๓. เทวโตปสังหรณ์ เกิดจากเทวดาตกลงบันดาลให้นึกเห็น
๔. บุพนิมิต เกิดจากกลางที่บอกเหตุขึ้นก่อนเป็นส่วนดีและชั่ว

ความเชื่อเกี่ยวกับความฝันที่ปรากฏจากบทละครพระราชนิพนธ์รวมเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นี้มีมูลเหตุ ๒ ประการ คือ เทวโตปสังหรณ์ และบุพนิมิต อาจกล่าวได้โดยลำดับดังนี้

๒.๒.๑ เทวโตปสังหรณ์

เทวโตปสังหรณ์ คือ ความฝันเกิดจากเทวดาพาสังหรณ์ ปรากฏในตอนที่ทำนายโดยท้าวทศพร ก่อนที่จะยกนางไถ่ยกเสียให้อภิเษกกับท้าวทศพร ความว่า

ครั้นคำยาสนธยากาล	สุริย์นาลับเหลี่ยมศิริศรี
จึงเสด็จอย่างเอื้องจรี	เข้าที่ไสยาสน์อลงกรณ์
ทรงพระสุบินนิมิตฝัน	อัศจรรย์เป็นเทพสังหรณ์
ว่าพระจันทร์ทรงกลดในอัมพร	ดวงดารากรดาสดา
เข้าอยู่ในวงทรงกลด	หมดทั่วทั้งพื้นพระเวหา
อันรัศมีพระจันทร์รา	สีกล้ากว่าแสงอโนทัย
ส่องสว่างพาดพื้นโพยมหน	เมฆหมอกจะปนกี้หาไม่
จับรดส่องสีทวีปไป	ภูวไนยตื่นขึ้นทันที

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๗๒ - ๑๗๓)

ความฝันของท้าวโกยเกษมิได้ออกความหมายตรง ๆ จึงต้องให้โหราจารย์ผู้มีความรู้เกี่ยวกับโหราศาสตร์ มาทำนายฝัน ความว่า

บัดนั้น	โหราเจ้าผู้มียศดา
รับสั่งแล้วดูโดยตำรา	น้อมเศียรวันทาทูลไป
พระสุบินนี้ล้วนจำเริญผล	จะอุปมงคลนั้นหาไม่
อันพระจันทร์ทรงกลดอำไพ	ได้แก่กษัตริย์อันเรืองยศ
บรรดาท้าวพญาในชมพู	จะพึงอยู่ได้เบื้องพระบาทหมด
ดั่งดาราเรียงรันเป็นหลั่นลด	อยู่ในทรงกลดศศิธร
ซึ่งแสงกล้ากว่าดวงอโนทัย	จะให้โลกเป็นสุขสโมสร
ทั้งกลางคืนกลางวันรันดร	ปราบหมู่ดัสกรภัยพาล
ซึ่งทรงรดส่องสีทวีปนั้น	จะทรงศักดิ์อันห้าวหาญ
แผ่ทั่วชั้นฟ้าบาดาล	ไม่มีใครทวนฤทธิ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๗๓)

ความฝันของท้าวไถยเกษนั้นเป็นมงคล ด้วยเหตุนี้ทำให้ท้าวไถยเกษตัดสินใจตัดสินพระทัยผูกมิตรกับอโยธยา โดยยกนางไถยเกษีให้อภิเษกกับท้าวทศรถ เนื่องจากเห็นว่า “ก็สมศักดิ์สุริยวงศ์เสมอกัน ดังสุริยันกับดวงจันทร์ จะงามเกียรติงามยศปรากฏไป ทั้งในใต้ฟ้าธาตรี” และก่อนที่จะสวามิภักดิ์นั้น มีกษัตริย์มาขออภิเษกนางไถยเกษหลายพระองค์ แต่ท้าวไถยเกษไม่ยกให้เพราะ “จะยกให้แก่กรุงกษัตราวาสนาไม่ควรคู่กัน” จากเหตุการณ์ดังกล่าวมาแสดงว่า ความฝันนั้นมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจตัดสินพระทัยของท้าวไถยเกษอย่างมาก และเมื่อท้าวไถยเกษส่งนางไถยเกษถึงเมืองอโยธยา ท้าวอชบาลผู้เป็นพระบิดาของท้าวทศรถ ให้การต้อนรับนางไถยเกษอย่างดี ดังความว่า

เมื่อนั้น	พระมงกุฎอยุธยากรุงศรี
เห็นสุณีสานารี	มีสกุลลักษณะเลิศวิไลวรรณ
งามพักตร์งามองค์งามอ่อน	อรชรดั่งอัปสรสวรรค์
งามกรงามนตรงามกรรณ	งามจริตผิวพรรณดั่งทองทา
ควรศักดิ์ควรสองจะครองยศ	ปรากฏพระเกียรติทุกทิศา
ยิ่งพิศยิ่งคิดกรุณา	ผ่านฟ้าสำราญบานใจ
แล้วประทานเครื่องทรงลงกต	สำหรับยศพระธิดากรุงใหญ่
ให้อยู่ปราสาทแก้วแวววาว	ทั้งข้าใช้นักเทศน์ขันที

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๑๘๑)

ความฝันของท้าวไถยเกษจึงเป็นนิมิตที่ดี ส่งผลให้เกิดความเจริญในชีวิตของนางไถยเกษที่ได้อภิเษกกับกษัตริย์ที่มีบารมี และเก่งกล้าสามารถอย่างท้าวทศรถ ทั้งยังนำความเจริญมาสู่บ้านเมืองด้วย เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับอโยธยาซึ่งเป็นเมืองใหญ่ มีอำนาจในการปกครองเมืองต่าง ๆ มากมาย และปกครองด้วยทศพิธราชธรรม จึงนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่บ้านเมืองและประชาชน

ความฝันที่เป็นกลางบอกเหตุทั้งร้ายและดี ปรากฏในตอนที่พระรามทรงสวามิภักดิ์ก่อนจะถูกไมยราพจะลักพาไปเมืองบาดาล ดังความว่า

พอล่วงปึงนิมราตรี	สกุณีเราร้องเสียงใส
เทวัญบันดาลคลอใจ	ให้เกิดนิมิตอัศจรรย์
ว่าพระสุริยาทรงกลด	หมดเมฆมลทินฉายฉัน
อสุรินทร์ราหูชาญฉกรรจ์	จู่จับคาบคั่นพาไป
แล้วว่าพระองค์ขึ้นหัตถ์	หักฉัตรชั้นพรหมโลกได้
อันพระบาทยุคลงไฉน	ไปยังพิภพนาคินทร์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๓๑๒)

แก้ต้นขึ้น พระรามจึงให้พิเภกผู้มีความรู้ทางโหราศาสตร์ ทำนายความฝัน

ซึ่งพระสุบินว่าพินกร	ทรงกลดเชจรในเวหา
ได้แก่พระองค์ผู้ศักดิ์	อันไฉนจู่มาปราบยักษ์
ซึ่งฝันว่าอสุรินทร์ราหู	มาคาบคั่นจู่โจมโหมหัก
คือไมยราพหลานท้าวทศพัคค์	จักมาสะกดพระองค์ไป
ถึงในบาดาลนครา	แต่ว่าหาอันตรายไม่
จะมีทหารผู้ร่วมใจ	ตามไปเช่นฆ่าอสูรี
แล้วจะเชิญพระองค์ทรงฤทธิ	คืนสติพลับพลาชัยศรี
ซึ่งฝันว่าหักฉัตรมณี	ถึงที่พิภพพรหมา
พระสุบินข้อนี้ประเสริฐนัก	เห็นจักมีชัยแก่ยักษ์
ได้กรุงพระนครลงกา	ทศเสียรอสุราจะบรรลัย
ซึ่งพระบาทเหยียบพิภพนาคิ	ข้อนี้ก็เป็นมงคลใหญ่
พระเดชจะปกแผ่ไป	ทั่วในชั้นฟ้าบาดาล

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๓๑๒ - ๓๑๓)

เหตุที่ไม่ยราพลักพาพระรามไปได้ นั่นเนื่องจาก “ว่าเคราะห์วันชั้นขาร้ายนัก ราหูทับลัคน์เป็นโทษใหญ่ เสาร์เสียดถึงจันทร์จะมีภัย ในเวลาัมฤตมราตรี” เมื่อรู้ว่าช่วงเวลานี้เป็นเวลาพระรามมีเคราะห์ จึงเตรียมวิธีป้องกันไว้ โดยหนุมานเนรมิตกายสูงใหญ่ อ้าปากอมพลับพลาที่ประทับไว้ มีทหารวานรผลัดเวรยามกันเฝ้า แต่ไม่ยราพสามารถลงถามทหารวานร จึงทราบความดังกล่าว แล้วใช้กล่อ่งปัทมราชกวัดแกว่งในอากาศจนเกิดแสงสว่างเหล่านาทหารคิดว่าสิ้นเคราะห์ของพระรามแล้ว จึงละเลยเวรยาม ไม่ยราพได้ใช้คาถาสะกณิธร่าไถ่ยามแล้วเป่าไปทำให้ทหารวานรหลับทั้งกองทัพ จึงลักพาพระรามไปกักขังไว้ที่เมืองบาดาล แต่หนุมานก็สามารถไปช่วยพระรามกลับมาได้อย่างปลอดภัย และสามารถฆ่าไม่ยราพได้สำเร็จ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนี้เป็นไปตามคำทำนายของพิเภกทุกประการ

ความฝันทั้งสองตอนทีกล่าวนั้นเกิดจากเทวดาลดพระทัยให้ทั้งท้าวไถยเกษ และพระรามทรงพระสุบินนิมิต ซึ่งเป็นความฝันที่มีได้บอกเหตุการณ์ตรง ๆ ต้องตีความหมาย คือทำนายฝันโดยผู้มีความรู้ทางโหราศาสตร์

เหตุการณ์สำคัญ ๆ ในชีวิตก็ต้องมีอันให้ฝันไป เช่น ก่อนจะได้บุญตรมบุญธรรมปรุ กฎในตอนที่ไม่ยราพ ฝันว่ามีเทวดานำดวงมณีมาส่งให้ถึงมือ แล้วได้ชมดวงมณีนั่น ดังความว่า

ครั้นถึงปัจฉิมราตรี	สกุณีเพรียกพร้องเสียงใส
ฝันว่ายังมีเทพไท	ได้ดวงมณีจินดา
รัศมีดั่งสีทินกร	ซ้อนชูมาในหัตถา
วางลงเหนือมืออสุรา	แสงสว่างโลกาชาตรี
เทเวศน์นั้นเหาะไปสถาน	ยังวิมานฟากฟ้าราศี
พญายักษ์ชมดวงมณี	จนตื่นจากที่บรรทมใน

(รวมเกียรติ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๓๘)

เมื่อไม่ยราพตื่นบรรทม จึงให้โหราจารย์ทำนายความฝัน ความว่า

ซึ่งฝันว่าเทพชัชชาญ	ชูแก้วชวัลอำไพ
มาวางลงเหนือพระหัตถ์	แสงจรัสคังดวงไข
นิมิตนี้ประเสริฐเลิศไฉน	ภูวนายจะได้ไอรส
เป็นบุตรบุญธรรมสถาวร	ฤทธิรอนปรีชาปรากฏ
จะขจรบาดาลสะท้านยศ	ทศทิศจะเกรงเดชะ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๓๘)

เมื่อทราบว่าเป็นนิมิตฝันที่ดี จะได้ไอรสที่เก่งกล้าสามารถทำให้ไมยราพ “ซาบซ่านไปด้วยโสมนัส
ตั้งได้สมมุติโกสีย์” เนื่องจากตนเองนั้นไม่มีไอรสและธิดาที่จะสืบวงศ์ตระกูล ฉะนั้น เมื่อพบบัณฑิต
ที่หาที่หาทรายขณะขึ้นมาเที่ยวป่า จึงรับไว้เป็นบุตรบุญธรรมทันทีด้วยระลึกได้ว่า “น่าที่จะ
แก้แค้นหนึ่งความฝัน มั่นคงโหดร้ายหาผิดไม่” ฝ่ายมัจฉานันท์ก็ยินดีอย่างยิ่งเพราะกำลังขาดที่พึ่ง
เนื่องจากนางสุพรรณมัจฉา “มาตลอดเข้าไว้ที่หาทราย ชายฝั่งริมเชิงสิงขร แล้วคืนไปยังสาคร
บังอรมิได้กลับมา” นิมิตฝันในตอนนี้นำส่งผลดีต่อทั้งไมยราพที่จะได้ผู้สืบวงศ์ตระกูล และมัจฉา
ที่จะมีผู้อุปการะเลี้ยงดูในขณะที่ยังมิได้พบบิดาของตน

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงความฝันที่เกิดจากเทพสังหรณ์ คือ ตอนก่อนที่พระราม
จะทราบข่าวศึกทางลงกาที่มอบให้พิเภกครองอยู่ พระรามฝันว่า

พระฟังสังคีตคีตลี	ดนตรีบำเรอเสียงใส
ปี่จกนิยามบรรทมหลับไป	ภูวนายจึงทรงพระสุบิน
ว่าเมฆตั้งบังแสงสุริยน	มีดมนทั้งทิศทักษิณ
มีเทพชชวดวงมณีนิล	รัศมีดั่งทินกรพราย
ครั้นเข้ามาใกล้ก็อภิวันท์	เอาดวงแก้วนั้นชูถวาย
แล้วสาวไล่พระองค์ให้เรียราย	ออกจากพระกายยาวไป
วงกระหวัดครีครอบจักรวาล	จนถึงบาดาลต่ำได้
ให้สะอึกตระหนกตกใจ	ภูวนายตื่นจากนิทรา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๑๕)

เมื่อตื่นบรรทม จึงให้โหราจารย์ทำนายความฝันของพระองค์ว่า มีเหตุร้ายดีประการใดบ้าง ซึ่งโหร
ได้ทำนาย ดังความว่า

บัดนั้น	ขุนโหรผู้มียศ
รับสั่งแล้วพิจารณา	ดูโดยตำราพยากรณ์
เห็นแจ้งประจักษ์ทั้งร้ายดี	อัญชุลีทูลองค์พระทรงศร
ซึ่งฝันว่าเมฆตั้งในอัมพร	เป็นกลุ่มก้อนดั่งหนึ่งเปลวควัน
มีดมัวข้างทิศทักษิณ	บังสิ้นรังสีสุริย์กัน
จะเกิดการรณรงค์โรมรัน	จะเสียเมืองขอบขันฑเสมา
อันเทเวศถวายนวมณี	จะมีชายหนึ่งแก้วกล้า
นำเอาโอโรสกุมารา	มาถวายบาทาพระภูวไนย
ข้อซึ่งสาวไว้พระองค์	วงรอบขอบจักรวารใหญ่
จะปรากฏพระยศเกรียงไกร	ขจรไปทั่วฟ้าบาดาล
แล้วจะได้เมืองขึ้นในเบื้องบาท	ถวายสุวรรณมาศมุกดาหาร
แต่จะต้องโรมราญ	พวกพาลจะแพ้ฤทธิ์รอน
อันขอบเขตซึ่งเสียจะได้คืน	จะราบรื่นแสนสนุกกว่าแต่ก่อน
มั่นคงดั่งข้าพยากรณ์	จะรู้ข่าวแน่นอนในสามวัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๑๖)

ความฝันในครั้งนี้ออกเหตุทั้งดีและร้าย เหตุร้าย คือ เกิดศึกที่กรุงลงกาจากท้าวมหาบาลผู้ครองนคร
จักรวาล และเหตุดี คือ ได้ทหารมีฝีมือ คือ อสุรผัดบุตรของหนุมานกับนางเบญจกาย ที่เป็นผู้นำข่าวสาร
การศึกษาแจ้งแก่พระราม ซึ่งพระรามกล่าวว่า “ความจริงเหมือนหนึ่งนิมิต โจรทนายจะผิดก็หาไม่”
แสดงให้เห็นว่า ความฝันจะเกิดเมื่อมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ ขึ้นในชีวิต และแสดงความเชื่อว่า กษัตริย์
เป็นผู้มีบารมีในยามที่เกิดเหตุร้ายและดีนั้น ย่อมมีสิ่งดลพระทัยให้ทราบเหตุล่วงหน้า

๒.๒.๑ บุญนิมิต

บุญนิมิต คือ ความฝันที่เกิดจากกลางที่บอกเหตุขึ้นก่อน มีทั้งเหตุดีและชั่ว ก่อนทศกัณฐ์ล้มปรากฏความฝันให้ทราบลงร้าย ดังนี้

ครั้นเวลาล่วงปัจฉิมยาม เหตุซึ่งจะสิ้นชีवालีย์	เรื่องอร่ามด้วยแสงแสงไข ให้เกิดนิมิตอัศจรรย์
-----	-----
คืนนี้ใกล้รุ่งราตรีกาล ว่ามีพญาเริงชาญฉกรรจ์ บินมาแต่เบื้องบูรพทิศ ข้ามมหาคงคาวารี ปะกับแรงคำตัวกล้า ตีกันเินกลางคัลณานต์ ตกลงยังพื้นปักพี กลิ้งเกลือกเสือกสิ้นชีवालีย์ แล้วว่าเอาละลำนํ้ามันยาง ยังมีหญิงหนึ่งพาลา นํ้ามันแห่งสิ้นไส้ชวลิต พียเพลิงร้อนทั่วอินทรี	บันดาลนิมิตความฝัน ขนนั้ขาวผ่องทั้งอินทรี สำแดงฤทธิ์ดังราชปักษี ร่อนอยู่ตรงที่หน้าพระลาน อันมาปัจฉิมทิศาน แรงคำตัวหาญนั้นเสียชัย สฤณีไม่บินไปได้ กลายไปเป็นรูปอสุรา ไล่ไล่วางลงเหนือหัตถา วิ่งเข้ามาจุดอัคคี กะลาไหม้ไฟติดมือพี ฝันนี้ร้ายประการใด

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๖๓ - ๑๖๔)

เมื่อต้นบรรทม ทศกัณฐ์เล่าความฝันให้พิเภกฟัง พิเภกแก้ฝันว่า

อันซึ่งฝันว่ากะลา	ได้แก่นางสำนักรา
เชื้อไส้ นั้นได้แก่พระองค์	นํ้ามันคือพระวงศ้น้อยใหญ่
เพลิงเพลิงรุ่งโรจน์ลามไป	ได้แก่นางนางสีดา

อันหญิงซึ่งวิ่งมาจุดไฟ	ได้แก่นางสำนักรา
แรงแผ่อกซึ่งโอบยบินมา	คือว่าพระรามจักรี
แรงแผ่นั้นคือพระองค์	ผู้วงศ์พรหมเมศเรืองศรี
จะได้รณรงค์ราวี	ด้วยสามีสีดานงลักษณ์
ผืนนี้มิได้สถาวร	จะร้อนทั่วลงกาอาณาจักร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๖๔)

เมื่อทศกัณฐ์ทราบว่าผีนร่ายก็ตามทางแก้ไข พึงยกเตือนว่าให้ส่งนางสีดาคืนแก่พระรามผู้เป็นสามี แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมส่งคืนเพราะความลุ่มหลงในโฉมของสีดา ทั้งยังโกรธพิเทกมากถึงกับขับไล่ออกนอกเมือง และในที่สุดทศกัณฐ์ก็ล้ม โดยพาสुरยวงศ์พงศ์กษัตริย์สิ้นชีพเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็เป็นไปตามที่ทำนายของพิเภก

ความฝันบางครั้งอาจเป็นลางบอกเหตุการณ์ในอนาคตที่เกิดขึ้นกับผู้ฝันแต่มีสาเหตุมาจากผู้อื่น เช่น ตอนท้าวจักรวรวรรดิฝันว่าผู้ที่พระองค์อุปการะนำความหายนะมาสู่พระองค์และเมืองมลิวัน ดังความที่โหราจารย์ทำนายว่า

บัดนั้น	จึงขุนโหราทั้งสี่
รับสั่งพระองค์ทรงธรณี	ชุลีกรแล้วพิเคราะห์ไป
ก็แจ้งว่าเป็นอัปมงคล	จะเกิดกลางดลข้าศึกใหญ่
จึงกราบทูลด้วยปริชาโว	ซึ่งในสุบินว่าไฟกาล
ไหม้หางลูกม้าสินธพ	อันเลี้ยงไว้ในพิภพราชฐาน
ลามถึงเสวตฉัตรชัชวาล	จะเกิดการวิบัติอันตราย
แก่พระองค์ผู้ทรงสรวรรยา	สุริยวงศ์พงสามิตรสหาย
โยธาข้าทหารจะล้มตาย	วุ่นวายเดือดร้อนทั้งธานี
เพราะด้วยกุมารมาอาศัย	ในใต้ละอองบทศรี
อันสองเทวบุตรผู้ฤทธิ	จีพญาครุฑผ่านโพยมมา
จะได้แก่หมู่อรินราช	อันมีอำนาจแก่ลี้กกล้า

ยกพวกพหลโยธา

มาเคี้ยวมาจนถึงพระนคร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๖๕)

ความฝันครั้งนี้ร้ายแรงมากทำให้ท้าวจักรวรรดิต้องนิมนต์ฤาษีปรเมศมาทำนายฝันให้อีกครั้งว่าตรงกับคำทำนายของโหราจารย์หรือไม่ ฤาษีปรเมศพิเคราะห์ความฝันปรากฏว่าตรงกับคำทำนายของโหราจารย์ว่าจะเกิดศึกใหญ่ และทราบว่าท้าวจักรวรรดิมีเคราะห์ร้าย “พระเคราะห์ใหญ่เข้าเรือนไฟรีกัน ถึงอมรินทร์ก็ไม่พ้นอาสัญ” จากนั้นฤาษีปรเมศจึงท่องคาถาเสกน้ำมันดมรดท้าวจักรวรรดิพร้อมทั้งอวยพรให้ “สารพัดเภทภัยอย่าแผ้วพาน” แต่ในที่สุดท้าวจักรวรรดิก็สิ้นชีพตามคำทำนายฝัน ตอนนี้อาจแสดงให้เห็นว่า บุคคลในสังคมให้ความสำคัญกับความฝัน จึงต้องให้ผู้ที่มีความรู้ทางโหราศาสตร์มาช่วยกันทำนายถึง ๕ คน เพื่อให้ทราบแน่นอนว่าความฝันตรงกันหรือไม่ ซึ่งแสดงว่าความฝันเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อจิตใจของบุคคลในสมัยก่อนอยู่ไม่น้อย

บางครั้งความฝันเป็นทางบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าทั้งร้ายและดี ปรากฏตอนท้าวจักรวรรดิทรงสุบินนิมิต ก่อนที่วีรณัฐ และไพนาสุริยวงศ์จะมาบอกข่าวทศกัณฐ์ล้ม ความว่า

ครันปัจฉิมยามเวลา	จันทร์จางนเลี้ยวเหลี่ยมไสล
นิมิตฝันว่าดวงอาทิตย์	อำไพแสงกล้าไม่ราดิน
ตกลงมาจากอากาศ	รัศมีโอภาสนั้นหายสิ้น
มีดท้าวแหล่งหล้าฟ้าดิน	ทินกรดวงหนึ่งก็ขึ้นมา
ลีเลื่องเรื่องเรือไม่กระจ่าง	เขจรอยู่กลางเวลา
แล้วมีพรานไพรผู้ปรีชา	ชูดวงปทุมอรชร
น้อมเกล้าถวายต่อพระหัตถ์	ทรงทอดมกลิ่นเกสร
จนผกาเกลีบร่วงลงกับกร	ภูธรพวตื้นขึ้นทันที

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๕๗๕)

เมื่อตื่นบรรทมจึงให้โหราศาสตร์ทำนายฝัน ทราบว่าลางร้ายคือพระศุภยสนิทและมีฤาษีมากสิ้นชีพ ผู้ครองนครคนใหม่นั้น “ฤทธิรอนไม่เลื่องลือยศ” และลางดีคือจะมีผู้นำกุมารในวงศ์พรหมมาพึ่ง

พระบารมี ซึ่งคำทำนายฝันก็เป็นดังที่ โหราจารย์ทำนายทุกประการ เนื่องจากวันต่อมา วรณีสूरได้พาไปพบาสूरวิงศ์มาเฝ้าท้าวจักรวรรดิ จึงทราบว่าทศกัณฐ์ล้ม และพิเภกเป็นผู้ครองนครลงกา

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าตัวละครในเรื่องมีความเชื่อว่าความฝันเป็นลางบอกเหตุการณ์ในอนาคตทั้งดีและร้าย ความฝันเกิดเมื่อมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในชีวิต กล่าวคือ ได้บุตรบุญธรรม และเคราะห์หนักถึงชีวิต ทั้งยังแสดงให้เห็นความรู้ทางโหราศาสตร์ ในการทำนายฝันของโหราจารย์ประจำราชสำนัก อันเป็นศาสตร์ที่ชั้นสูงของสังคมให้ความสำคัญและเชื่อถือ นอกจากนี้ยังแสดงความคิดของกวีว่ามนุษย์ในสังคมกระทำการต่าง ๆ โดยมีความเชื่อเป็นพื้นฐาน

๒.๓ ลางและนิมิต

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำอธิบายคำว่า “ลาง” และ “นิมิต” ดังนี้

“ลาง ๑ น. เครื่องหมายที่ปรากฏให้เห็นอันบอกผลร้ายหรือดี” (๒๕๒๕ : ๗๒๘)

“นิมิต ๒ น. เครื่องหมาย, ลาง, เหตุ, คำมูล, ...” (๒๕๒๕ : ๔๔๘)

จะเห็นได้ว่า ความหมายของคำทั้งสองนี้เป็นอย่างเดียวกัน แต่เดิมคำว่า “ลาง” นั้นจะใช้ในความหมายทั้งทางที่ดีและไม่ดี เรียกเป็น ลางดี และลางร้าย ในปัจจุบันคำว่า “ลาง” มักใช้ในความหมายด้านร้าย ส่วนในด้านดีที่เคยใช้ว่าลางดีก็นิยมใช้กันว่านิมิต

๒.๓.๑ ลาง ลางที่กวีกล่าวถึงในรามเกียรติ์มีหลายอย่าง จำแนกได้ดังนี้

๒.๓.๑.๑ คน อาการที่เกิดกับตัวคน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นลางนั้นมีอาการต่าง ๆ คือ

๒.๓.๑.๑.๑ อาการกระหม่น (เขม่น) อาการกระหม่น คือ อาการที่กล้ำเนื้อกระดูกเด่นเบา ๆ ขึ้นเอง ตามลัทธิโบราณถือว่าเป็นลางบอกเหตุร้ายหรือดีได้ อาการกระหม่นมีขึ้นได้หลายแห่งในร่างกาย ในเรื่องรามเกียรติ์อาการกระหม่นเกิดที่ตา เช่น ตอนพระลักษมณ์ต้องสรอินทรชิต พิเภกไปเก็บผลไม้ในป่าก็เกิดอาการกระหม่นที่ตาขวา

เดินโดยมรคาพนาวศ

ให้กระหม่นนัยน์เนตรเบื้องขวา

หวาดหวั่นไปทั้งกายา

อสุราที่รีบบทธ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๕๑๘)

เมื่อพิเภกกลับจากเก็บผลไม้ จึงทราบบว่าพระลักษมณ์ต้องศรพรหมาสตร์ของอินทรชิต พระรามก็สลบ
อยู่กลางสนามรบ เนื่องจากคิดว่า พระลักษมณ์สิ้นพระชนม์พร้อมทั้งพลวานรตายเกลื่อนกลาด แต่
พิเภกก็สามารถช่วยบอกวิธีแก้ได้ โดยให้หนุมานยกเขาสรรพยามาไว้เหนือลม พระลักษมณ์จึงฟื้น
คืนสติ

อีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่พระมงกุฎ พระลบ พูลตานางสีดาไป
เที่ยวป่า นางสีดาก็เกิดอาการเขม่นที่ตา

“ให้หวานหวานพริ้นใจเป็นพินนั๊ก	ตั้งใครมาควักเอาดวงจิต
แล้วผลักลงในกองเพลิงพิช	ลามติดร้อนทั่วสรรพางค์
บังเกิดขนพองสยองเกษ	ให้กระหม่นพระเนตรทั้งสองข้าง
เห็นเป็นวิปริตประหลาดกลาง	รับขวัญถูกพลางแล้วตรัสไป”

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๓๔๒)

เมื่อเกิดกลางรายขึ้นอย่างนี้ นางสีดาจึงพยายามห้ามมิให้กุมารทั้งสอง “วันนี้อย่าไปอารัญ จอมขวัญ
จงฟังมารดร” แต่กุมารทั้งสองรำร้องจะไป เพราะคิดว่ามีวิชาพอจะป้องกันตนจากอันตราย นางสีดา
จึงได้แต่เตือนให้ระวังตัว และอวยพรให้ปลอดภัย

เมื่อมิฟังแล้วจะขึ้นไป	ก็ตามใจพ่อเกิดโถมศรี
แต่กริ่งใจอยู่ด้วยนางมี	พี่น้องจงระวังกัน
เจ้าไปอย่าอยู่ช้านัก	ทรมารักแสนสุดเฉลิมขวัญ
แม่นพบศัตรูหมู่ไถยยันต์	ให้มันพ่ายแพ้ฤทธิ์ไกร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๓๔๒)

ในที่สุดพระมงกุฎก็ถูกพระพรต พระสัตว์รูด จับตัวไปถวายพระราม และถูกตั้งประหาร เพราะ
พระมงกุฎนั้นขึ้นขี่ม้าที่ทำพิธีอัสวเมธ ซึ่งถือว่าเป็นขบถไม่จงรักภักดีต่อกษัตริย์ผู้ครองนคร

อาการกระหม่อม (เขม่น) นั้นอาจเกิดขึ้นได้กับส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย และจะเป็นทางบอกเหตุดี และร้าย ดังที่ ประจักษ์ ประภาพิตยากร (๒๕๒๕ : ๑๐๑ - ๑๐๒) กล่าวไว้ว่า

หลังตาขวามีผู้ให้ลาภ กิ่งกลางตาจะมีคนมาสู่ จมูกจะมีคนหาความเอาไม่ดี หูซ้ายดีจะได้ลาภ คอข้างซ้ายจะมีลูกหญิงอันพึงใจ รักแร้ข้างซ้ายจะได้ลาภ หัวใจเขาจะทำโทษ ปากขวาจะมีลาภ ไปไกลผู้ใหญ่จะให้ลาภ	หลังตาซ้ายผู้หญิงกล่าวถึง ตาซ้ายเบื้องต่ำเขาจะหาความเอา หูขวาจะได้ยินข่าวร้ายมาบอก คอข้างขวามีลูกชายอันพึงใจ จะรักข้าวของนัก รักแร้ข้างขวาความจะมาถึง หลังตาจะได้เป็นน้อยกว่าท่าน ปากล่างจะมีทุกข์เพราะญาติ
ถ้าปากบนจะได้กินของชอบปาก หน้าแข็งข้างซ้ายผู้หญิงจะทำโทษ ขุนนางจะรักใคร่ สอกซ้ายจะมีคนรัก ฝ่ามือซ้ายเป็นขุนนางจะได้เลื่อนที่ แก้วแหวนเงินทอง	ที่นั่งข้างซ้ายขวาผู้หญิงจะให้ลาภ แขนขวาตากจะมาแต่ไกล แขนซ้ายผิวเมื่อยจะหย่ากัน สอกขวาพี่น้องจะมาสู่ ฝ่ามือขวาเดินไปเมื่อหน้าจะได้
นิ้วก้อยซ้ายเมื่อหน้าจะเกิดเหตุ นิ้วก้อยขวาเมื่อหน้าจะเกิดเหตุ เข่าขวาจะได้ลาภ ดิ้นซ้ายเขาจะทำโทษ ตะโพกขวาเขาจะทำโทษ	นิ้วกลางจะรำพึงถึงพี่น้อง นิ้วขวาห้านิ้วจะเสียทรัพย์สิน เข่าซ้ายจะหย่ากันกับหญิง ดิ้นขวาจะมีลาภ ตะโพกซ้ายจะมีที่ไปไกล

นมทั้งสองจะได้มิตรผู้หญิงมีลาภใหญ่ ปากล่างหลานเหลนจะบังเกิดขึ้น
โหล่ซ้ายจะได้ทุกข์เหมือนสีดำจากพระราม ขาขวาจะได้ทุกข์เชิงงูมาถึงตัว

๒.๓.๑.๑.๒ อาการที่เห็นคนหรือสิ่งของผิดจากลักษณะธรรมชาติ
อาการเหล่านี้ ได้แก่ เห็นคนไม่มีเงาหัว เป็นต้น ตามลักษณะนี้นับว่าเป็นางที่ร้ายแรงมาก ปรากฏ
ตอนหนุมานได้กล่อดวงใจทศกัณฐ์ไปถวายพระรามแล้วทำอุบายหลอกเป็นพวกทศกัณฐ์ เมื่อทศกัณฐ์
รู้ว่าศัตรูได้กล่อดวงใจไปก็กลับมาตามนางมณโฑ และนางสนมกำนัล บรรดานางทั้งหลายก็เห็นไปว่า
ทศกัณฐ์เสียวราดเช่นเดียวกัน ดังความว่า

เมื่อนั้น	นางมณโฑผู้ยอดพิสมัย
ทั้งฝูงอนงค์กำนัลใน	แลไม่เห็นเสียวทศกัณฐ์
สิ้นทั้งพระกรซ้ายขวา	ก็ขาดใจตัวสิ้น
เพียงจกสิ้นชีพชีวัน	พากันวิ่งวุ่นออกไปรับ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓, ๒๕๔๐ : ๓๘๔)

ทศกัณฐ์หลังจากนางมณโฑ และนางสนมกำนัลแล้วก็ออกจาก
กรุงลงกา ยกทัพมาจะสู้รบกับพระราม ขณะเดินทัพก็ปรากฏว่า ทศกัณฐ์ได้เห็น ได้ยินในสิ่งซึ่งผิด
ธรรมชาติต่าง ๆ คือ

ให้เปล่าเปลี่ยวพระทัยพันทวี	ดังหนึ่งไม่มีทวยหาญ
เหมือนมาแต่องค์พญามาร	บันดาลให้เยือกเย็นใจ
อันหม่อมสุริโยธา	จะบันเทิงเริงรำก็หาไม่
บรรดาธรรมาธราชย์	จะโบกสะบัดหวาดไหวก็ไม่มี
นกแสบบินเฉี่ยวองอนรค	เสียงโห่ปรากฏดังเสียงผี
กลาบาดตกลกลงกลางโยธี	แผ่นดินปฐพีเป็นเปลวไฟ
อันต้นไม้ซึ่งอยู่ริมทาง	กิ่งใบกระด้างมิได้ไหว

ที่ผลิดอกออกผลก็หายไป	ทั้งปักษีก็ไม่ร่าเริง
อันมหาพิชัยรถทรง	กำกงไม้คันก็ก้อง
ราชสีห์เื่องงูไม่คำพอง	ฟ้าร้องเมฆมืดพระสุริยา
สารพัดเป็นกลางประหลาดสิ้น	อสุรินทรยิ่งโถมนัสสา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๕๓ - ๓๕๔)

อีกตอนหนึ่ง คือ กุมภกรณยกทัพมาจะสู้รบกับพระราม ขณะที่เดินทัพก็ปรากฏว่า กุมภกรณได้เห็น
ได้ยินในสิ่งซึ่งผิดธรรมชาติต่าง ๆ คือ

ครันมานอกราชนิเวศน์	ให้เกิดเหตุวิปริตต่างใหญ่
ช้างม้าตื่นเต้นวุ่นไป	บันดาลให้ห็นอัสจรรย
ทั้งรถที่พญามารทรง	กำกงไม้สะเทือนเลื่อนลั่น
ราชสีห์ซึ่งเทียมมาทั้งพัน	หน้านั้นก็กลับเป็นหน้าลา
ผีภูตทั้งสี่ตำแหน่งกาย	เดินกรายผ่านทางขวางหน้า
กาเร่งบินว่อนร้อนมา	ถาปตาโฉบลงที่ธงชัย
พิณพาทย์เกริไม่มีเสียง	สำเนียงพลโห่ดังร้องไห้
ธงทิวก็ไม่ปลิวสะบัดใบ	โถมดไฟรูก้องเขือกเย็น

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๔๐๕)

อินทรชิตก่อนตายก็เกิดกลางเช่นเดียวกับกุมภกรณ ความว่า

ครันออกมานอกนครศ	พุนทวยเสวราโถมนัสสา
ให้เปล่าเปลี่ยวเขือกเย็นในอุรา	ดังมาต้องค้อนสุรี
อันโลทันซึ่งขับราชรถ	ก็ปรากฏเป็นเพศกระบี่ศรี
ไกรสรกลับกลายอินทรีย์	เป็นหน้าพาชีทุกตัวไป
ทั้งพระพายก็พัดสกดหน้า	เสียงโยธาโห่ร้องดังร้องไห้

แรงกาโอบนายธงชัย	กลาบาดตกในน้ารถ
หมู่วิหคจับเจ้าหงาสงัฒ	สารพัดเป็นलगประหลาดหมด
บรรดาเครื่องสูงสำหรับยศ	ก็ปรากฏรุ่งโรจน์ดั่งเปลวควัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๕๗๒ - ๕๗๓)

จากข้อความที่ยกมาข้างต้นก่อนการสิ้นชีพของทศกัณฐ์ กุมภกรรณ และอินทรชิต เห็นได้ว่า สัตว์ที่ถือว่าเป็นलगร้าย ได้แก่ นกแสด กา และแครง ซึ่งแสดงถึงความเชื่อของคนในสังคมว่าสัตว์เหล่านี้สามารถบอกलगแก่นมนุษย์ได้ และน่าจะเป็นलगร้ายถึงสิ้นชีวิต

๒.๓.๑.๒ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นเป็นलगนี้ มักจะเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ผิดธรรมชาติ เช่น ไฟผ่าผิวดิน เป็นต้น ละलगชนิดนี้เกิดขึ้นแก่ทศกัณฐ์ครั้งหนึ่ง คือ ตอนที่ทศกัณฐ์ยกทัพออกมาพร้อมกับสหัสเดชะ และมุลพลัม ซึ่งเป็นพระสหายรัก เกิดไฟผ่าลงมากองนอนรถของทศกัณฐ์ ดังความว่า

เมื่อนั้น	ท้าวทศพัคตรัยรักษา
เดินเป็นทัพหลังรวโยธา	อสุราเร่งรีบบันเทงไป
จนล่องแวงแคว้นนครเส	เข้าเขตวิถีทางใหญ่
ให้เกิดนิมิตประหลาดใจ	เมื่อจะเสียทัพชัยปางตาล
สุริยาแฉ่มแจ่มแสงส่อง	ฟ้าคะนองลั่นเปรี้ยงผ่าผลาญ
ถูกงอนรถทรงพญามาร	บันดาลหักสะบั้นลงทันที
แล้วต้องซึ่งเสวตฉัตรทรง	ขององค์พญายักษ์
ย่อยยับเป็นภัสร์ฐลี	อสุรีตะลึงทั้งกายา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๔)

เมื่อเกิดलगร้ายเช่นนี้ เหตุการณ์ในเรื่องจึงเปลี่ยนไปอีก คือ เมื่อสหัสเดชะเห็นलगร้ายเกิดขึ้น ดังนั้น จึงว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสองพันกรักษา
เห็นรถทศกัณฐ์อสุรา	ฟ้าผ่าลงบนหักทำลาย
เป็นลางวิปริตผดนัก	พญายักษ์คิดไปก็ใจหาย
อันเจ้าลงกาน์เคราะห์ร้าย	แน่วไปจะตายด้วยไฟรี
ให้หยุดรถแล้วกล่าวสุนทร	ดูก่อนอนุชาเรื่องศรี
บัดนี้เหตุใหญ่บังเกิดมี	เจ้าพึงกลับเข้าพารา
แต่เราสองทัพจะชิงชัย	ด้วยมนุษย์กับอ้ายลิงป่า
ให้สิ้นพวกมันที่ยกมา	อนุชาอย่าได้อาวรณ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๔)

ทศกัณฐ์เองก็มีความหวั่นเกรงอยู่แล้ว จึงยินยอมทำตามคำแนะนำของ
ท้าวสหสเดชะโดยดี

ลักษณะลางที่เกิดขึ้นตามที่กล่าวมานี้ล้วนแต่เป็นลางที่แสดงถึงความ
พ่ายแพ้และการเสียชีวิตทั้งสิ้น ซึ่งเป็นลางร้ายที่เกิดแก่ฝ่ายของทศกัณฐ์

๒.๓.๒ นิमित เหตุการณ์ที่ถือว่าเป็นนิमित ที่พบในเรื่องรามเกียรติ์มีดังนี้ คือ

๒.๓.๒.๑ นิमितที่เกิดจากอาการของสัตว์ ในความคิดของกวี

อาการของสัตว์สามารถบอกนิमितได้ด้วย ปรากฏในตอนท้าวทศรถเสด็จกลับจากงานอภิเษกพระราม
และนางสีดา ณ กรุงมิลินา ก็เกิดนิมิตว่า

บัดนั้น	ฝ่ายนกระเด็นปีกหนี
อยู่รังได้พื้นปักพี	เมื่อเหตุจะมีก็บินมา
ถาถาบินจิกรุงซัย	แล้วบินผ่านไปฝ่ายขวา
ให้แจ้งนิमितประจักษ์ตา	ก็คืนเข้าป่าพนาวัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๒๕)

นิมิตที่เกิดขึ้นดังนี้ ชุนโหรให้คำทำนาย

บัดนั้น	จึงชุนโหรคนขยัน
ได้ฟังบรรหารพระทรงธรรม์	อภิวันท์รับราชวาทิ
พิเคราะห์ในพิชัยสงคราม	ทั้งยามตรีเนตรดี
แจ้งแล้วก็พูดโดยคัมภีร์	สกุณีนีมีในตำรา
เป็นสัตว์เบื้องซ้ายมาจำเพาะ	ต้องบาปพระเคราะห์พลาขวา
ไพร่จะมาบีบา	แต่ว่าฝ่ายเราจะมีชัย
ถึงโกฏิแสนมาแน่นจักรวาล	ไม่ด้านทานฤทธิ์พระองค์ได้
พระยศยังจะปรากฏไป	ทั้งในฟากฟ้าดินดอน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๓๒๖)

นิมิตของท้าวทศรถในครั้งนี้จึงเป็นนิมิตที่ดี สร้างความเกษมเปรมปรีดิ์แก่พระองค์ เนื่องจากกำลังเดินทางกลับโยธยาหลังเสร็จพิธีอภิเษกสมรสพระรามกับนางสีดา การที่จะเกิดศึกในระหว่างทาง จึงเป็นสิ่งที่ไม่คาดคิด แต่เมื่อพระองค์จะชนะศึก ทำให้เกียรติยศปรากฏไปในดินแดนต่าง ๆ นิมิตนี้จึงนำเกียรติยศและความเจริญมาสู่นครโยธยา และเหตุการณ์ก็เป็นไปตามนิมิต เมื่อรามสูร ยักษ์ที่คู่เวร หยาบเข้า มีฤทธิ์เดชมาก แต่เมื่อรบกับพระราม รามสูรกลับพ่ายแพ้ เมื่อรามสูรสำนึกผิด พระรามจึงให้อภัย รามสูรจึงตอบแทนพระมหากรุณาด้วยการถวายสรของพระอิศวร ซึ่งเป็นมรดกสืบต่อมาจากตน ความว่า

ซึ่งพระเมตตาการุญ	พระคุณนั้นหาที่สุดไม่
ตัวข้าไม่มีสิ่งใด	สนองได้เบื้องบาทพระจักรี
ครั้นพระสมภูวญาณ	ประทานองค์ตรีเมฆปักขี
ผู้เป็นอัยการิบดี	ข้านี้จึงได้สืบมา
ขอกราบไว้ได้เบื้องบาท	พระศรีภูวนาถนาถา

จะได้ล้างอสุรพาลา

ซึ่งเป็นเลี่ยนโลกาสาธารณ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๓๒ - ๓๓๓)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาอาจกล่าวได้ว่า นิमितเป็นสิ่งบอกเหตุล่วงหน้าในทางที่ดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะพิเศษและเกียรติคุณของตัวละครนั้น ๆ ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของว่าเกี่ยวกับนิมิตที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ อันเป็นความคิดที่สังคมในสมัยนั้นยอมรับและปฏิบัติกันสืบมา

๒.๔ อุกฤษ์ยาม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๒๕ : ๗๑๕) ได้ให้คำอธิบายว่า “อุกฤษ์” หมายถึง คราวหรือเวลาที่กำหนดหรือคาดว่าจะให้ผล เช่น อุกฤษ์ดี อุกฤษ์ร้าย มักนิยมใช้ในทางดี เช่น หาอุกฤษ์แต่งงาน หาอุกฤษ์ยกเสาเอก อุกฤษ์ยามที่ปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ มีอยู่หลายตอนที่เกี่ยวข้องถึงพิธีกรรมต่าง ๆ อาจกล่าวได้โดยลำดับดังนี้

เมื่อองค์เจริณวัยได้สิบปี พาลีจึงจัดให้สร่งน้ำเพื่อเป็นสิริมงคลที่แม่นำยมนาโดยให้โหราจารย์หาอุกฤษ์ยามที่เป็นมงคลในการประกอบพิธี ดังความว่า

บัดนั้น	จึงขุนโหราผู้ใหญ่
รับสั่งลูกท้าวหัตสนันท์	ก็ขับไล่ไปตามคัมภีร์
เสร็จแล้วประณตบทบงสุ์	ทูลองค์พญากระบี่ศรี
ซึ่งจะลงสร่งชลธิ์	อุกฤษ์ดียังอีกสามวัน
ดีสิบเอ็ดได้โชคสุรินทร	ปลอดทั้งทักทินยมจันทร์
แม้ว่าพันเวลานั้น	สุริยันอรุณจะมีภัย
จะต้องรณรงค์ในคงคา	แต่ว่าจะจับตัวได้
จะปรากฏพระยศทั้งแดนไตร	ถึงร้ายกัณษะจะเป็นดี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๒๕)

ท้าวอชบาลแห่งกรุงโยธยาครองราชย์มานาน จึงคิดมอบราชสมบัติให้ทศรถ โอรส
ของพระองค์ แล้วตรัสให้โหราจารย์หาฤกษ์วันอันเป็นมงคลในการทำพิธีราชาภิเษก ความว่า

ครั้นถึงขึ้นนั้บัลลังก์รัตน์	ตรัสสั่งขุนโหรทั้งสี่
จงเร่งหาฤกษ์วันดี	จะมอบบุรีพระโอรส
ให้เป็นมงกุฎอยุธยา	ครองชันษาเสมาชนบท
สืบวงศ์เทวัญอันเรืองยศ	เสนาจงกำหนดเร่งการ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๘๒)

โหราจารย์ทั้งสี่จึงคำนวณหาฤกษ์ จึงกราบทูลว่า

บัดนั้น	ขุนโหรปรีชากล้าหาญ
รับสั่งแล้วจับอากระดาน	ตั้งเกณฑ์อวสานคำนวณไป
ก็เห็นพร้อมกันทั้งสี่	นับนิ้วชูลีบังคมไหว้
ทูลว่าสุกฤกษ์ยามชัย	อีกเก้าวันจะได้คืน
ต้องในตระหนกบัณฑูร	ทั้งพระเคราะห์โคจรโดยจักร
ราหูเป็นสิบเอ็ดแก่ลัคน์	ถึงที่อัศรราชเทวัญ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๘๒)

จากนั้นท้าวอชบาลนิมนต์ฤาษีวชิษฐ์ และสวามิตร พร้อมทั้งโยคีชีพรามณ์มารดทรงมูรธาภิเษกให้
ทศรถ ความว่า “ต่างต่างถือสังข์ถือกลศ รดทรงมูรธาภิเษกให้ บ้างอ่านพระเวทอวยชัย ตามใน
“ไสยศาสตร์พร้อมกัน” จากนั้นท้าวอชบาลจึงพาท้าวทศรถและนางเกาสุริยา ไทยเกษี และนางสมุทรเทวี
มาประทับภายใต้เศวตฉัตร และมอบเครื่องทรงและเครื่องหมายแสดงความเป็นพระราชาธิบดีแก่
ท้าวทศรถ ดังความว่า

บัดนั้น	ฝ่ายชาวพนักงานภูษา
จึงถวายเครื่องทรงปราบดา	กับเบญจมหากุศภัณฑ์
ชาวแสงถวายอัฐฎาวุธ	แก่พระวงศ์จักรภูษรังสรรค์
ชีพอถวายใบเวฬุวัน	แล้วเป่าสังข์สนั่นชาติรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๘๕)

เมื่อมอบเครื่องทรงและเบญจราชกุศภัณฑ์แล้ว จึงได้ฤกษ์เวลาทำพิธีมอบราชสมบัติแก่ท้าวทศรถ โหราจารย์เบิกบายศรี จุดเทียน ส่องเวียนทักษิณาวรรต รับต่อกันเป็นอันดับจากพระบรมวงศานุวงศ์ และเสนากำนัน จนครบเจ็ดรอบ จึงโบกควันให้ต้องพระองค์ทศรถ และมหีทั้งสาม ลำดับต่อมา ท้าวอชบาลจึงมอบราชสมบัติแก่ท้าวทศรถ ดังความว่า

เมื่อนั้น	พระบิดุรงค์ธิราชนาถา
จึงมอบไอศุรย์สุวรรณยา	เสวตฉัตรรัตนโมลี
ให้ชื่อท้าวทศรถสุริยวงศ์	สืบพงศ์พระนารายณ์เรืองศรี
แล้วจึงอวยพรสวัสดิ์	อย่ามีโรคาพาแผ้วพาน
อันหมู่พาลาปีจามิตร	ให้เกรงฤทธิ์ไปทั่วทิศาสา
เป็นที่พึงทั้งพื้นสุธาธาร	ชนมานยินยอมได้แสนปี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๘๕)

กรหาฤกษ์ในการประกอบพิธีราชาภิเษก จึงทำเพื่อความเป็นสิริมงคลต่อกษัตริย์ที่จะสืบราชสมบัติ และปกครองบ้านเมืองต่อจากกษัตริย์องค์ก่อน

ท้าวชนกจัดพิธีอภิเษกพระรามและนางสีดา ก่อนจัดพิธี ท้าวชนกให้โหราจารย์ หาฤกษ์ยามที่เป็นมงคลต่อคู่อภิเษกว่า “กูจะอภิเษกพระธิดา จงหาฤกษ์จะได้วันใด” บรรดา โหราประจำราชสำนัก จึงคำนวณหาฤกษ์ที่เป็นมงคลในการประกอบพิธีอภิเษกสมรส ความว่า

จับกระดานชนวนมาคูณไป	จับไล่ใส่สอบทุกตำรา
ปลดทั้งทักทินยมจันทร์	เดือนวันก็ชอบชันษา
เป็นมหาสิทธิโชคโอฬาร	เทวลงทวารประชุมกัน
เห็นดินน้อมเศียรบังคมทูล	นเรนทร์สูรปิ่นภพไอศวรรย์
ข้างขึ้นสามค่ำวันจันทร์	รุ่งแล้วสิบหกชั้นฤกษ์ดี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๑๒)

ฤกษ์ในพิธีมงคลสมรสจึงมีความสำคัญ เพราะถือว่าถ้าได้ฤกษ์ดีชีวิตคู่ก็น่าจะดีตามไปด้วยทั้งที่ความเป็นจริงแล้วฤกษ์อาจมิใช่สิ่งที่ทำให้ชีวิตคู่มีความสุข แต่ฤกษ์นั้นอาจช่วยคู่สมรสสบายใจว่าได้ปฏิบัติตามขั้นตอนของประเพณีและสังคมอย่างถูกต้อง

พระรามทำพิธีสมโภช เมื่อทราบว่พระมงกุฎ พระลบ เป็นโอรสของพระองค์ จึงรับเข้ามาอยู่ในกรุงโยธยา พร้อมทั้งหาฤกษ์ในการสมโภชทั้งสองกุมาร เพื่อความสุขความเจริญของกุมารทั้งสอง ดังความว่า

เมื่อนั้น	พระจักรีผู้ปรีชาหาญ
ทอดพระเนตรเห็นโหราจารย์	ผ่านฟ้ามีราชวาที
ดูก่อนโหรเฝ้าคนขยัน	จงหาวันศุกร์ฤกษ์เรืองศรี
ให้ปลดอันตราขราศรี	ภูนี้จะสมโภชพระลูกยา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๔๑๕)

ขุนโหรทูลฤกษ์ที่เป็นมงคลต่อการสมโภชพระมงกุฎ พระลบ ว่า

ครั้นพบตำรับสุริยาตร์	ก็ตั้งซึ่งศักราชและดิถี
ลบคูณค่านวนโดยคัมภีร์	ก็ได้นาทีฤกษ์พระจันทร์
จึงน้อมเศียรเกล้าบังคมทูล	นเรนทร์ปิ่นภพวังสรวศ์
เวลารุ่งสัระวีวรรณ	ในสิบห้าชั้นมณฑล

ฤกษ์สองต้องตามโศลก อามฤตโชคสุกผล
 ทำการพิธีมงคล จะจำเริญพระชนม์สวัสดิ์
 (รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๔๑๖)

การสมโภชพระมงกุฎ พระลบ เป็นการเฉลิมฉลองการกลับคืนสู่กรุงอโยธยา ซึ่งพระรามจัดเพื่อเป็น
 สิริมงคลต่อพระโอรสทั้งสองพระองค์ หลังจากที่ต้องลี้ภัยอยู่ในป่ากลาวตนานถึงสิบสามปี

พระรามให้พิเภกหาฤกษ์อันเป็นมงคล ก่อนจะเคลื่อนทัพไปกรุงลงกา “ให้หาสุกฤกษ์
 เวลา ซึ่งจะยกโยธาพลากร” พิเภกจึงทูลฤกษ์อันเป็นมงคล ความว่า

บัดนั้น	พิเภกโหราปรีชาหาญ
ชำระฤกษ์ยามอัศกาล	ได้ทั้งสุกวารเวลา
แล้วจึงน้อมเศียรบังคมบาท	ทูลพระภูวนาถนาถา
พรุ่งนี้สุกฤกษ์ยาดรา	เป็นมหามงคลสวัสดิ์
เทวาพร้อมกันประเวศ	ประชุมในเมษราศี
ให้จำเริญราชฤทธิ	ไพร่จะอัปราชัย
ฤกษ์รุ่งมหาสิทธิโชค	โยคเกณฑ์จะได้ลาภใหญ่
เป็นศรีสวัสดิ์เลิศไกร	นัยว่าจะมาแต่อัมพร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๔๖)

เมื่อได้ฤกษ์อันเป็นมงคล พระราม พระลักษมณ์ จึงให้เคลื่อนทัพไปทำศึกกับทศกัณฐ์ที่ลงกา

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงถึงความคิดเกี่ยวกับฤกษ์ยามว่าเป็นสิ่งซึ่งบุคคล
 เชื่อว่าอาจนำความเป็นสิริมงคลมาสู่ผู้ปฏิบัติ ทั้งยังแสดงว่าฤกษ์ยามกับพิธีกรรมเกี่ยวข้องกัน เนื่องจาก
 ก่อนการประกอบพิธีต่าง ๆ ทั้งราชาภิเษก อภิเษกสมรส สรงน้ำ การสมโภชเฉลิมฉลองและการเดินทัพ
 กษัตริย์ต้องให้หาฤกษ์ยามอันเป็นมงคลเสมอ การหาฤกษ์ในการประกอบพิธีนี้เป็นพิธีทางพราหมณ์
 ที่ปฏิบัติกันในสังคมสมัยก่อน ซึ่งทำให้ทราบว่าชนชั้นสูงในสมัยนั้นมีความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม
 อย่างแนบแน่นมาก

๒.๕ กรรม

กรรมซึ่งเป็นแนวคิดอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา ดังพุทธวจนะที่ว่า “กมฺมฺนา วตฺตติ โลโก” สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม เป็นคำสอนที่ปฏิเสธอำนาจจากสิ่งภายนอก แต่มุ่งให้มนุษย์เข้าใจและมั่นใจในพลังและความสามารถของตนเองที่สามารถผลักดันสิ่งที่ตนหวังให้สำเร็จลงได้ มิใช่สิ่งอื่นใดจะบันดาลให้ตนเอง สิ่งที่ตนเองได้รับในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ล้วนเป็นผลจากผลของการกระทำของตนเองด้วยทั้งสิ้น

ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ ได้แสดงให้เห็นแนวคิดนี้กับตัวละคร ดังนี้

๒.๕.๑ การสิ้นชีพของพาลี

เหตุการณ์ที่ทำให้พาลีต้องสิ้นชีพเกิดขึ้นเพราะพระอิศวรฝากผอบใส่นางดาราไปเป็นบำเหน็จรางวัลแก่สุครีพในการอุดชาพระสุเมรุ พระนารายณ์อยู่ในเหตุการณ์ด้วย จึงทูลพระอิศวรว่า

เมื่อนั้น	องค์พระนารายณ์นาคา
ขอรสของพระบัญชา	ผ่านฟ้าจะฝากนางไป
ให้แก่สุครีพกระบี่ศรี	ข้านี้หาเห็นด้วยไม
ดั่งหนึ่งกุมารกับมาลัย	ย่อมเป็นวิสัยแต่ไรมมา
อันธรรมชาติแมลงภู่	อยู่ใกล้เรณูบุปผา
หรือจะไม่คลึงรสบุษบา	จะไม่ได้ดาราพิสมัย
พระองค์มิ่งกุณสุราลัย	ภูวนายจงถวิลจินดา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๘๒)

พาลีจึงทูลสาบานต่อหน้าพระนารายณ์ และพระอิศวร ความว่า

ซึ่งพระองค์ผู้ทรงฤทธา	มีความกังขาสงสัย
จะขอถวายสัตย์สาบานไว้	ในใต้เบื้องบาทเจ้าโลกา
แน้นขามิให้แก่น้อง	เอาไว้ร่วมห้องเสนหา

ขอให้สรศักดิ์พระจักรา

ผลาญชีวิตข้าวนาร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๘๓)

เมื่อพระอิศวรและพระนารายณ์ได้ยินที่พาลิถวายความสัตย์ด้วยชีวิตดั่งนั้น จึงฝากมอบนางคาราไป
ให้แก่สุครีพ แต่พาลิมิได้มอบพอบนางคาราให้สุครีพกลับพึงใจในรูปโฉมของนางจนได้นางเป็นมเหสี
ในที่สุดเมื่อพระนารายณ์อวตารลงมา พาลิจึงระลึกได้ถึงคำสัตย์สาบานที่ตนได้ให้ไว้แต่ครั้งนั้น ถึงแม้
พระนารายณ์จะไว้ชีวิตพาลิ แต่ขอเพียงรอยแผลขนาดเท่าเส้นผมผ่าได้เจ็ดแฉก แต่พาลิ ทูลว่า

กรรมแล้วก็จะสู่วายปราณ

จะให้อัปประมาณกระไรได้

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๕)

แสดงว่าพาลิมีความเชื่อเรื่องกรรม และยอมรับผลของการกระทำที่ตนได้ทำไว้ จึงปฏิเสธข้อเสนอที่
พระรามเมตตาประทานชีวิต ซึ่งทำให้เห็นถึงความกล้าหาญและศักดิ์ศรีของความเป็นลูกผู้ชายที่รัก
ความสัตย์ยิ่งกว่าชีวิตของตน

๒.๕.๒ การสิ้นชีพของทศกัณฐ์

เหตุการณ์ที่ทำให้ทศกัณฐ์ล้มเนื่องจากทศกัณฐ์หลงใหลในความงามของ
นางสีดา มเหสีของพระราม จึงทำอุบายลักพาตัวนางมาไว้ในกรุงลงกา ทำให้พระรามตามมาทำศึก
สู้รบเพื่อช่วยนางสีดา การกระทำของทศกัณฐ์เป็นกรรมชั่วที่บุคคลไม่พึงกระทำ ซึ่งส่งผลให้เห็นใน
ปัจจุบัน พระรามยกพลวานรมาทำศึกกับทศกัณฐ์ ศึกในครั้งนี้ฝ่ายทศกัณฐ์ต้องสูญเสียญาติวงศ์มากมาย
เช่น อินทรชิต กุมภกรรณ สหัสเดชะ มุถพลัม ทูษณ์ขรรค์ตรีเศียร เป็นต้น รวมทั้งตัวของทศกัณฐ์เอง
ดังความที่ทศกัณฐ์ถาบันางมโนใจว่า

ถึงกรรมแล้วจำจะบรรลัษ

จำเป็นจำไกลกัลยา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๘๕)

กรรมที่ทศกัณฐ์ทำมีผลต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องอย่างนางมณโฑผู้เป็นมเหสีที่ต้องขาดที่พึ่ง ขาดผู้ปกป้องคุ้มครอง เพราะนางมณโฑนั้นเปรียบทศกัณฐ์ผู้เป็นพระสวามี ว่า “ได้พึ่งบาทรมย์เย็นเป็นนิรันดร์ ดั่งฉัตรแก้วกันโมลี” นอกจากนางมณโฑแล้ว นางสนมและกำนัลก็ได้รับความทุกข์ไม่ต่างไปจากนาง เพราะนางกล่าวว่า “ด้วยพระรุ่มโพธิ์แก้วจะล่องลับ ดั่งเดือนดับสิ้นแสงฉายฉัน” ทั้งนางมณโฑ และนางสนมกำนัล จึงได้รับผลกระทบจากกรรมที่ทศกัณฐ์กระทำ เนื่องจากสตรีในสมัยก่อนนั้น เมื่อสมรสแล้วก็อยู่ในความดูแลของสามี หากเป็นนางกษัตริย์อย่างนางมณโฑ นางก็ต้องมาอยู่ในความดูแลของผู้ครองเมืองลงกาคนต่อมา ซึ่งก็คือ พิกก ดังความที่ทศกัณฐ์กล่าวว่า

แม้ว่าหาบุญพี่ไม่แล้ว

น้องแก้วผู้พึ่งมารศรี

เจ้าค่อยฝากองค์เทวี

แก่พิเภกซึ่งเป็นอนุชา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๘๕)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาจะเห็นว่าตัวละครมีความเชื่อเรื่องกรรม และยอมรับผลกรรมที่ตนกระทำในที่สุทซึ่งแสดงถึงความคิดของกวีว่า กรรมย่อมนำผลมาสู่ผู้ประพฤติ จะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับผู้กระทำกรรมนั้น ๆ

๒.๕.๓ การพลัดพราก

ตัวละครในเรื่องกล่าวถึงการพลัดพรากนั้นอาจเนื่องมาจากกรรมแต่หนหลัง ที่เคยทำไว้มาตามทัน ตอนพระรามเดินดง พระรามได้กล่าวกับนางสีดาว่า การที่ต้องพลัดพรากจากเมืองไปอยู่ป่า มีสาเหตุมาจากบุพกรรมหรือกรรมในอดีต ดังข้อความที่ว่า

ไออันใจเจ้าเพื่อนยาก

จะมาพลอยลำบากด้วยพี่

กรรมเวรสิ่งใดแต่หลังมี

ครั้งนี้จึงมาตามทัน

ให้เราต้องจากนครศ

แสนทวยไปในไพรธันท์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๓๕)

แสดงว่าพระรามมีความคิดว่ากรรมนั้นย่อมส่งผลมาสู่ผู้ประพฤติ พระรามมิได้คิดว่าเหตุที่พระองค์ต้องถูกเนรเทศไปอยู่ป่านานถึง ๑๔ ปีนั้นเป็นผลจากการกระทำของนางไภยเกษี ซึ่งต้องการให้พระพรต

ครองเมืองโยธยาก่อน ทั้งยังมิได้กริ้วโกรธในการกระทำอันไม่ถูกต้องชอบธรรมของนาง ดังปรากฏในตอนพระรามบอกแก่นางค่อมกุจีที่นำเครื่องผนวชจากนางไถยเกษีมาถวายเพื่อเร่งให้ทรงผนวชแล้วรีบเสด็จออกจากพระนคร ความว่า

ซึ่งน้องเราจะผ่านพระนคร	ให้ถวบบรมสุขา
วันนี้จะถวายบังคมลา	อย่าให้พระแม่ร้อนใจ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๖๕)

พระรามเชื่อว่าเป็นกรรมแต่อดีตที่ส่งผลมาปัจจุบัน กรรมนั้นจึงทำให้พระองค์ต้องพลัดพรากจากเมืองที่เคยอยู่อย่างสุขสบายไปเดินป่าอันเป็นถิ่นที่ไม่คุ้นเคย และต้องประสบกับความยากลำบาก แต่พระรามยอมรับในชะตากรรมนั้นอย่างกล้าหาญเพื่อรักษาความสัตย์ ซึ่งทำวาทศรณเคยให้แก่ นางไถยเกษีไว้เมื่อครั้งศึกปทูตทันทชัย

พรานกุ่มซึ่งเป็นชาว เมืองโยธยาที่มีความกตัญญูต่อพระราม เมื่อพบพระราม จากวังมาเดินป่าก็คิดว่าเพราะกรรมจึงทำให้พระราม นางสีดา และพระลักษมณ์ ต้องมาลำบากใช้ชีวิตเป็นดาบสอยู่ในป่า

อนิจจาพระพงศ์จักรพรรดิ	เลิศล้ำมัตรีย์ทุกกรุงศรี
เคยเสด็จอยู่ในธานี	มีความผาสุกสำราญ
ชะรอยว่าเวรเราแต่หลัง	จึงจากวังเดินป่าน่าสงสาร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๕๓)

นางสีดากล่าวถึงการพลัดพรากจากพระรามในขณะที่เดินป่าว่า เป็นเพราะกรรมของนางเอง ความว่า

อันตัวของเราในครั้งนี้ ชะรอยกรรมมีแต่หลังมา
 จึงพลัดพรากจากเบื้องบาทงตุ องค์พระหริรัศย์นาถา
 (รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๑๑ - ๔๑๒)

นางเกตุริยา นางไภยเกษิ และนางสมุทรเทวี กล่าวแก่นางสีดาว่า เหตุที่นางต้อง
 พลัดพรากจากพระราม ไปอยู่ในเงื้อมมือทศกัณฐ์ที่กรุงลงกานั้น เป็นกรรมในอดีต ความว่า

รับขวัญแล้วกล่าววาจา แก้วดาดังดวงฤทัย
 ทั้งนี้เป็นกรรมแต่ปางหลัง ร้อยชั่งแม่อาย่าละห้อยให้
 (รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๕๐๐)

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความคิดของกวีว่า กรรมเป็นผลของการกระทำ
 ในอดีต และกรรมเป็นสิ่งที่บุคคลในสังคมยอมรับได้ เมื่อมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นกับตนก็เชื่อว่าเป็นเพราะ
 กรรมของตนเป็นเหตุ

๒.๖ การบวงสรวง

การบวงสรวงเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของสังคม อาจเกิดขึ้นเมื่อบุคคลที่อยู่ในสังคม
 เกิดความเดือดร้อน ทุกข์ยากจนต้องทำพิธีเพื่ออ่อนน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือให้บันดาลในสิ่งที่ตน
 ปรารถนา ปรากฏในตอนกรุงโรมพัฒนเกิดฝนแล้งนานติดต่อกันถึง ๓ ปี ท้าวโรมพัฒน์จึงได้ทำพิธี
 บวงสรวงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือ เพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล ดังความว่า

เมื่อนั้น	ท้าวโรมพัฒน์เรื่องศรี
แต่ฝนไม่ตกในธานี	ภูมิเราร้อนวิญญูณ
ทั้งหมู่เสนาประชาชน	ได้ความทุกข์ทนถ้วนหน้า
ทุกข์กันครกัลป์บังเกิดมา	เวทนาอดอยากลำบากใจ
จึงมีบรรหารสิงหนาท	แก้มหาอำมาตย์ผู้ใหญ่
เราจะบวงสรวงเทพไท	อันได้เป็นหลักพระบุรี

ทั้งพระเสื้อเมืองทรงเมือง
เหล่าข้าวเปิดไก่อัฏรพลี

จงแต่งเครื่องบูชาบายศรี
ขอฝนให้มีฤดูกาล

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๐๑)

เมื่อเตรียมพิธีเสร็จ ท้าวมโหมพัตตันจึงถวายเครื่องสังเวตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือ

ขอเชิญเทวราชผู้ศักดิ์ดา
จงรับสังเวตพลีกรรม
ทั้งพระเสื้อเมืองทรงเมือง
จงคิดกรุณาปรานี
ยังวิสาสวลาหคตกมา
ช่วยชีวิตสัตว์ไว้ไม่อับจน

ซึ่งรักษาพระนิเวศน์เขตชั้นทั้ง
อันข้าบูชาด้วยภักดี
อุดมเดชรุ่งเรืองรัศมี
แก่โยธีไพร่ฟ้าประชาชน
ให้อำริบุญญาพิชผล
จะได้แผ่กุศลให้ทุกวัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๐๒)

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงความคิดของกวีว่า สังคมมีความเชื่อในเรื่องการบวงสรวงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่คิดว่ามีอำนาจในการคลบวันดาลให้เป็นไปตามความต้องการของส่วนรวม ในที่นี้คือชาวเมืองมโหมพัต ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของธรรมชาติที่มีผลต่อการดำรงชีวิต และความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่เป็น สังคมเกษตรกรรม ต้องอาศัยน้ำในการทำการเพาะปลูกพืช เมื่อขาดแคลนน้ำ เกิดฝนแล้ง จึงต้องทำพิธี เพื่อให้ฝนตกจะได้มีน้ำเพียงพอในการทำการเกษตร

๒.๗ ภูตผี ปีศาจ

ความเชื่อเกี่ยวกับภูตผี ปีศาจ เป็นความเชื่อเดิมของสังคม ในรามเกียรติ์กล่าวถึงนาง อสูภีปีศาจเชื้อสายของทศกัณฐ์ มีใจเจ็บแค้นนางสีดา จึงคิดหาหนทางแก้แค้น ดังความว่า

มาจะกล่าวบทไป
เป็นปีศาจอยู่ได้ธณี
มีแค่โมหันธ์ลันหา

ถึงนางอสูลักษ์ยี่
อสูรนั้นวงศ์ทศพัคตร์
ใจบาปหยามช้ออัปลักษณ์

รู้ว่าสีดานงลักษณ์	อัศเรศมาสรงสาคร
คิดเค้นพยายามมาตรใจ	ก็จะให้สีดาดวงสมร
พลัดกับพระรามฤทธิรอน	คิดแล้วบ่ทอจขึ้นมา
ครั้นถึงซึ่งฝั่งชลธาร	นางมารเฝงพุ่มพุกษา
จึงร้ายพระเวทอันศักดิ์	นิมิตกายาพันที
บัดเดียวเพศยักษ์ก็สูญหาย	กลายเป็นนางมนุษย์สาวศรี
กรายกรอย่างเชื่องจรี	ไปยังที่ตรงนางทรมวย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๒๕๘)

เมื่อนางอศุลปิศาจแปลงกายเข้ามาเป็นนางกำนัลแล้ว เมื่อมีโอกาสนางก็ทำอุบายให้นางสีดาดูรูปทศกัณฐ์

พระแม่เจ้าโปรดข้าผู้จงรัก	เขียนรูปทศพัศตร์รักษา
จะได้เห็นเป็นบุญตา	ยี่สิบกรสิบห้าอันใด

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๒๕๙)

นางสีดาหลงกลวาดรูปให้นางกำนัลดู เมื่อพระรามเสด็จกลับมาจากประพาสป่าจะเข้าใจผิด นางอศุลปิศาจจึงกลับกลายหายไปด้วยฤทธิ์ เข้าสถิตในรูปที่เขียนไว้ นางสีดาเกรงพระราม รีบลบภาพวาดนั้น แต่นางจะใช้วิธีใดก็ไม่เป็นผล นางจึงตัดสินใจซ่อนรูปนั้นไว้ใต้แท่นบรรทมของพระราม เป็นผลให้พระรามคุมสติไม่อยู่ เกิดอาการคลุ้มคลั่ง ใช้พระขรรค์ไล่ทำร้ายนางกำนัล นางสีดาต้องให้นางกำนัลไปทูลพระลักษมณ์มาช่วยคลี่คลายสถานการณ์ พระรามตรัสสั่งให้พระลักษมณ์ค้นห้องจึงพบภาพวาด พระรามตรัสถามถึงผู้วาด เมื่อทราบว่างสีดาเป็นผู้วาด ทำให้พระรามแคลงพระทัยคิดว่านางสีดามีใจให้ทศกัณฐ์ นางสีดาชี้แจงความจริง แต่ไม่ได้รับการอภัยโทษจากพระราม การแก้แค้นของนางอศุลปิศาจจึงเป็นผลสำเร็จ

นางอตุลเป็นตัวอย่างของปีศาจในรามเกียรติ์ที่สามารถบันดาลให้เกิดความเดือดร้อนแก่มนุษย์ที่นางคิดว่าเป็นศัตรู แต่ยังมีภูตผีอีกประเภทที่กวีเชื่อว่าเป็นภูตผีที่ให้คุณแก่มนุษย์ และมนุษย์ไว้ความนับถือ คือ ผีเสื้อเมือง ซึ่งเป็นผีผู้ดูแลรักษาเมือง ซึ่งมีทั้งผีเสื้อเมืองอโยธยา และผีเสื้อเมืองลงกา

ผีเสื้อเมืองอโยธยาปรากฏในคราวที่พระมงกุฏ ถูกฝ่ายพระรามจับตัวในคราวทำพิธีอัสเมธ พระมงกุฏขึ้นขี่ม้า ฝ่ายพระรามถือว่าเป็นขบถ จึงจับตัวขังไว้ เพื่อรอการรับโทษประหาร พระเสื้อเมืองและเหล่าเทวดาจึงมาช่วยปลอมโยนพระมงกุฏให้คลายความทุกข์โศก ดังความว่า

ครั้นถึงจึงองค์พระเสื้อเมือง	ผู้เรืองฤทธิ์ปรีชากล้าหาญ
เอนัศตรทิพมาศสุรกานต์	เข้ากันแสงฉานพระสุริยง
พระทรงเมืองคล้ายเครื่องพันธนา	แล้วเอน้ำทิพย์มาโสรจสรง
บ้างชโลมสุคนธ์ธารทรง	โบกปิดพัดองค์ให้เย็นใจ
บ้างถวายเครื่องทิพย์กระยาหาร	จับกล่อมเสียงหวานบำเรอให้
อันพระมงกุฎฉวีไกร	ค่อยคลายใจด้วยเดชเทวา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๓๖๑)

ผีเสื้อเมืองอโยธยาจึงเป็นภูตผีที่ปกป้องรักษาผู้ที่อยู่ภายในเมืองที่ตนดูแลอยู่ให้อยู่เย็นเป็นสุข เมื่อเห็นว่าผู้ที่อยู่ในความดูแลเกิดความเดือดร้อนก็พยายามมาคุ้มครอง ช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์

ผีเสื้อเมืองลงกาเป็นอสูรที่ทำหน้าที่ดูแลความเป็นไปภายในเมืองเช่นกัน ฉะนั้น ยามเมื่อเกิดภัยพิบัติแก่เมืองลงกา อสูรผีเสื้อเมืองลงกาจึงทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มกำลังความสามารถ เปร เภฏตอนหนุมานสืบข่าวนางสีดา หนุมานต้องสู้กับอสูรผีเสื้อเมืองก่อนจึงสามารถผ่านเข้าไปในกรุงลงกาได้ ดังความว่า

บัดนั้น	ฝ่ายอสูรผีเสื้อเมืองยักษา
แปดกรสี่พักตร์มีมา	อยู่กลางลงกาธานี
มือหนึ่งถือจักรแก้วกวัด	หัตถ์สองถือพระขรรค์ชัยศรี

มือสามอสุราถือตรี	มือตีนั่นถือคทาธร
มือห้าถือง้าวกวัดแกว่ง	มือหกนั่นถือพระแสงศร
มือเจ็ดนั่นถือโคมร	มือแปดถือค้อนเหล็กพราย
เห็นวานรเหาะมาเมืองมาร	โกรธปานดังฟ้าคะนองสาย
หมายเขม่นเข่นฆ่าให้ตาย	ดำแดงกายเหาะขึ้นยังเมฆา
ลอยอยู่ในกลางอากาศ	ทำอำนางก้นกลางขวางหน้า
แล้วร้องส่ำทับด้วยวาจา	เหวี่ยงไธลึงป่าพนาลัย
ตัวมึงเป็นชาติเดียวจกาน	อีกหาญมานี้จะไปไหน
เชื้อชาตินามกรชื่อใด	อาจใจจะข้ามพารา
มึงไม่รู้หรือว่าเมืองยักษ์	เอ็งจักมาเป็นภักษา
กูคือเสือเมืองลงกา	จะฆ่าให้ม้วยชีวัน

(รวมเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๐๘)

เมื่อสู้รบกันปรากฏว่า หนุมานเป็นฝ่ายชนะ จึงสามารถผ่านเข้าเมืองลงกาไปได้ แสดงให้เห็นความเชื่อ
ว่า เมืองแต่ละเมืองน่าจะมีผีคอยปกป้องรักษาความปลอดภัยหรืออันตรายอันอาจจะเกิดแก่ผู้อยู่อาศัย
ภายในเมือง ผีเสื้อเมืองนั้นจึงเป็นผู้ที่ชาวเมืองให้ความเคารพนับถือ เมื่อเกิดภัยความทุกข์ยากเดือดร้อน
ผู้ครองนคร และประชาชนจึงต้องทำพิธีเพื่อบูชาบวงสรวงให้ผีเสื้อเมืองช่วยเหลือ ดังที่ ท้าวโรมพัตตัน
บวงสรวงต่อพระเสื้อเมือง และเหล่าเทวดาให้ช่วยเหลือเมื่อเกิดภัยแล้ง เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล
ความว่า

เร จะบวงสรวงเทพไทย	อันได้เป็นหลักพระบุรี
ทั้งพระเสื้อเมืองทรงเมือง	จงแต่เครื่องบูชาบายศรี

(รวมเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๐๑)

จากข้อความดังกล่าวมา อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจในสมัยก่อนนั้นมีอยู่มาก อาจแบ่งเป็นภูตผี ที่สามารถบันดาลให้เกิดโทษภัยอย่างนางอสุรีปีศาจ และภูตผีที่ให้คุณแก่บ้านเมือง คือ ผีเสื้อเมือง ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวเมืองให้ความเคารพนับถือ ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาบ้านเมือง

๒.๘ เกล็ดที่เกี่ยวกับสตรี

ความเชื่อเกี่ยวกับสตรีปรากฏในตอนทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์ แม้จะครบ ๗ วัน ภายจะเป็นเพชร และสามารถชี้นำให้ผู้ใดผู้นั้นถึงสิ้นชีวิต ทั้งยังเป็นอมตะ ใครฆ่าก็ไม่ตาย ฝ่ายพระรามจึงส่งหนุมาน สุครีพ และนิลนทน์ไปทำลายพิธี พอไปถึงก็ไม่สามารถยับยั้งหินที่ปิดอุโมงค์ หนุมานต้องถามวิธีเปิดอุโมงค์จากพิเภกว่าทำอย่างไร จึงจะเปิดปากอุโมงค์ได้ พิเภกกล่าวว่า

บัดนั้น	พญาพิเภกยักษ์
ได้ฟังหนุมานพาที	อสุรีจึงตอบคำไป
อันศิลาปิดปากอุโมงค์นั้น	ถึงนักสิทธิ์เทวญไม่ยกได้
ด้วยเจ้าลงกากรุงไกร	ร้ายเวทผูกไว้ตรึงตรา
จงเอาน้ำล้างเท้าสตรี	มารดลงในที่แผ่นผา
ก็จะเสื่อมฤทธิ์วิทยา	นัคดาจเร่งไปคิดกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๑๔๐)

หนุมานจึงไปขอน้ำล้างเท้าจากนางเบญจกายมารดที่ปากอุโมงค์ จึงสามารถเปิดออกได้

บัดนั้น	หนุมานผู้ชาญชัยศรี
ได้น้ำล้างเท้านางเทวี	จึงมีสุนทรวาจา
เจ้าค่อยอยู่เฝ้าดวงสมร	อย่าอาวรณ์เศร้าโศมนัสสา
อันตัวพี่นี้จะขอลา	ว่าแล้วก็เหาะกลับไป
ข้ามพระนิเวศน์อสุรี	ถึงที่ปากมหาอุโมงค์ใหญ่
ก็เอาน้ำล้างเท้าอรไท	รดลงในหน้าศิลา
สุครีพกับนิลนทน์นั้น	ก็ชวนกันเข้ายกแผ่นผา

อันปิตุโหมงค์ทวาร

ด้วยกำลังกายาพานรินทร์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๑๔๒)

แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับสตรีว่า อาจเป็นผู้นำความเสื่อมมาสู่พิธีอันศักดิ์สิทธิ์ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะเท่านั้นเป็นส่วนที่ต้องสัมผัสกับพื้นตลอดเวลา และน้ำล้างเท้าข้อมสกปรกมาก ถือว่าเป็นของต่ำ จึงทำให้การทำพิธีศักดิ์สิทธิ์ของทศกัณฐ์ไม่เป็นผลสำเร็จ

อีกตอนหนึ่งที่หนุมานมานำลูกหินบดยาที่ทศกัณฐ์ใช้หนูนอนมาแก้หอกกบิลพัทให้ต้องอกพระลักษมณ์ แล้วหนุมานต้องการให้อาคมของทศกัณฐ์เสื่อม จึงผูกผมของทศกัณฐ์กับนางมณโฑติดกัน

อย่าเลยจะทำประจาน

ให้อัประมาณเทวาทุกราศรี

ทั้งเวทมนตร์ของมนับรรดามี

ก็จะอัปรียาไปทุกสิ่งอัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๖๑)

เมื่อผูกผมติดกันแล้วหนุมานสาปว่า ต้องให้นางมณโฑเขกหัว ๓ ครั้ง ผมจึงจะหลุดออกจากกัน ดังนั้นเมื่อตื่นขึ้นมา ทศกัณฐ์จะใช้อาวุธมาตัดผมอย่างไรก็ไม่หลุด ในที่สุดให้ทหารยกยี่ไปนิมนต์พระฤาษีโคบุตรมาช่วยแก้ ฤาษีโคบุตรก็แก้ผมไม่ออก จนพบคำสาปที่จารึกไว้ที่หน้าทศกัณฐ์ จึงบอกแก่ทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์พอทราบคำสาปก็คิดว่า

อนิจจาครานี้ตัวกู

ใครรู้จะตำรวลสรวลสันต์

อดสูแก่หมู่เทวัญ

สารพันอัปภากย์ทุกสิ่งไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๖๓)

นางมณโฑนั้นเมื่อทราบความดังกล่าว นางไม่ยอมปฏิบัติตาม เพราะทราบดีว่าเป็นสิ่งไม่ควรกระทำ ทว่า “อันสตรีจะต้องเสียหัว แม้นมาตรมาตัวเสียดีกว่า” ทั้งที่ทศกัณฐ์กล่าวว่า จะไม่ถือโทษว่า

เป็นความผิดของนาง แต่นางมณโฑก็จะไม่ยอมทำตามทศกัณฐ์โกรธแล้วกล่าวว่า “จะให้ติดกันอยู่
ดังนี้ เห็นดีแล้วหรือประการใด” นางมณโฑจึงยอมทำตาม

สุดที่จะขัดบัญชาการ	เขวมาลย์นบนิ้วหนือเกศา
กราบทูลขอโทษพระภักดา	ผ่านฟ้าจงโปรดปรานี
อย่าให้เป็นกรรมแก่ข้าบาท	อันประมาทต่อเบื้องบพทรี
ว่าแล้วตบเศียรพระสามี	สามทีก็หลุดออกจากกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๖๘)

ทศกัณฐ์หลังจากถูกนางมณโฑเขกศีรษะ แล้วก็คิดว่าคาถาอาคมของคนนั้นเสื่อมลง รบกับผู้ใดก็ไม่เคย
พ่ายแพ้อย่างรบกับฝ่ายพระราม ดังความว่า

ไอ้อันิจาตัวกู	คู่อุปลักษณ์เป็นนักหนา
ตั้งแต่มณโฑต้องหัวมา	ศาสตราอาคมก็เสื่อมไป
แต่สงครามมาด้วยไฟรี	จะเป็นเหมือนครั้งนี้ก็หาไม่
ออกเอยจะทำประการใด	จะได้ใครมาช่วยราญรอน
เสียแรงเป็นวงศ์พรหมศ	อันเรื่องเดชห้าวหาญชาญสมร
มาเพิ่มนุชย์กับวานร	อายุฝูงนิกรเทวา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๓๒)

จากพฤติกรรมของตัวละคร ฝ่ายชาย คือ ทศกัณฐ์ แสดงให้เห็นว่ามีความเชื่อว่า ศีรสนั้นเป็นอวัยวะ
สำคัญ เป็นของสูงมิกวที่จะให้ผู้ใดโดยเฉพาะสตรีมาเขกศีรษะ, ตบศีรษะ จะด้วยเจตนาหรือไม่ก็ตาม
ถาจนำความเสื่อมมาสู่ชายผู้นั้น ฤาษีโคบุตรก็คิดว่า การที่ให้สตรีมาต้องศีรษะ เป็นเรื่องไม่เหมาะสม
แต่ก็จำเป็นให้นางมณโฑทำตามคำสาปนั้น เพราะหากไม่ทำตนเองก็ไม่สามารถช่วยให้คนที่ผูกติดกัน
อยู่หลุดออกจากกันได้ ดังความว่า

จำเป็นจำใจให้สีกาทำ
จะอดสูคร้ายกันไยมี

สำหรับวิบากกรรมของยักษ์
กูนี่สิ้นมนต์จนปัญญา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๖๗)

ฝ่ายตัวละครหญิงอย่างนางมณโฑก็รู้ดีถึงความเชื่อในเรื่องนี้ นางจึงไม่ยอมทำตามคำสั่งของทศกัณฐ์ตั้งแต่แรก ถึงทศกัณฐ์จะกล่าวว่าไม่ถือโทษการเขกศีรษะครั้งนี้ นางก็ยังไม่ยอมเขกศีรษะจนทศกัณฐ์โกรธ นางจึงยอมทำตามคำสั่ง และก่อนทำนางก็ขอมาทศกัณฐ์ก่อนจึงเขกศีรษะของทศกัณฐ์

จากข้อมูลดังกล่าวมาแสดงให้เห็นความเชื่อที่ว่า สตรีนั้นอาจนำความเสื่อมมาสู่ผู้ที่ประกอบพิธีอันศักดิ์สิทธิ์หรือคาถาอาคม ด้วยเหตุนี้ ในการศึกจึงอาจนำความเชื่อนี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตนจนสามารถชนะฝ่ายตรงข้ามได้

ความเชื่อในเรื่องรามเกียรติ์อาจแสดงให้เห็นถึงความคิดของสังคมในสมัยก่อนที่มีการปฏิบัติตามความเชื่อนั้นแล้วอาจนำความเจริญมาสู่ชีวิต และอาจเลี่ยงความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นได้

๒.๕ เคราะห์และการสะเดาะเคราะห์

ก่อนทศกัณฐ์ล้มได้เกิดฝันร้ายเป็นกลางบอกเหตุ ทศกัณฐ์ให้พิเภกทำนายความฝัน ทำให้ทราบว่ามีเคราะห์หนักถึงชีวิต จึงให้พิเภกหาวิธีสะเดาะเคราะห์ให้

แสนทุกข์ทุกข์ถึงชีวา

แล้วมีบัญชาประกาศิต

เจ้าผู้ร่วมวงศ์ชีวิต

นิมิตลือปมมงคล

จะเสียเคราะห์สะเดาะประการใด

จึงจะได้จำริณูสอาผล

จงเร่งคิดอ่านผ่อนปรน

ให้พ้นโทษร้ายราศี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๖๔)

ในกรณีของทศกัณฐ์ พิเภกบอกว่า “ซึ่งจะเสียเคราะห์สะเดาะนาม ตามในคัมภีร์หาไม่” ทางที่จะผ่อนหนักให้เป็นเบา คือ ให้ทศกัณฐ์นั้นตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม คือนางสีดาให้แก่พระราม ผู้เป็นสามีไป “ก็จะสิ้นอันตรายภัยพาล ดับการรณรงค์เสียได้” แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมคืนนางสีดาและกริ้ว

โกธพิเภกมากถึงกับขับไล่พิเภกออกจากเมือง พิเภกจะอธิบายว่าที่หลุดไปเพราะความกักดี ทศกัณฐ์ก็ไม่ฟัง กลับกล่าวตัดพ้อกับพิเภก

มึงอย่าแต่งว่าไอ้อาธรรม	ขาดพี่น้องกันในวันนี้
ซึ่งเอ็งยกยอราชมลัคนม	หนักยิ่งกว่าวงศัขันธ์
ว่ากูชั่วช้าไม่ดี	มึงนี้อย่าอยู่ในเมืองมาร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๖๖)

การเตือนของพิเภกจึงเปล่าประโยชน์ กลับทำให้เป็นภัยแก่ตนเอง เพราะทศกัณฐ์นั้นกลุ่มหลงนางสีดา มาก จนไม่รับฟังคำเตือนของผู้ใด เคารพของทศกัณฐ์จึงมิได้รับการผ่อนปรนแต่อย่างใด ในที่สุด ทศกัณฐ์ล้ม และพญาศิวสังข์ก็ล้มตายเป็นจำนวนมาก

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงเคราะห์ร้ายของพระรามหลังจากเสร็จศึกกับทศกัณฐ์แล้วเดินทาง กลับมาปกครองนครโยธยา จนเกิดเหตุทำให้พลัดพรากจากนางสีดา เนื่องจากนางสีดาว่าครูปทศกัณฐ์ แล้วนางอศุลปีศาจเข้าสิงรูป ทำให้ลบไม่ออก จึงนำไปซ่อนใต้แท่นบรรทม เมื่อพระรามมาพบ ทรง กริ้วโกรธนางสีดามาก ถึงกับสั่งประหาร โดยให้พระลักษมณ์เป็นผู้นำนางไปประหาร แต่ด้วยความ สดุ้งของนางสีดา นางจึงไม่เป็นอันตราย พระรามกับนางสีดาพลัดพรากจากกันแต่นั้นมา เป็นเวลา สิบสามปี เท่ากับอายุของพระมงกุฎและพระลบ ภายหลังพระรามทราบว่าพระองค์มีพระโอรสกับ นางสีดา คือ พระมงกุฎ และพระลบซึ่งฤาษีวิชมฤคหุบมาเป็นเพื่อนเล่นพระมงกุฎ จึงทราบว่านางสีดา ยังมีพระชนม์ชีพอยู่จึงตามมาขอคืนดี แต่นางสีดาไม่ยอมให้อภัย พระรามจึงทำอุบายลวงว่าพระองค์ ลืมพระชนม์ นางสีดาจึงยอมเข้าเมืองโยธยา แต่เมื่อทราบว่าพระรามทำอุบายหลอก นางสีดาโกรธมาก จึงหนีพระรามไปอยู่เมืองบาดาล สร้างความเศร้าโศกแก่พระรามมาก พระรามจึงให้พิเภกมาตรวจสอบ ดวงชะตาของพระองค์ว่าเป็นอย่างไร ดังความว่า

ท่านจงชำระชันษา	ดูตามชะตาราตี
พิเคราะห์ขับไล่ในคัมภีร์	ให้รู้ร้ายดีเหตุการณ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๔๔๕)

พิพากตรวจสอบดวงชะตาของพระรามแล้วกราบทูลว่า

อันพระชันษาภูธร	ราहुนั้นจรมาทับถัน
มาฏอินทบาทบาทจันทร์	ทั้งอัฐเคราะห์นั้นก็มาฏหนัก
แม่นอยู่ในเมืองจะร้ายนัก	เพียงจกปลงชีพชีวา
ถึงเกณฑ์จำเป็นจะพลัดพราก	จากพระนครไปเดินป่า
ปราบหม้อสุรพาลา	สิบสองเดือนชันษาจะสิ้นร้าย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๔๔๖)

เมื่อสามพระชนนีทราบความว่าพระรามจะออกเดินป่าก็เป็นห่วงไม่อยากให้พระรามเสด็จไป ดำริจะให้ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยนิมนต์ฤๅษีที่มีตะบะแก่กล้ามาทำพิธี

-----	แล้วว่าคู่ก่อนพระราม
เจ้าแม่เป็นมงกุฎกรุง	บำรุงแผ่นภพทั้งสาม
ประกอบด้วยโหราพฤตพราหมณ์	หรือจะมาทำตามอสุรี
เคราะห์ร้ายลิจะไปเดินดง	ให้ลำบากองค์ไม่พอที่
พ่อย่าออกจากธานี	จงทำตามพิธีโหรา
ให้ประทุมเชิฐพระดาบส	อันมีพรตกรรมแก้แล้ว
สะเดาะเคราะห์โดยวิทยา	ก็จะสิ้นโทษอาการ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๔๔๘)

แต่พระรามกล่าวกับพระมารดาทั้งสามว่า “อันในชันษาถูกรัก ร้ายนักไม่อยู่เมืองได้” ต้องออกเดินป่า เพื่อจะได้ทำคุณประโยชน์ปราบพวกยักษ์ร้ายที่หยาบช้า ไม่อยู่ในศีลธรรม ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญที่ได้
อ. เคารลงมา

จากพฤติกรรมของตัวละครทั้งทศกัณฐ์ พระราม และพระชนนีทั้งสาม คือ นางเกาสุริยา นางไภยเกษี และนางสมุทรเทวี แสดงให้เห็นถึงความเชื่อว่า หากชีวิตในช่วงหนึ่งช่วงใด เกิดมี

เคราะห์ร้าย มนุษย์ย่อมต้องหาวิธีการที่จะสะเดาะเคราะห์เพื่อให้เคราะห์ร้ายนั้นบรรเทาเบาบางลง วิธีที่กระทำนั้นเชื่อว่าอาจจะทำให้เคราะห์ลดน้อยลง ทำให้ผู้มีเคราะห์เกิดกำลังใจ ความสบายใจในการต่อสู้กับชีวิตต่อไป แต่ทั้งนี้ผู้ที่มิเคราะห์นั้นต้องเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องตามครรลองครองธรรมด้วย จึงจะสามารถผ่านเคราะห์ร้ายที่เป็นเคราะห์หนักถึงชีวิตไปได้ อย่างทศกัณฐ์มิได้ปฏิบัติตามครรลองครองธรรม จึงรับเคราะห์กรรมที่ตนกระทำถึงสิ้นชีพ ถึงแม้ผู้ชี้ทางให้พ้นเคราะห์ก็ยังปฏิเสธไม่ยอมปฏิบัติตาม

๒.๑๐ ความเชื่ออื่น ๆ

ความเชื่ออื่น ๆ ที่ปรากฏในรามเกียรติ์ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติสิ่งนั้น ๆ เพื่อความเป็นสิริมงคล อาจกล่าวได้ตามลำดับดังนี้

๒.๑๐.๑ ทักษิณาวรรต

การทำทักษิณาวรรต หรือการเวียนขวา มักทำในพิธีต่าง ๆ ที่เป็นงานมงคล เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้รับทำพิธี ในรามเกียรติ์กล่าวถึงการทำทักษิณาวรรตในพิธีสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิต คือ การสมโภชพระขวัญพระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด โอรสของท้าวทศรถ เมื่อประสูติได้ ๓ วัน พิธีสมโภชพระขวัญนี้ ท้าวทศรถได้นิมนต์ถาฬิยวิษฐ์ สวามิตร วัชอัคคี และการทวาช มาทำพิธีให้ เมื่อได้ฤกษ์ก็จุดเทียนเวียนขวาเจ็ดรอบ โบกควันให้ต้ององค์สี่ราชกุมาร แก่เจมพระนลาฏให้จึงเสร็จพิธีสมโภชเวียนเทียน ดังความว่า

เวียนเอยเวียนเทียน	ให้เวียนแต่ซ้ายไปขวา
โหรเฒ่าลั่นฆ้องสามครา	ประโคมทั้งกาฬคนตรี
จับไม้จับขานประสานเสียง	ดุริยางค์จำเรียงอึงมี
ราชครูบุโรหิตเสนี	พระศรีสุริยวงศ์พร้อมกัน
เจ็ดรอบขอบราชตำรับ	จึงดับเทียนชัยเฉลิมขวัญ
ชีพออบหัตถ์แล้วโบกควัน	ให้พระพงศ์เทวัญกุมารา
เอาจุณเจิมเฉลิมพระนลาฏ	ส่องค้อคราษโอรสา
แล้วโอมอ่านพระเวทพรหมา	ถวยาอาเศียรพาทสวัสดี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๔๖ - ๒๕๐)

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการทำทักษิณาวรรตในพิธีอภิเษกสมรสพระรากับนางสีดาที่กรุงมิลินา ซึ่ง
ท้าวมหัจฉริให้เพื่อความเป็นสิริมงคล พิธีอภิเษกสมรสนี้ พระอินทร์มาร่วมเป็นประธานในพิธีด้วย
เมื่อได้ฤกษ์พระอินทร์ก็จุดเทียนเวียนขวาครบเจ็ดรอบ โบกวันให้ต้ององค์พระรากับนางสีดาแล้ว
เจิมพระนลาฏของสองกษัตริย์ จากนั้น ฤาษีวชิษฐ์ ลวามิตร และสุธามันตัน รดน้ำสังข์ให้ทั้งสององค์
พร้อมกับอำนวยอวยพรให้ครองคู่กันอย่างมีความสุขตามราชประเพณี ดังความว่า

ได้เอ๋ยได้ฤกษ์	โหราให้เบิกบายศรี
ถันฆ้องประโคมดนตรี	กาหลอิ่งมีโกลา
องค์ท้าวหัตถ์นัยน์ก็จุดเทียน	ส่งแว่นเวียนซ้ายไปขวา
เทวามนุษย์ค้ายดา	รับส่งลงมาเป็นหลั่นกัน
ครันถ้วนเจ็ดรอบโดยศาสตร์	เทวราชดับเทียนเฉลิมขวัญ
พระหัตถ์นั้นโบกเปลวควัน	จุนจันทน์เจิมสองกษัตริ์
เมื่อนั้น	พระวชิษฐ์ลวามิตรถานกล้า
พระสุธามันตันผู้ปรีชา	ทั้งสามพระมเหสนี
จึงเอาน้ำสังข์น้ำกลศ	รดพระจักราเรืองศรี
กับนางสีดาเทวี	พราหมณ์ชีพร้อมกันอำนวยพร
สององค์จงทรงศรีสวัสดิ์	เสวยแสนสมบัติสโมสร
เป็นสุขอยู่ทุกนิรันดร์	สถาพรอย่ามีโรคัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๓๑๕ - ๓๑๖)

การทำทักษิณาวรรต หรือการเวียนขวารามเกียรติ์ จึงกระทำเพื่อความเป็นมงคล และทำเฉพาะในพิธี
มงคลเท่านั้น ซึ่งทั้ง ๒ พิธีเป็นคติทางพราหมณ์ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่อดีต แม้ในปัจจุบันก็ยังนิยม
ปฏิบัติกันเพื่อความเจริญและสิริมงคลแก่ผู้ทำพิธี

๒.๑๐.๒ การข่มนาม

การข่มนามเป็นความเชื่อว่า เมื่อปฏิบัติแล้วเป็นสิริมงคล ปรากฏในตอนก่อนที่ฝ่ายพระรามจะยกทัพไปรบกับฝ่ายทศกัณฐ์ พระรามให้หาผู้ที่เชียวชาญในการนำกองทัพที่มีพลเมืองจากกล้าหาญ เพื่อการรบในครั้งนี้จะได้มีความเจริญมั่นคงนำชัยมาสู่กองทัพ ความว่า

สุครีพจงจัดผู้ถือธง

ที่อาของกล้าหาญชาญสมร

นำหน้าโยธวานร

ให้สถาวรสวัสดิ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๔๔)

ไชยฆพวานนร ได้ยินรับสั่งของพระราม จึงอาสาถือธงชัย และกล่าวว่าตนได้รับพรจากพระรามไว้ให้เท้าน้ำที่ถือธงชัยนำทัพเนื่องจากชื่อของตนนั้น “ข่มนามอสุราทั้งนั้นได้ เป็นมหาราชกลเลศไกร” และเกรงเบญทูลว่าหากพระรามอยากทราบเหตุว่า เป็นความจริงดังที่ตนกล่าวหรือไม่ ให้ให้นิมิต์ฤาษีอมรมเส ซึ่งบำเพ็ญตบะมานานอยู่ที่เขาไกรลาส มาตรัสถามความ พระรามจึงรับสั่งให้หนุมานไปถามแก่ฤาษีอมรมเส มาถามความ ฤาษีอมรมเสยืนยันว่าไชยฆพวานนั้นทูลความจริง ดังความว่า

เมื่อนั้น

พระอมรมเสฤาษี

ได้ฟังก็แจ้งแต่เดิมที

ว่าองค์เจ้าตรีโลกา

ประสาธพรไชยฆพวาน

ถ้านารายณ์อวตารให้อาสา

ถือธงนำพยุหโยธา

จริงเหมือนวาจาพานร

ด้วยนามเพื่อนนั้นข่มนามยักษ์

ทั้งแหลมหลักกล้าหาญชาญสมร

จะเป็นศรีสวัสดิ์สถาวร

แก่พระสี่กรผู้ทรงฤทธิ์

อันหมู่อสุรพาลา

จะพ่ายแพ้ศักดาไม่ด้านคิด

ปราบไปได้ทั่วทิศ

ปัจจามิตรจะราบทั้งชาติ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๔๕)

๑. ท่อความดังกล่าวนั้นแสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับชื่อที่เป็นมงคล ซึ่งถือว่ามีความสำคัญในการนำกองทัพ อันเป็นสิ่งที่เสริมให้ทหารมีขวัญและกำลังใจในการรบเป็นอย่างดี ทำให้ทหารมีความฮึกหาญ

ในการศึกสงคราม เพราะเชื่อว่าธงชัย และชื่อผู้ถือธงชัยนำทัพนั้นเป็นมงคลนาม มีส่วนเสริมกันน่าจะนำความสำเร็จและชัยชนะมาสู่กองทัพได้

เมื่อเสร็จศึกลงกาแล้ว พระรามทราบข่าวว่าไพนาศูริวงศ์ก่อการขบถยึดกรุงลงกา ขับพิณกลไลสัตว์จำไ้ พระรามจึงมีพระบัญชาให้พระพรต และพระสัตรุดคุมพลนำกองทัพไปรบเพื่อปราบเขบถศพนิน ในการศึกครั้งนี้ ไชยามพวานก็ได้รับหน้าที่ถือธงชัยนำกองทัพอีก

ไชยามโบกธงนำพล

พวกพหลโห่ฮึกก็ก้อง

เคลื่อนพยุหเสนานเอนกอง

ทุกกองออกจากอยุธยา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๒๓)

ในการศึกทั้ง ๒ ครั้งนั้น ฝ่ายพระรามก็ประสบกับชัยชนะอย่างงดงาม การที่ ไชยามพวานได้รับหน้าที่ธงชัยนำทัพในศึกสงครามสำคัญทั้ง ๒ ครั้งย่อมแสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพของทหารวานรผู้นี้ ในขณะที่เดียวกันก็แสดงถึงความเชื่อของกวีในเรื่องของการข่มนามข้าศึกว่า มีความสำคัญต่อขวัญและกำลังใจของทหารในกองทัพอย่างยิ่ง จึงจำเป็นที่จะให้ไชยามพวานเป็นผู้ถือธงชัยในการศึก การข่มนามจึงถือว่าเป็นเคล็ดในการเคลื่อนทัพที่นำพาความเป็นมงคลมาสู่กองทัพ

๒.๑๐.๓ การข่มขวัญ

การข่มขวัญ เป็นการกระทำเพื่อให้เสียขวัญ เชื่อว่าทำแล้วจะส่งผลให้ข้าศึกแตกถอยในฤทธิ์เดชของตน ปราภฏในตอนที่รณพิคตร์ โอรัสของทศกัณฐ์กับนางมณโฑ ซึ่งมีความแค้นเก่าสามารถในการรบมาก ร่ำเรียนวิชาจนได้รับพรและศรจากเทพเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ คือ เสนาบริมาศร์จากพระอิศวร พร้อมทั้งพระเวทแปลงกายเป็นพระอินทร์ สรนาคบาสาจากพระพรหม และ พรให้ตายในอากาศ หากเศียรขาดตกถึงพื้นดินจะเป็นไฟกลปี ต้องมีพานแก้วของพระพรหมมารองรับเสียรไฟกลปีจึงจะไม่ไหม้โลก และศรวิษณุปาณัมจากพระนารายณ์ เมื่อรณพิคตร์เก่งกล้าเช่นนี้ ทศกัณฐ์จึงมีพระบัญชาให้ยกทัพไปรบกับพระอินทร์ ซึ่งทศกัณฐ์เห็นว่าไม่ยอมอ่อนน้อมเกรงกัวตน รณพิคตร์จึงยกทัพไปรบกับพระอินทร์ ผู้รับกันอยู่พักใหญ่ กองพักพระอินทร์ก็พลีภัยพลั่วแกร่งพิคตร์ถามว่า

เมื่อนั้น	องค์ท้าวหมั่นวานชาญสมร
เห็นยักษ์ติดตามมาราญรอน	มิได้ต่อกรอสุรา
ความกลัวหน้าชิดตัวสัน	คงจะม้วยชีวันสังขาร
ไม่ทันจับจักรก็หนีมา	ยังมหาไพรยนต์ต่อลงการ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๖๓)

รณพัตร์จึงได้จักรแก้วอาวุธของพระอินทร์ที่พระอิศวรประทานให้
ถวายทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์พอพระทัยอย่างยิ่งในการศึกครั้งนี้ของรณพัตร์ที่รบชนะพระอินทร์
จึงตั้งชื่อใหม่ให้รณพัตร์ว่า “อินทรชิต” ดังความว่า

เมื่อนั้น	ทศเสียรสุริยวงศ์ยักษ์
รับเอาจักรแก้วโมลี	ยินดีดังได้ฟ้ากฟ
สวมสอดคอทองคำพระลูกไว้	เจ้าผู้ฤทธิ์ไกรแก้วกล้า
ควรที่เป็นปิ่นอสุรา	สืบสุริยวงศ์ในเมืองยักษ์
พ้องทรงนามว่าอินทรชิต	ให้เลื่องชื่อลือฤทธิ์ไทรจักร
ตามในนิมิตของลูกรัก	ซึ่งโหมหักมิชัยแก่เทวัญ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๖๓ - ๑๖๔)

แต่เนิ่นมา รณพัตร์จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “อินทรชิต” แปลว่า ผู้ชนะพระอินทร์ ซึ่งเป็นพระเกียรติยศที่น่า
ความภาคภูมิใจมาสู่รณพัตร์เป็นอย่างยิ่ง และอินทรชิตนี้เองที่เป็นกำลังสำคัญในการศึกของฝ่าย
ทศกัณฐ์

เมื่ออินทรชิตออกรบกับทหารฝ่ายพระราม จึงได้กล่าวถึงฤทธิ์ของตนเมื่อ
ครั้งรบชนะพระอินทร์ เป็นการข่มขวัญฝ่ายตรงข้ามให้กลัวเกรงฤทธิ์เดชของตน เช่น ตอนที่อินทรชิต
กล่าวข่มขวัญก่อนจะรบกับหนุมานว่า

กูชื่ออินทรชิตสิทธิศักดิ์	ทั่วทั้งไตรจักรก็ลือพาดู
เป็นราชโอรสพญามาร	แต่ท้าวหมั่นวานก็เกรงฤทธิ์

สาอะไรกับไอ้ลิงไพร
บัดนี้จะสิ้นชีวิต

ที่ไหนจะทนศรลัทธิ
ด้วยฤทธิ์ของภูผู้ศักดิ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๓๖)

พฤติกรรมของอินทรชิตจึงแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องการข่มขวัญข้าศึก ทำให้ข้าศึกเกรงกลัวจนอาจจะไม่กล้าสู้รบด้วยเพราะเกรงฤทธิ์เดช ซึ่งกล่าวได้ว่าการข่มขวัญนั้นเป็นความเชื่อที่นำมาใช้ในการรบ และคิดว่าอาจส่งผลให้ไม่ต้องเสียกำลังในการรบ หากข้าศึกเสียขวัญไม่กล้าต่อสู้ด้วยหรืออาจช่วยให้การรบครั้งนั้น ๆ ประสบชัยชนะได้ง่ายมากขึ้น เพราะข้าศึกเกิดเสียขวัญแล้วย่อมจะขาดกำลังใจในการต่อสู้ แต่การข่มขวัญจะใช้ได้ผลต่อผู้มีกำลังฤทธิ์น้อยกว่าเท่านั้น หากเป็นผู้ที่มีฤทธิ์เดชและมีความสามารถในการรบ การข่มขวัญอาจไม่ประสบผลสำเร็จตามที่ต้องการ เช่น ตอนที่อินทรชิตข่มขวัญหนุมาน แต่หนุมานไม่เสียขวัญ กลับกล่าวแก้อินทรชิตว่า

เป็นลูกทศพัศตร์ยักษ์
อ้าวอดศักดิ์วารฤทธิ์
ตัวกูจะสู้แต่มือเปล่า

เอ็งหรือชื่อว่าอินทรชิต
พาที่อาจองทะนงจิต
ถึงมีศรัทธีมารายรอน
หักเอาด้วยกำลังฤทธิ์หาญ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๓๖ - ๑๓๗)

การข่มขวัญจึงเป็นความเชื่อที่นำมาใช้ในการรบ เพื่อหวังผลให้ข้าศึกเสียขวัญ แต่จะใช้ได้ผลเฉพาะผู้ที่พ่ายแพ้เท่านั้น หากเป็นผู้ที่มีฤทธิ์เดชมาก การข่มขวัญก็จะไม่สัมฤทธิ์ผลดังหวัง

๓. การปกครอง

รามเกียรติ์เป็นเรื่องของชนชั้นปกครอง ตัวเอกของเรื่องก็เป็นกษัตริย์ ที่สำคัญแก่นของเรื่องต้องการแสดงให้เห็นการต่อสู้กันระหว่างฝ่ายธรรมะกับอธรรม โดยมีตัวแทน คือ พระรามกับพศกันฐ์ ดังนั้น การจัดทัพ ความสามารถของกษัตริย์ ผู้นำทัพ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งเรื่องรามเกียรติ์ได้แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของผู้ปกครอง ผู้นำทัพ ตลอดจนแบบอย่างของข้าราชการบริพาร รวมไปถึงทหารชั้นดีและเลว ซึ่งสามารถวิเคราะห์วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองได้ดังนี้

๓.๑ ฐานะของกษัตริย์

หน้าที่หรือกิจสำคัญของกษัตริย์ตามคตินิยมที่ปรากฏในวรรณคดี มี ๒ ประการ คือ
ด้านการรบและการปกครอง

๑. ในด้านการรบ พระรามเป็นกษัตริย์ที่มีความชำนาญในการรบอย่างยิ่ง เป็น
นักรบที่ดำเนินการรบอย่างมีธรรมะ และใช้สติปัญญามากกว่าใช้กำลัง พระรามเป็นนักรบที่รบอย่างมี
หลักเกณฑ์การทูต ก่อนรบก็ให้องคตเป็นทูตสื่อสารเจรจากับทศกัณฐ์ เมื่อทศกัณฐ์แสดงความเป็นศัตรู
พระรามจึงตัดสินใจทำสงคราม ดังความว่า

บัดนั้น	พญาสุครีพกระปี่ศรี
พร้อมทหารทั้งสองบุรี	น้อมเสียรหูลีแล้วทูลไป
ซึ่งจะเข้าจู่โจมโหมหัก	กรุงยักษ์หรือจะทนมือได้
สำหรับก็จะยับยั้งเวียงชัย	โดยราชฤทัยจินดา
แต่ว่าไม่เป็นเกียรติยศ	ปรากฏทั่วโลกไปภายหน้า
เหมือนหนึ่งใช้ศึกกษัตรา	ตั้งโจรป่าปลอมปล้นเวียงชัย
ขอให้แต่งทูตผู้ฉลาด	องอาจเจรจาอหฺมาลัย
ถือสารพระองค์ทรงฤทธิไกร	เข้าไปถึงท้าวทศกัณฐ์
ว่าขานโดยธรรม์ประเวณี	อย่าพ้อต่อตีห้าหัน
เกลือกว่าพญากุมภัณฑ์	จะสิ้นโมหันธ์ฉันทา
รู้สึกโทษตัวที่ทำผิด	รักซึ่งชีวิตสังขาร
จะเชิญองค์อัครชายา	มาถวายได้เบื่องบพมาลย์
จะปรากฏพระยศภูวนาย	ไปชวักปลาวสาน
แน่มมั่นดังด้นอหังการ	จึงยกทวยหาญเข้าโจมตี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๖๓)

ในการทำสงคราม พระรามก็ใช้สติปัญญามากกว่าใช้กำลัง โดยมีพิเภกคอยให้คำปรึกษา พิเภกเป็น
ผู้รอบรู้ทางโหราศาสตร์ จึงช่วยให้พระรามมักได้เปรียบข้าศึกเสมอ เมื่อทศกัณฐ์ยกจัดขึ้นบัง

นางอาทิตย์จันรีพลทัพระรามพากันตกใจ พระรามจึงถามพิเภกถึงสาเหตุ เมื่อทราบแล้วก็สั่งหา
ผู้เฒ่าไปหักฉัตร สุครีพจึงอาสาไปหักฉัตรได้สำเร็จ

เมื่อกุมภกรรณออกรบ พระรามทราบจากพิเภกว่า กุมภกรรณเป็นคนมีศีลธรรม
พระรามก็เมตตาให้โอกาสกุมภกรรณเปลี่ยนใจ โดยส่งพิเภกให้ไปเจรจาตัดสินคดี ดังความว่า

คุกรพิเภกกุมภกันท์	ซึ่งว่ากุมภกรรณข้า
ตั้งอยู่ในทศรามา	มิได้เป็นบิดาให้เดือดร้อน
ไม่ควรที่เราจะสังหาร	ขุนมารจงห้ามพี่ก่อน
ให้ยกทัพกลับเข้าพระนคร	मैंอยู่ต่อกรจะบรรลย์
ถ้าฟังถ้อยคำเราว่า	สมบัติลงกาจะยกให้
ตัวท่านจงเร่งรีบไป	บอกให้แจ้งใจสุรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๓๕๒)

แต่กุมภกรรณฟังแล้วไม่เชื่อพิเภกว่า พระรามคือพระนารายณ์ จึงขึ้นสู้รบด้วยจนถึงแก่ความตาย

ในการทำศึกกับกุมภกรรณนั้น พระรามก็ดำเนินนโยบายตัดสินคดีก่อนเสมอ
บทที่ได้ กล่าวคือ ตอนกุมภกรรณลักหอกโมกษศักดิ์ พระรามทราบความจากพิเภก จึงปรึกษาถึงวิธีการ
ที่จะแก้ปัญหหอกโมกษศักดิ์ พิเภกจึงแนะนำให้สังหารวานรไปทำลายพิธีลักหอกเสีย แต่ถึงอย่างนั้น
พิเภกก็ยังรุนแรง เมื่อพระลักษมณ์ต้องหอกโมกษศักดิ์จึงสิ้นสติไป ทำให้พระรามเข้าใจว่าสูญเสีย
พระลักษมณ์ พิเภกกราบทูลว่ามีวิธีแก้ได้ พระรามจึงสั่งให้หนุมานไปห้ามรบพระอาทิตย์ แล้วเก็บ
สังกรณีตรีชวามาแก้พิษหอกโมกษศักดิ์ได้สำเร็จ

ในการทำสงครามนั้น ต่างฝ่ายต่างก็ใช้กลอุบาย อันเป็นเรื่องธรรมดาของการทำ
สงคราม เพื่อมุ่งหวังที่จะได้ชัยชนะในการรบ แต่ฝ่ายพระรามดำเนินนโยบายในการรบโดยมิได้เป็น
เป็นกุรานฝ่ายทศกัณฐ์ ตรงกันข้ามกลับให้โอกาสทศกัณฐ์ที่จะเลือกเป็นมิตรหรือศัตรู เมื่อทศกัณฐ์
เลือกอย่างหลัง พระรามจึงเริ่มการทำสงคราม แม้จนกระทั่งนาที่สุดท้ายฝ่ายพระรามก็ยังให้โอกาส
ทศกัณฐ์ แต่ทศกัณฐ์ไม่ยินยอมประนีประนอมด้วย จึงทำให้ตนเองและญาติวงศ์ต้องสิ้นสูญในที่สุด

๒. ในด้านการปกครอง

พระรามเป็นนักปกครอง ซึ่งเห็นได้จากคุณลักษณะหลายประการ เช่น

๒.๑ พระรามเป็นผู้บังคับบัญชาที่ดี คือ ในขณะที่ปฏิบัติราชกิจ มีความสุขุม ปรึกษาผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชาเสมอ เช่น ถึงแม้พระรามจะใจร้อนรน อยากจะรีบยกทัพไปรบกับทศกัณฐ์ เพื่อช่วยนางสีดาโดยเร็วเพียงใด ยังตรัสถามความคิดเห็นจากพญาวานรทั้งหลายก่อน ดังความตอนที่ สุกวิ์พญุลแนะนำว่า

ของงงดทัพยับยั้ง	อยู่ยังคันทรมานคีรีศรี
แต่งให้วานรเสนี	ไปเยือนพระลักษมีโสภา
ให้รู้ว่าร้ายดีเป็นไฉน	ทั้งหนทางจะไปข้างหน้า
ภายหลังจึงยกโยธา	เห็นว่าจะได้สะดวกดี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๗๕)

พระรามได้ฟังก็เห็นชอบด้วย และมอบหมายให้หนุมานเป็นผู้นำข่าวจากพระองค์ไปแจ้งแก่นางสีดา

๒.๒ ความหนักแน่น รอบคอบ เห็นได้ชัดตั้งแต่ต้นเรื่อง ตอนที่พระรามกำลัง เฝ้ารอ พระลักษมณ์เห็นพระพรตติดตามมา พระลักษมณ์ทูลพระรามว่า พระพรตตามมาจะฆ่า แต่ พระรามมิได้เชื่อ เพราะมองเหตุการณ์อย่างมีเหตุผล เช่น เห็นว่าพระอาจารย์ก็ตามมาด้วย พระพรต และพระสัตรุดก็นุ่งห่มแบบถือศีล ทั้งยังเดินร้องไห้มา มิได้ถืออาวุธแต่อย่างใด

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ เมื่อหนุมานไปทำที่สวามิภักดิ์ต่อทศกัณฐ์ถึงกับยกกองทัพ มารบกับฝ่ายพระราม แต่พระรามก็ยังมั่นใจในความซื่อสัตย์ของหนุมานที่เคยมีมาแต่ก่อน และมั่นใจ ในสิ่งที่หนุมานให้ไว้ก่อนอาสาไปลักกล่องดวงใจ ซึ่งหนุมานได้ให้ไว้แก่พระรามว่า

อันการครั้งนี้เห็นยากนัก	จักได้ดวงใจยักษา
จะอุบายถายเหตุด้วยมารยา	มั่นใจใครมาว่าประการใด
จงไว้แต่ในพระทัยก่อน	ภูรุษอย่าคิดสงสัย
กว่าข้าจะกลับมาเฝ้าพระทรงชัย	กำหนดไว้ในเจ็ดราตรี

ทูลแล้วประณตบทงส์	ลาองค์พระนารายณ์เรืองศรี
เหาะขึ้นอากาศด้วยฤทธิ์	ขุนกระบี่ก็รีบระเห็จมา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๓๖)

ถึงแม้ว่า พระลักษมณ์ให้สุครีพไปทูลพระรามว่า หนุมานทรยศ พระรามก็ยังคงหนักแน่น ไม่ทรงกริ้วโกรธ และยังตรัสว่า

ชะรอยโอรสพระพาย	ทำอุบายล่อลวงยักษา
อันจะไปเข้าด้วยสุรา	เหมือนคำสุครีพว่านั่นผิดที่
พระลักษมณ์ไม่รู้จึงกริ้วโกรธ	แค้นเคืองยกโทษกระบี่ศรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๓๐)

๒.๓ ความมีเมตตากรุณา พระรามได้แสดงความเมตตาต่อบุคคลอื่น ซึ่งทำให้ได้รับประโยชน์ต่อตนในภายหลัง กล่าวคือ เมื่อหนุมานแปลงเป็นวานรน้อยมาช่วยให้พระรามตื่น แยกสรพระลักษมณ์ไปได้ พระลักษมณ์โกรธจึงปลุกพระรามเพื่อทูลให้ทราบ พระรามทราบความก็มองดูหนุมาน

เห็นวานรน้อยเผือกผู้	เด่นอยู่บนกิ่งพฤกษา
กลับมีพระทัยเมตตา	จึงบัญชาตรัสแก่พระลักษมณ์
อันว่าวานรตัวนี้	ดูที่อาจองทะนงศักดิ์
มีคุณทูลชนเพชรประหลาดนัก	น่ารักเชียวแก้วมัลลย์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๕)

จากที่พระรามแสดงความเมตตา ทำให้หนุมานเห็นลักษณะที่แท้จริงว่าพระรามเป็นนารายณ์อวตาร จึงลงมาถวายตัวและชักนำให้พบกับสุครีพ

ในคราวที่พิเภกหนีร้อนมาพึ่งเย็น เมื่อถูกทศกัณฐ์จับจากกรุงลงกา จึงมาสามัคคี พระรามก็เมตตาไว้ ทำให้มีที่ปรึกษาที่สามารถไว้ใช้ในการรบกับทศกัณฐ์

อนึ่ง เมื่อเหล่าทหารหรือข้าราชการกระทำผิดก็มีได้ใช้อำนาจ แต่รับฟังความ
ความเห็นของเหล่าทหารก่อน เช่น คราวที่หนุมานทำเกินคำสั่ง คือ ไปเผาองคา แม้พระรามจะโกรธมาก
ก็ให้ปรึกษาโทษกับพญาวานร เมื่อพญาวานรได้ทูลขอกฎโทษ โดยให้เหตุผลว่าการที่หนุมานไปเผา
องคางานั้น หากทศกัณฐ์โกรธถึงประหารนางสีดา จึงค่อยประหารหนุมาน พระรามได้ฟังก็ยินดี
ยกโทษให้ และยังประทานรางวัลแก่หนุมาน ดังความว่า

----- คึงวารีพิษมาเจือใจ
สอคล้องต้องในวิญญาน์ ผลัดผ้าหุบสรจรางวัลให้
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๕๕)

เพราะพระรามสัญญาไว้ว่า

“กลับมาสิ่งใดที่เราทรง จะเปลื้องจากองค์ประทานให้
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๕๕)

เมื่อบนเบญจกายแปลงเป็นสีดามาลงและถูกจับตัวได้ พระรามก็ให้สอบสวน แล้วให้พิเภกผู้เป็นบิดา
พิจารณาโทษ พิเภกได้พิจารณาไปตามความคิดว่า

ขอให้ตัดเศียรเสียบประจาน จึ่งควรกับการที่มันผิด
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๐๕)

แต่พระรามยังทรงเมตตา และทรงยกโทษให้เบญจกาย

กษัตริย์มีสถานภาพเป็นสมมติเทพหรือเทวราช มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองใน
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่กษัตริย์มิได้ใช้อำนาจสิทธิ์นั้นโดยขาดความไตร่ตรอง กษัตริย์ใน
รามเกียรติ์หลายพระองค์ใช้อำนาจสิทธิ์ในการปกครองประชาชน โดยใช้หลักทศพิธราชธรรม เพื่อ
เกื้อหนุนสุขมาสู่ประชาชนพลเมือง ซึ่งหลักทศพิธราชธรรมนี้เป็นลักษณะที่เป็นหลักในการปฏิบัติตน

ของผู้ปกครอง เพื่อป้องกันการใช้อำนาจของกษัตริย์เป็นไปในทางที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน ผู้อยู่ภายใต้การปกครอง

ในฐานะกษัตริย์ นอกจากจะเห็นด้านการรบและด้านการปกครองดังกล่าวมาแล้ว เรายังเห็น ด้านการสืบสันตติวงศ์ว่า ผู้ที่จะสืบสันตติวงศ์ต้องเป็นโอรสองค์ใหญ่ในพระอัครมเหสี ถ้าเกิดไปจากนี้ก็จะเป็นที่ติฉินนินทา ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางไถยเกษีทูลขอราชสมบัติจากท้าวทศรถ ให้แก่พระพรต ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้องของพระราม ท้าวทศรถถึงกับตรัสออกมา ดังความว่า

อันองค์พระพรตเป็นน้อง จะครองเมืองก่อนพี่กระไรได้
 ผิดประเพณีธรรมแต่ก่อนไป ไตรโลกจะล่วงนินทา
 (รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๓๕๗)

ในฐานะกษัตริย์ ยังต้องมีธรรมะเป็นหลักในการปฏิบัติ ซึ่งจะเห็นได้ทั้งฝ่าย
 อโยธยาที่ท้าวทศรถสอนพระราม และทางฝ่ายลงกาที่ท้าวจักรวรวรดิสอนทศพิน

ในฐานะอโยธยา ท้าวทศรถสอนธรรมะกษัตริย์แก่พระราม สรุปได้ว่า

๑. ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม
๒. บำรุงเลี้ยงเสนาประชากร
๓. ตั้งในสัตย์สุจริต
๔. มีเมตตาธรรม
๕. ให้อานแก่ผู้ยากจน
๖. มีความกรุณาไม่โลภ
๗. ไม่เบียดเบียนไพร่ฟ้า

ในฝ่ายลงกาท้าวจักรวรวรดิสอนธรรมะกษัตริย์แก่ทศพิน สรุปได้ว่า

๑. ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม
๒. ไม่โมโหหนักนินทา
๓. เลี้ยงดูพระบรมวงศานุวงศ์ และมีตรสหายใกล้ไกล
๔. ให้อาหารแก่ผู้มีความดีความชอบ
๕. บำรุงเลี้ยงไพร่พล

๓.๒ ระเบียบในการปฏิบัติราชการ

ระเบียบในการปฏิบัติราชการ อาจกล่าวได้โดยลำดับต่อไปนี้ คือ

๓.๒.๑ การปฏิบัติราชการ

การปฏิบัติราชการของอุปราชและข้าราชการบริพาร สามารถพิจารณาได้ตามลำดับดังนี้

๑. การปฏิบัติราชการของอุปราช

อุปราช คือ ผู้ที่จะสืบราชสมบัติต่อจากกษัตริย์องค์ปัจจุบัน พระรามตอนเป็นอุปราชนั้น ปฏิบัติราชการด้วยความกล้าหาญ สามารถผ่านางากกนาสูร ซึ่งทศกัณฐ์ใช้ให้มาทำลายและรบกวนการบำเพ็ญตบะของฤาษี ฤาษีวชิษฐ์สวามิตรจึงมาทูลขอให้พระรามและพระลักษมณ์มาปราบ ในตอนแรกท้าวทศรถไม่ประสงค์ให้พระรามและพระลักษมณ์ออกรบ เพราะคิดว่ายังทรงพระเยาว์อยู่มาก จึงกล่าวแก่ฤาษีทั้งสองว่า “อันสองกุมารนี้เยาว์นัก เห็นจะปราบยักษ์นั้นไม่ได้” แต่ฤาษีทั้งสองนั้นทูลต่อท้าวทศรถว่า

อันว่าพระลักษมณ์พระรามศ	ทรงศักดิ์เดชแผ่นดินไหว
ถึงเท่านี้ก็มีฤทธิไกร	ดั่งหนึ่งกองไฟบรรลัยกัลป์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๗๘)

ท้าวทศรถจึงคล้อยตามความเห็นของฤาษีทั้งสอง แล้วมีพระบัญชาให้พระรามและพระลักษมณ์ไปปราบนางกากกนาสูร ซึ่งทั้ง ๒ พระกุมารก็รับพระบัญชาด้วยความยินดี ความว่า

เมื่อนั้น	ทั้งสองสุริย์วงศ์นาคา
ได้ฟังพระราชบัญชา	กราบกับบาทาแล้วทูลไป
ซึ่งพระองค์จะให้ปราบยักษ์	ที่มั่นทรลักษณ์หยาบใหญ่
ก็สมดังจิตลูกคิดไว้	ดีใจเป็นพันพันทวี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๗๘)

ในที่สุดพระรามและพระลักษมณ์ก็สามารถผ่านางากกนาสูรได้สำเร็จ ดังความว่า

เมื่อนั้น	สองพระองค์ทรงสวัสดิ์ศรีมี
ต่างแกว่งศรสิทธิ์ฤทธิ์	ไล่ฟาดไล่ต้อนสุรินทร์
ต้องปีกหลักเสียดเวียงนง	ฝ่ายพระภูษพงศ์ขึ้นศิลป์
ผาดแผลงถูกอกตกดิน	สิ้นชีพเป็นยักษ์นิไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๘๐)

เมื่อมาถึงนางกานาสูรแล้ว ทหารยักษ์ไปแจ้งแก่มารีศและสวาหุ โอรสของนางกานาสูร มารีศ และ สวาหุ จึงยกทัพมารบกับพระรามและพระลักษมณ์ ในการสู้รบกันครั้งนี้ พระรามสามารถฆ่าสวาหุ ไปได้ก แล้วมารีศนั้นเห็นพระรามเป็นพระนารายณ์อวตารมี ๔ กร เกิดความกลัวจึงรีบหนีกลับกรุงลงกา ทหารสามารถของพระรามและพระลักษมณ์เป็นที่ประจักษ์แก่ฤาษีและเหล่าเทวดานางฟ้าที่ต่างยินดี ไปรยปรายดอกไม้จากสวรรค์ซึ่งมีกลิ่นหอมมาให้ทั้ง ๒ กุมาร เพื่อร่วมแสดงความชื่นชมในความ เก่งกล้าสามารถของสองกุมาร พร้อมทั้งอำนวยการให้ศัตรูหมู่พาลพ่ายแพ้แก่ฤทธิ์ของสองพระกุมาร นอกจากพระรามและพระลักษมณ์จะเป็น युวกษัตริย์ที่เก่งกล้าสามารถในการรบแล้ว กวียังกล่าวถึงคำสอนในการปฏิบัติราชการที่นางสีดากล่าวแก่พระมงกุฎและพระลบ ก่อนที่จะเข้าไปกรุงอยุธยา ในฐานะโอรสของพระรามซึ่งต้องดำรงตำแหน่งยุวกษัตริย์เป็นผู้สืบทอด ราชสมบัติต่อไป ดังนี้

พ่อจะไปด้วยองค์พระบิดา	แก้วดาอย่าได้ประมาทใจ
หมั่นเฝ้าซ้ายเฝ้าขวาให้เป็นกิจ	ราชกิจครีตรองเอาใจใส่
สามพระอัยยิกี่คืออัครราช	เป็นเฉลิมอยู่ในธานี
เจ้าจงอุตสาหะปรนนิบัติ	ประดีพิพัทธ์ต่อเบื้องบพศรี
สิ่งใดอย่าให้ราศี	พึงเพียงรักดีทุกเวลา
ฝากตัวแก้อาเจ้าทั้งสาม	ให้พระองค์มีความเสนาหา
อันหม่อมมตรีเสนา	โยธาทหารนอกใน
อย่าหาบช้าการอุยงรอบคอบ	ใครชอบช่วยพลบำเหน็จให้
สงครามอย่ากลัววรลัษ	จงไว้เกียรติยศในชาติ
ทำตามสุริย์วงศ์พระทรงศร	ให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์เกษมศรี

พ้องฟังคำชนนี

จะมีแต่ประเสริฐเพริศพราย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๔๐๓)

คำสอนของนางสีดาที่กล่าวแก่พระมงกุฏและพระลบ จึงเป็นแนวความคิดที่จะช่วยให้ทั้งสองกุมารประพฤติปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม ทั้งหน้าที่การทำงาน ต้องหมั่นเข้าเฝ้าค่างามสวามิภักดิ์ งานราชกิจ ต้องเอาใจใส่อย่างดี ในหน้าที่หลานของพระอัยยิกทั้งสาม คือ นางเกาสุริยา นางโกณฑกษี และนางสมุทรวเทวี ให้รู้จักปรนนิบัติเพื่อจะได้รับความเมตตา รวมทั้งต้องรู้จักฝากตัวไว้กับความเคารพต่ออาตั่วทั้ง ๓ พระองค์ คือ พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด อันเป็นสิ่งที่ผู้น้อยควรปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ นอกจากนี้ นางสีดายังสอนถึงการปฏิบัติตนต่อทหารและเสนาว่าควรมีความสุภาพถ่อมการุญ เห็นผู้ใดปฏิบัติตนดีมีความชอบก็ช่วยสนับสนุน ทูลขอบำเหน็จรางวัลให้เพื่อทหารเหล่านั้นจะได้มีกำลังใจในการปฏิบัติงานราชการ อันจะนำความเจริญมาสู่กรุงอยุธยา และหน้าที่พิเศษของยุวกษัตริย์อีกประการหนึ่ง คือ สอนให้มีความกล้าหาญในการสงคราม ซึ่งสิ่งนี้จะเป็นภาคบังคับตนเองและสุริยวงศ์สืบไป

คำสอนของนางสีดาที่กล่าวแก่พระมงกุฏและพระลบนั้นแสดงให้เห็นวัฒนธรรมในการปฏิบัติตนของยุวกษัตริย์ ผู้เป็นเจ้านายในราชสำนัก ซึ่งต้องได้รับการอบรมสั่งสอนต่าง ๆ มาก่อนตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ว่าควรปฏิบัติตนอย่างไร ทั้งต่อพระญาติวงศ์ และเสนาทหารผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา คำสอนของนางสีดาจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรู้และความเข้าใจของกวีที่มีต่อการปฏิบัติราชการของบุคคลในราชสำนักอันเป็นสังคมชั้นสูงในยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นสมัยที่กวีมีชีวิตอยู่ ย่อมจะต้องถ่ายทอดสภาพสังคมนั้น ๆ ลงในบทของตน แม้จะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม

๒. การปฏิบัติราชการของข้าราชการบริพาร

ข้าราชการบริพาร คือ ผู้อยู่ในบังคับบัญชาของกษัตริย์ ในรามเกียรติ์ กล่าวถึงแนวในการรับราชการของข้าราชการบริพารจากคำสอนของพาลีที่กล่าวแก่สุครีพก่อนขึ้นชิง ดังกล่าวว่า

เจ้าอยู่เป็นข้าพระทรงจักร

จงพิทักษ์รักษากับหลาน

หมั่นเฝ้าเข้าเฝ้าเป็นนิจกาล

อย่าเกียจคร้านแต่ตามอำเภอใจ

สิ่งใดพระองค์จะตรัสถาม

อย่าเบาความพิศพลแต่โดยได้

อย่าแต่งตัวโอ้อวดพระทรงชัย	ที่ในพระโรงรัตน
หมอบเฝ้าอย่าก้มอย่าเงยหน้า	อย่าเตร่ร่ายเหลือบแลซ้ายขวา
พระที่นั่งบัลลังก์อลงการ	อย่าฝ่าฝืนขึ้นนั่งอิงองค์
อันฝูงพระสนมนางใน	อย่าผูกจิตพิสมัยไหลหลง
จงภักดีต่อได้บาทบงสุ์	อย่าทะนงว่าทรงพระเมตตา
แขกเมืองอย่าบอกความลับ	อย่าสนิทค่านับคบหา
อันรางวัลให้ปันเสนา	อย่ามีใจฉันทาทัดทาน
แม่นกริ้วโกรธลงโทษผู้ใด	อย่าใส่ใจยุยงจงผลาญ
อย่าโลภลักราชทรัพย์ศฤงคาร	พระบรรหารสิ่งใดจงจำความ
อาสาเจ้าจนตัวตาย	จึงจะนับว่าเป็นชายชาญสนาม
เจ้าจงจำคำทำตาม	ก็จะจำริญความสวัสดิ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๕)

คำสอนของพาลีที่กล่าวถึงความแก่สุครีพผู้เป็นอนุชานั้นเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของสุครีพ รวมทั้งหนุมาน องคต และชมพูพาน ซึ่งจะต้องรับราชการกับพระรามในเวลาต่อมา พาลีกล่าวถึงการเข้าเฝ้าว่าต้องกระทำการอย่างสม่ำเสมอทั้งเช้าและเย็น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความขยันหมั่นเพียร การเอาใจใส่ในหน้าที่ของข้าราชการ การเข้าเฝ้านั้นต้องแต่งกายให้สุภาพสมฐานะของตน อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการรู้จักกาลเทศะ และขณะที่เฝ้านั้นต้องหมอบเฝ้าแต่พอดี ไม่ควรจะก้มหรือเงยหน้ามากเกินไป ประกอบกับไม่หันซ้ายหันขวา ซึ่งเป็นกิจวัตรที่ไม่สุภาพ และดูไม่น่าไว้วางพระทัย ในการกราบทูลข้อราชการต่าง ๆ ต้องพิเคราะห์ให้ถ่วงถี่ ก่อนที่จะกราบทูลไป แสดงให้เห็นถึงความฉลาดและละเอียดรอบคอบของบุคคลนั้น ย่อมจะได้รับความไว้วางใจจากเจ้านาย อันจะนำความเจริญมาสู่ข้าราชการนั้น ๆ หากปฏิบัติได้ครบถ้วนตามที่กล่าวมา

นอกจากระเบียบในการเข้าเฝ้าแล้ว ยังกล่าวถึงการวางตนของข้าราชการว่า ไม่ควรทำตัวเสมอเจ้านาย อาทิ พระที่นั่งของเจ้านายก็ไม่ควรที่จะขึ้นไปนั่ง และพระสนมนางในหรือใช้ใกล้ชิดก็ไม่ควรอย่างยิ่งที่จะคิดไปรักใคร่ชอบพอ เพราะเป็นนางห้ามตามธรรมเนียมปฏิบัติ หากกระทำได้รับโทษหนักถึงประหารชีวิต ทั้งยังแสดงถึงการไม่จงรักภักดีต่อเจ้านาย ถือว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ย่อมจะนำความเสื่อมมาสู่ตน หากความเจริญในหน้าที่ราชการ ไม่ได้

การแสดงความกตัญญูอีกประการหนึ่ง คือ รักษาความลับข้อราชการของบ้านเมือง ไม่คบหาสนิทชิดเชื้อกับชาวต่างชาติ ซึ่งอาจทำให้เจ้านายเข้าพระทัยผิดว่าคิดเอาใจออกห่าง ไม่ซื่อสัตย์ต่อพระองค์ อาจนำความเดือดร้อนมาสู่ตนได้

คำสอนในช่วงท้ายของพาลีสอนเกี่ยวกับการประทานรางวัล เมื่อเจ้านายประทานรางวัลแก่ผู้ใด ไม่ควรอิงฉลากว่าทดแทน เพราะอาจนำไปสู่การแตกความสามัคคีในหมู่คณะได้ ซึ่งจะส่งผลต่อการปฏิบัติราชการ เพราะการปฏิบัติราชการนั้นต้องทำเป็นหมู่คณะ เมื่อบุคคลไม่สามัคคีกัน การงานที่ต้องร่วมกันทำย่อมจะสำเร็จได้ยาก หรืออาจไม่สำเร็จตามพระประสงค์ ในขณะที่เจ้านายลงโทษข้าราชการบริพารคนอื่นก็ไม่ควรจะกล่าวยุยงให้ร้ายแก่ผู้นั้น ซึ่งเป็นการซ้ำเติม และแสดงให้เห็นถึงการประจบสอพลอ อันไม่ใช่ลักษณะของข้าราชการที่ดี ควรปล่อยให้ผ่านไปตามโทษผิดของผู้นั้นจะเหมาะสมกว่า

การได้รับใช้ใกล้ชิดเจ้านายนั้นย่อมจะได้พบแต่สิ่งของและอณูณิที่ที่หาค่าไม่ได้ ข้าราชการที่ดีนั้นจะต้องไม่โลก คិតลักขโมยทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ด้วย จึงจะนำความมาสู่ตน สุดท้ายพาลีสอนถึงหน้าที่ในการทำศึกสงครามว่าข้าราชการนั้นควรมีความกล้าหาญ คิดอาสาออกรบโดยไม่หวั่นกลัวต่อความตาย จึงจะสมกับเป็นชายชาตินักรบ หากข้าราชการบริพารสามารถปฏิบัติได้ดังกล่าวย่อมจะนำพาความเจริญมาสู่ชีวิตและการงานของตน

จากคำสอนของพาลี แสดงให้เห็นคุณลักษณะของพาลีว่าเป็นเจ้าเมืองที่ฉลาด รอบรู้ในราชกิจต่าง ๆ ทั้งฝ่ายของกษัตริย์ และข้าราชการจึงสามารถสอน การปฏิบัติราชการให้แก่ สุคริพผู้เป็นอนุชา หนุมาน องคต และชมพูพาน ได้อย่างละเอียดรอบคอบ คำสอนของพาลีจึงสามารถนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานราชการต่าง ๆ ในปัจจุบันได้ แม้จะอยู่ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน แต่คุณค่าของคำสอนดังกล่าวนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ เช่น ในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ทักท้วงผิดชอบต่อหน้าที่การงาน ความสามัคคี ความฉลาดและละเอียดรอบคอบในการทำงาน เป็นต้น ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อาจนำมาใช้กับการปฏิบัติงานได้เกือบทุกสาขาวิชาชีพ หากผู้ใดมีคุณสมบัติหรือสามารถปฏิบัติได้ตามที่กล่าวมาย่อมจะนำพาความเจริญมาสู่หน้าที่การงานทั้งของตนเองและส่วนรวม ซึ่งหมายถึงความเจริญของประเทศด้วย

คำสอนของพาลีจึงแสดงให้เห็นวัฒนธรรมทางจิตใจในด้านการปกครองที่เกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติราชการของข้าราชการบริพารในสมัยที่กวีมีชีวิตอยู่ และคำสอนในบางประการสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติราชการในปัจจุบันได้อีกด้วย

นอกจากคำสอนของพาลีแล้ว พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ ยังแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของข้าราชการที่ดี อาจพิจารณาได้จากข้าราชการของพระราม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนุมาน สุนทรีย และพิเภก ทำให้ทราบว่าข้าราชการและทหารในอุดมคติ ควรมี คุณสมบัติดังนี้

๑. ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี

ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีเป็นสิ่งที่เน้นมากในรามเกียรติ์ผู้เป็นแบบฉบับของความจงรักภักดี และปฏิบัติหน้าที่อย่างซื่อสัตย์ต่อพระราม คือ หนุมาน หนุมานรับใช้พระรามอย่างไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก เช่น ตอนไมยราพสะกดทัพ ลักพาพระรามไปยังเมืองบาดาล หนุมานก็ได้ติดตามไปช่วยพระรามอย่างไม่เห็นแก่ความยากลำบาก ผ่านด่านอันตรายต่าง ๆ มากมาย ต้องรบกับผู้ที่มีฤทธิ์เดชมากยากแก่การเอาชนะ และวางแผนใช้กลอุบายต่าง ๆ มากมาย จึงจะสำเร็จ พึงที่หนุมานกราบทูลพระรามว่า

-----	ข้าตามไปยังบาดาล
ตีด่านอสุราห้าชั้น	ได้โรมรันกันหนักหักหาญ
แล้วฆ่าไมยราพขุนมาร	วายปราณสุดสิ้นชีวิ
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๓๔๕)	

พระรามได้ตรัสสรรเสริญหนุมาน ว่า

-----	ความชอบของท่านนี้มากนัก
ตามไปด้วยใจตัญญู	ผู้เดียวทำการหาญหัก
แม้เสร็จสงครามในเมืองยักษ์	เราจักให้อุชฌา
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๓๔๕)	

พร้อมทั้งพระราชทานแหวนนพรัตน์จากนิ้วพระหัตถ์เป็นรางวัลแก่หนุมานด้วย

๒. มีความกล้าหาญในการรบ

ทั้งสุครีพและหนุมานมีความกล้าหาญในการรบมาก สุครีพเคยอาสาไปหักฉัตรของทศกัณฐ์ หนุมานนอกจากจะกล้าหาญแล้วยังรอบรู้ในกลศึก สามารถออกอุบายจนได้เปรียบข้าศึกที่มีอาวุธเหนือกว่า เช่น เมื่อหนุมานรบกับสหัสเดชะ ซึ่งมีอาวุธมีฤทธิ์ “แม้ว่าชี้ต้นกัณฐะ ชีปลายเป็นมาได้ดังใจ” หนุมานได้แปลงเป็นลิงน้อยสีขาว ชื่อ สังขวานร หลอกขออาวุธของสหัสเดชะ ไปใช้เสียเองจนรบชนะสหัสเดชะ

กุ่มกกรรณ ซึ่งมีฤทธิ์มากยังขอรับความเก่งกล้าของหนุมาน ตอนที่มาทำลายพิธีทนต์ ดังความว่า

-----	ลิงนี้แก้วกล้าชาญสมร
แม่นกูจะอยู่ต่อกร	ถ้าแพ้ฤทธิ์รอนไ้อัทรลักษณ์
จะอายแก่ท้าวในโสฬส	อัปยศทั่วไปทั้งไตรจักร
เสียแรงเป็นวงศ์ศุรพัตร์	ทรงศักดิ์เดชมहिมา
คิดแล้วจึงองค์พญามาร	มิได้รอนราญเช่นฆ่า
ก็เหาะขึ้นยังกลีบเมฆาหนีเข้าลงการานี	

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๔๐๕)

๓. ไม่ทะเลาะวิวาทกัน

ในการจองถนนไปกรุงลงกา พระรามมีบัญชาให้หนุมานและนิลพัทช่วยกันปฏิบัติราชการนี้ แต่ทั้งคู่กลับทะเลาะวิวาทกัน เพราะต่างฝ่ายต่างก็อวดเก่งแข่งดีกันนิลพัทนั้นคิดแค้นเคืองหนุมานเมื่อครั้งสะกดนิทราท้าวมหาชมพู แล้วยกแท่นบรรทมมาเข้าเฝ้าพระราม นิลพัทซึ่งป็นนัคนดาท้าวมหาชมพู ถือว่าการกระทำของหนุมานนั้นเป็นการหมิ่นและหยามเกียรติกัน ดังความว่า

คิดแค้นหนุมานแสนทวี	อายนี้้องอาจอหังการ
มันทำหยาบหยามไม่เกรงพัตร์	อายนักไม่รู้ที่ไว้หน้า

วันนี้จะลองสักดา

อวดกล้าจะได้เห็นกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๑๖)

การอวดเก่งลองดีนำไปสู่การทะเลาะวิวาทจนถูกพระรามกริ้วและลงโทษ เนื่องจากทั้งคู่ทำให้เสีย
ราชการ โดยพระรามปรึกษาโทษของหนุมานและนิลพัทกับเสนาวานร สุครีพพูดว่าควรให้นิลพัท
ไปช่วยทำวมหาชมพूर्ณครชิตจิน ส่วนหนุมานให้อยู่ช่วยรบกับกรุงลงกาต่อไป พระรามเห็นชอบ
ด้วย จึงมีพระบัญชาให้นิลพัทกลับไปช่วยทำวมหาชมพूर्ณครชิตจินแล้วให้นำเสบียงอาหารมาส่ง
ทุกเดือน ส่วนหนุมานต้องจงถนอมให้เสร็จภายในเจ็ดวัน

๔. ปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด

หนุมานเป็นข้าราชการที่ดีทุกอย่าง ยกเว้นเรื่องการปฏิบัติตามคำสั่ง
หนุมานมักรู้ดีและทำเกินคำสั่ง ทำให้พระรามกริ้ว เช่น เมื่อครั้งหนุมานรับบัญชาจากพระรามให้ไป
ส่งข่าวแก่นางสีดา หนุมานได้ทำเกินคำสั่ง โดยได้สังหารสหัสกุมาร และเผากรุงลงกาด้วย พระราม
จึงกริ้วมาก เพราะเกรงว่าทศกัณฐ์จะแก้แค้นโดยสังหารนางสีดา หนุมานจึงรู้สึกน้อยใจในวาสนา
ของตน

ตัวกูทำการครั้งนี้

จงรักภักดีสุจริต

มิได้อาลัยแก่ชีวิต

ทะนงใจไม่คิดตราก

เห็นผิดเป็นชอบโดยโมหันธ์

ปมสันชิวันสังขาร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๕๕)

เมื่อครั้งพระรามสร้างเมืองใหม่ให้หนุมาน หนุมานก็ทำเกินคำสั่งอีก
พระรามตรัสว่า “เราจักแผลงศรจงตามไป ตกลงที่ใดจึงกลับมา” หนุมานตามศรไปแล้วหะลง
เขตทางกวาดเป็นกำแพงเมือง พระรามจึงไม่เสด็จไปสร้างให้ เพราะหนุมานได้เริ่มสร้างกำแพง
ไปก่อนแล้ว จะเสด็จไปสร้างต่อก็ไม่เป็นการสมควร หนุมานคิดได้ก็เสียใจว่า

มาด่วงบรรหารพระภูพาน

น้อยใจเป็นพันคนนา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓, ๒๕๔๐ : ๒๕๔)

ส่วนสุครีพนั้นไม่ปฏิบัติเกินคำสั่ง เช่น เมื่ออาสาพระรามไปหักฉัตร ก็หัก
แต่บัตร ทั้ง ๆ ที่สามารถสังหารทศกัณฐ์ได้ ดังความว่า

ภูจะใคร่ตัดเศียรอ้ายสาธารณ์ เกรงเกินโองการพระจักรี
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๘๕)

๕. ไม่เห็นแก่พวกห้องจนเสียความยุติธรรม

สุครีพ สาบานเป็นเพื่อนตายกับพิเภก เมื่อได้รับบัญชาให้สอบสวนเบญกาย
ซึ่งปลอมเป็นนางสีดาตายลอยน้ำมาลงพระราม สุครีพสอบสวนได้ความว่า นางเป็นธิดาของพิเภก
จึงขอคำให้การของนางเบญกาย ความว่า

ได้ฟังคำนางอสุรา ว่าเป็นธิดาสหายรัก
พาซื่อมิได้ชักถาม ขอความให้แจ้งประจักษ์
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๐๓)

การปฏิบัติราชการของสุครีพครั้งนี้บกพร่อง ทำให้พระรามกริ้วและตรัส
ตักเตือนสุครีพ ดังนี้

คู่ตู่ถูกพระอาทิตย์ เหตุใดมีดมิคมโหน้
ซึ่งว่าไม่มีใครชักมัน คำนัน้แจ้งจริงหรือว่าไร
จึงไม่ชักใช้ไต่ถาม เอาความข้อนี้ให้ได้
หรือลูกสหายร่วมใจ จึงแก้ไขเลือกเอาแต่ดี
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๐๓)

เหตุที่ได้รับความอับอายมากที่ถูกตำหนิต่อหน้าทหารวานร แต่ก็เลิกช่วยเหลือธิดาของเพื่อนอีกต่อไป

ส่วนพิเภกนั้นเป็นคนตรงไม่เห็นแก่ธิดา เนื่องจากมีความผิศจริง เมื่อ
พระ รามปรึกษาพิเภกว่า ควรลงโทษนางเบญกายอย่างไร พิเภกก็ไม่เข้าข้างคนผิด ดังความว่า

จึงทูลสนองพระบัญชา	ถึงเป็นบุตรีข้างอสุรี
แต่ซึ่งตัวมันอุบาย	แปลงกายเป็นพระมเหสี
ทำตายมาลงพระจักรี	โทษนี้ถึงสิ้นชีวิต
ชอบให้ตัดเศียรเสียบประจาน	จึงควรกับการที่มันผิด

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๐๕)

๖. ไม่เห็นแก่สินจ้างรางวัล

เมื่อหนุมานไปถวายตัวทำเป็นสวามีภักดีกับฝ่ายทศกัณฐ์ หนุมานได้รับความยกย่องเป็นโอรสบุญธรรม และได้ครอบครองสมบัติของอินทรชิต อันได้แก่ มงกุฎสังวาล รวมทั้งนางสุวรรณกันยุมามเหสีของอินทรชิต แต่หนุมานก็ได้โลกหลงในทรัพย์สินต่าง ๆ ของทศกัณฐ์ หนุมานไม่เคยเปลี่ยนใจทรยศต่อฝ่ายพระราม ตรงกันข้ามกลับประณามทศกัณฐ์ว่า

ตัวท่านเป็นคนอาศัย	สารพัดมีดมั่วโมหันท์
มีตั้งอยู่ในทศรรมย์	-----

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๘๑)

เมื่อทศกัณฐ์ทวงมงกุฎ สังวาลคืน หนุมานก็โยนคืนทันทีที่พระรามได้ตระหนักถึงคุณค่าของหนุมาน และไว้อใจหนุมานในเรื่องความจงรักภักดี ดังความที่ได้ตรัสแก่พระลักษมณ์ว่า

ถึงจะเอาดวงดาวโอษฐ์	ก็จะได้ตั้งใจไม่ยากนัก
หนุมานเหมือนหนึ่งขุนพลแก้ว	หาไม่ได้แล้วในไตรจักร
เป็นคู่สร้างมาดั่งเหล่ายักษ์	ปรปักษ์พ่ายแพ้ฤทธา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๗๘ - ๓๗๙)

๗. ต้องอยู่ข้างฝ่ายธรรมะเสมอ

พระรามเป็นสัญลักษณ์ของฝ่ายธรรมะ ในขณะที่ทศกัณฐ์เป็นสัญลักษณ์ของฝ่ายอธรรม การตัดสินใจของ ๒ พี่น้อง ซึ่งมีคุณธรรมทั้งคู่ คือ กุมภกรรณและพิเภกยอมชี้ให้แก่นผลที่ตามมาภายหลังกุมภกรรณเลือกข้างทศกัณฐ์ซึ่งเป็นพี่ชาย จึงต้องตายด้วยศรพระราม ส่วนพิเภกซึ่งเข้ามาช่วยฝ่ายพระราม ได้รับบำเหน็จรางวัลให้ครองกรุงลงกาแทนทศกัณฐ์ ซึ่งเป็นกรรมสนองนัยว่า ธรรมะ คือ ความถูกต้องอยู่เหนือความสิ่งอื่น ๆ กุมภกรรณเลือกความกตัญญูต่อพี่ชายซึ่งเป็นฝ่ายผิด จึงประสบความหายนะ ส่วนพิเภกซึ่งถูกญาติพี่น้องต่อว่าเสมอว่าทรยศต่อญาติวงศ์นั้น ประสบกับความรู้เรื่องในชีวิต เพราะอยู่ในฝ่ายธรรมะประพุดแต่สิ่งที่ถูกที่ควร

๘. ไม่ทำตัวเสมอเจ้านาย

รามเกียรติ์ให้ข้อคิดว่า สามัญชนไม่ควรอาจเอื้อมดีเสมอพระมหากษัตริย์ แม้ผู้ที่เป็นยอดทหารหาญ เช่น หนุมานก็ไม่สมควรที่จะขึ้นนั่งบัลลังก์ เป็นการเตือนสติไม่ให้พมพทหารทำการยึดอำนาจล้มล้างพระมหากษัตริย์

หลังการสงครามกับลงกา หนุมานได้รับพระราชทานยศเป็นพญาอนุนิจิต และได้ครองกิ่งอยุธยาตามที่พระรามทรงให้สัญญาไว้ครั้งเสร็จศึกโมขราพ ปรากฏว่า เมื่อหนุมานขึ้นนั่งบัลลังก์ก็เกิดอาการผิดปกติ ดังความว่า

ไฟเราร้อนฤทัยดั่งไฟกัลย์	ตัวสั่นหน้าซีดลงทันที
พ่วงเพียงเสียวเกล้าจะทำลาย	เสโทซึมกายกระบี่ศรี
เหลือแลไปคูหมู่เสนี	ดั่งมีศรแสงมาแทงตา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๕๒๒)

เมื่อเป็นเช่นนี้ หนุมานจึงสำนึกได้ว่า

กูเป็นทหารร่วมอาสน์	พระนพราชณัฎฐิราชหาควรไม่
จึงบังเกิดเหตุเภทภัย	ด้วยศักดิ์ศรีไม่เสมอกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๕๒๒)

หนุมานรีบลงจากบัลลังก์ และถวายราชสมบัติคืนแก่พระราม แม้พระรามจะให้ไปครองเมืองใหม่ ชื่อ นพบุรี แต่หนุมานก็ยังมียุทธวิธีแบบไพร่หรือแบบลิงอยู่ จึงเป็นที่ขบขันของหนุมาน “เอาท่านนั่นขึ้นเถาเทศ ผิดเพศกษัตริย์เรื่องศรี” ดังนั้น รามเกียรติ์จึงสอนให้สามัญชนรู้จักเจียมตัว ไม่ดีเสมอพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้านายเหนือหัว

๓.๒.๒ การส่งบรรณาการ

การส่งบรรณาการเป็นระเบียบในการปกครองที่เมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การควบคุมและปกครองของเมืองที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อแสดงความจงรักภักดี ปรากฏในตอนที่ว่า ไกยเกษผู้ครองกรุงไถยเกษ ทราบว่าท้าวอชบาลผู้ครองกรุงอยุธยา ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิศร เชนธรรม และมีเมืองที่อยู่ในความปกครอง “บรรดา กษัตริย์ทุกธานี ถวายสุวรรณมาลีทุกปีไป” ประกอบกับท้าวอชบาลนั้น มีพระโอรสที่มีความเก่งกล้าสามารถ ชื่อ ทศรุต ซึ่งยังมีได้อภิเษกสมรสกับ ไกยเกษ จึงคิดผูกไมตรีกับกรุงอยุธยา ความว่า

मैंจะนั่งอยู่ฉันนี้	น่านไปจะมีความผิด
จำจะผูกพันเอาเป็นมิตร	คิดแล้วเสด็จจรลี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๗๔)

โดยส่งนางไถยเกษผู้เป็นพระราชธิดาเป็นบรรณาการไปถวายเพื่ออภิเษกกับทศรุตโอรสของท้าวอชบาล ดังกล่าวมาว่า

จงแต่งลักษณ์พระราชสาวไป	ยังพิชัยกรุงศรีอยุธยา
ถวายพระธิดาทรงลักษณ์	แก่พระพงศ์ทศริรักษ์นาถา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๗๕)

การส่งบรรณาการของท้าวไถยเกษ จึงเป็นการสร้างไมตรีระหว่างกรุงอยุธยาและไถยเกษ เพราะภายหลังที่ ไถยเกษ ได้ขอให้พระพรต ซึ่งเป็นพระนัดดามาช่วยดูแลงานราชการแทนตน ซึ่งมีพระชนม์มากขึ้น ท้าวทศรุตได้ให้พระพรตและพระสัตรุดไปช่วยงานราชการด้วยความเต็มพระทัย เพราะได้ร่วมเป็น

สุริยวงศ์เดียวกัน และเป็นเมืองที่อยู่ในความดูแลของกรุงอยุธยาด้วย ต่อมาในสมัยที่พระรามเป็น
กษัตริย์ครองกรุงอยุธยา กรุงไทยเกษถูกท้าวคนธรรพ์ยึดพระนครได้ พระรามให้ยกทัพมาช่วย
ไทยให้พระพรตและพระสัตรุดคุมกองทัพ พระมงกุฎและพระลบได้ออกรบช่วยเมืองไทยเกษ
กลับคืนมาได้สำเร็จ

การส่งบรรณาการของท้าวไทยเกษ จึงเป็นประโยชน์ต่อเมืองไทยเกษ
เป็นอย่างมาก

อีกตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการส่งบรรณาการเมืองต่าง ๆ เพื่อแสดงมิตรไมตรี
และความเคารพ เมื่อพระรามและนางสีดากลับมาปกครองบ้านเมืองร่วมกันอีกครั้งหลังจากที่พลัดพราก
จากกันเป็นเวลานาน นอกจากนี้ พระรามยังได้พบพระมงกุฎและพระลบ ผู้เป็นพระโอรสด้วย บรรดา
เมืองต่าง ๆ ในปกครอง จึงส่งบรรณาการมาถวาย ดังความว่า

แสนกษัตริย์ทุกกรุงพระนคร	ขลุ่ยกรสรเรณูพระเดชา
ข้อมแต่งสุวรรณสุมาลย์	บรรณาการมาถวายทุกภาษา
สมบัติพิสดานโอฬาร	ตั้งหนึ่งเมืองฟ้าสุราลัย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๓๕)

แสดงให้เห็นถึงการปกครองของพระรามที่เปี่ยมไปด้วยทศพิธราชธรรม เมืองต่าง ๆ จึงได้อ่อนน้อม
และจงรักภักดี

การส่งบรรณาการนั้น ในเรื่องกล่าวว่า เมืองต่าง ๆ จะส่งมาถวายทุกปี
และสิ่งที่นำมาถวายก็ต่างกันไป ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่มีความควรเมืองทั้งสิ้น ความว่า

บ้างแต่งบุปผามาลาศ	ดอกไม้มาศเงินงามประภัสสร
บุตรีนัคนาคาร	อัสตรคชลักษณ์ตัวดี
บรรณาการแก้วเก้าเนาวรัตน์	ทั้งกาสิกพัสดร์ต่างสี
มาถวายเบื้องบาทไม่ขาดปี	เอาเดชพระจักรีปกไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๕๘๒)

จนที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า เมืองต่าง ๆ ในปกครองของพระรามนั้น ยอมรับและสรรเสริญพระบารมีของพระรามที่ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิศราชธรรม จึงพร้อมใจกันส่งบรรณาการต่าง ๆ มาถวาย เพื่อแสดงมิตรไมตรี ความเคารพ และความจงรักภักดีอย่างพร้อมเพรียงกัน

๓.๒.๓ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาลเป็นพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมาแต่โบราณกาล เป็นพิธีที่ข้าราชการถวายสัตย์ปฏิญาณ เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ปรากฏตอนพิเภกซึ่งเป็นอนุชาของทศกัณฐ์มาสวามิภักดิ์กับพระราม พระรามจึงปรึกษากับเสนาวานร ว่าควรจะรับพิเภกไว้หรือไม่ เพราะ “ตัวมันก็รู้โหราแต่เป็นอนุชาทศกัณฐ์” เมื่อเสนาวานรพิจารณาความตามกฎหมายแล้วเห็นว่า พิเภกนั้นผิดกับทศกัณฐ์จริง แต่ก็ยังเป็นฝ่ายตรงข้าม จึงควรจะให้ทำสัตย์สาบานไว้ ดังความว่า

ถึงกระนั้นก็เป็นพวกปัจเจกมิตร	จะวางจิตว่าดีก็มีได้
ขอใบ้ให้ทำสัตย์สาบานไว้	ต่อได้เบื้องบาทพระจักรี
แล้วจึงเอาใช้ในสงคราม	จะเกรงขามอะไรแก่ยักษ์
แม้ไม่จงรักภักดี	จะมล้างชีวีให้มรณา
ถ้าว่าสุจริตซื่อตรง	การรณรงค์จะทำไปภายหน้า
เกลือกจะขัดสนสิ่งใดมา	จะได้ตามกิจจาอสุรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๓๔)

พระรามเห็นชอบกับความเห็นของเสนาวานรทั้งหลาย จึงมีพระราชบัญชาให้สุทนต์จัดพิธีถวายสัตย์สาบาน ความว่า

จึงมีพระราชบัญชา	สั่งพญาสุครีพทหารใหญ่
จงเอาพรหมาสตร์ศรัย	สร้งน้ำตั้งไว้เป็นประธาน
แล้วให้พิเภกอสุรี	ทำสังฆวาที่พิฆฐาน
โดยขนบธรรมเนียมโบราณ	ต่อหน้าทหารพร้อมกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ :)

จากนั้น สุครีพจึงเตรียมน้ำหอมใส่สะอาดมาทรงสรงพราหมณ์แล้วให้
พิเภกตั้งสัตย์สาบาน ดังนี้

บัดนั้น	พญาพิเภกยกยา
น้อมเศียรกราบลงด้วยปรีดา	อสุราตั้งสัตย์สาบาน
ขอฝูงอมรเทเวศร์	อันเรื่องเดชสถิตทุกสถาน
ทั้งหกลสวรรค์ชั้นวิมาน	จงเป็นทิพพยานครั้งนี้
แม่น้ำมิตรงต่อเบื่องบาท	พระนารายณ์ธิดาเรื่องศรี
เข้าด้วยพวงพาลไพร	มีจิตคิดคดเป็นกลมา
ขอให้พระแสงศรสิทธิ์	สังหารชีวิตของข้า
แล้วรับพระพิพัฒน์สัตยา	จบเหนือเกศาตี้มกิน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๗๕)

การทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยานี้ นอกจากจะแสดงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์แล้ว ยังสร้างความสบายใจ
กับความสงสัยหวาดระแวงในหมู่ข้าราชการ ดังความว่า “ครั้นเสร็จสาบานอสุรินทร์ สิ้นที่กินแห่ง
ใบัญญณ์” เพราะการถือน้ำนั้นต้องตั้งสัตย์สาบานโดยได้กล่าวถึงเทวดาทั้งหกชั้นฟ้าให้เป็นสักขีพยาน
และน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่ดื่มนี้ ได้มาจากการสรงพราหมณ์ ซึ่งเป็นสรของพระอิศวร ที่ถ้ำวิเศษ
สกลนิคม ชุบให้พระราม และอนุชาทั้ง ๓ ตอนเรียนวิชาสำเร็จ จึงถือว่าเป็นน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ จนข้าราชการ
กับความระแวงสงสัยพิเภก สุครีพนั้นมั่นใจในความสัตย์ของพิเภก จึงได้สาบานเป็นสหายรักกัน
ตามว่า

เราสองได้รองธุลีบาท	พระตรีภูวนาถรังสรรค์
ล้วนตั้งอยู่ในสัตย์ธรรม	เกียรตินั้นจะชั่วกาลปา
จะฉลองบทมาลัยในการยุทธ์	ไปกว่าจะสุดสังขาร
ควรเป็นสหายร่วมชีวา	ครองความสัจจาด้วยกันไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๗๖)

น้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นน้ำที่ชำระพระแสง ในเรื่องการใช้น้ำชำระพระแสงนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๐๓ : ๑๕๗) พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า “ทรงเริ่มด้วยวิธีขัดดยะหรือกษัตริย์ คือ ทหารซึ่งเป็นผู้ถืออาวุธ หรือหาเลี้ยงชีพด้วยคมอาวุธ พวกขัดดยะ ย่อมรักและหวงแหนอาวุธไม่ยอมให้ห่างกาย เมื่อจะสาบานก็ใช้อาวุธซึ่งอยู่ใกล้ตัว หีบง่ายกว่าสิ่งอื่น ถ้าน้ำให้ดื่มควมไปกับคำสาบาน”

พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในรามเกียรติ์ เป็นพิธีทางพราหมณ์ ที่รับอิทธิพลทางพิธีกรรมจากอินเดีย และกล่าวในการถวายสัตย์สาบานนั้น ได้กล่าวอ้างถึงเทพเจ้าองค์สำคัญของอินเดียคือพระนารายณ์ น้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่ได้จากสรพรมหาสมุทรขององค์พระอิศวร ซึ่งพระอิศวร และพระนารายณ์ นั้นต่างเป็นเทพเจ้าที่ชาวฮินดูนับถือมาก จนมีนิยายที่นับถือเทพเจ้าทั้ง ๒ องค์นี้ คือ ไสวณิกายนับถือพระอิศวร และไวษณวนิกายนับถือพระนารายณ์ เทพเจ้าทั้งสององค์เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาก ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏชื่อเทพเจ้าทั้งสององค์มากกล่าวไว้ในคำสัตย์สาบาน เพื่อให้ผู้สาบานนั้นจะได้เกรงกลัวฤทธิ์เดช หากไม่ปฏิบัติตามคำสัตย์ที่ปฏิญาณอาจเกิดความหายนะแก่ตนตามคำที่สาบานไว้ ฉะนั้น การร่วมในพิธีศักดิ์สิทธิ์อย่างนี้ แสดงให้เห็นอำนาจเทพเจ้าที่อยู่เหนือจิตใจมากำหนดพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปในทางที่เหมาะสมตามความต้องการของสังคมได้ในระดับหนึ่ง หากบุคคลที่ร่วมในพิธีมีความบริสุทธิ์ใจจงรักภักดีต่อกษัตริย์ผู้เป็นประมุขปกครองประเทศอยู่แล้วก็จะเป็นการทำให้ตระหนักถึงหน้าที่ของข้าราชการบริพารที่ดี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๐๓ : ๑๕๗ - ๒๐๐) ทรงกล่าวไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า “พระราชพิธีศรีสังฆปานกาล มีสืบมาแต่โบราณไปก่อนวัน มีคำอ้างว่า เป็นพิธีระงับยุคเจ็ญของบ้านเมือง กำหนดมีปีละ ๒ ครั้ง คือ ในเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ และเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมี ๕ อย่าง คือ ถือน้ำมรก พระเจ้าแผ่นดินได้ราชสมบัติ ถือน้ำปกติสำหรับผู้รับราชการอยู่แล้ว ถือปีละ ๒ ครั้ง ผู้มาจากเมืองศัตรู มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทหารต้องถือน้ำทุกเดือน และที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ต้องถือน้ำเมื่อแรกเข้ารับตำแหน่ง”

พิเณกนั้นเข้าลักษณะที่สาม คือ เป็นผู้ที่มาจากเมืองศัตรู มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระราม ย่อมเกิดความระแวงสงสัยว่าอาจเป็นกลศึกของทางฝ่ายทศกัณฐ์ จึงต้องทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเพื่อแสดงความจงรักภักดี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีขึ้นอีก เมื่อวันที่ ๒๔ และ ๒๕ มีนาคม ๒๕๑๒ แต่ผู้ที่ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในครั้งนี้ เฉพาะผู้ที่เป็นสมาชิกราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีเท่านั้น และมีได้เรียกการพระราชพิธีนี้ว่า พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา หรือพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล แต่เรียกว่า “พระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี” ซึ่งผนวกการพระราชทานวเชติสวริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี กับถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเข้าด้วยกัน

การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในรามเกียรติ์ มีรายละเอียดแตกต่างจากปัจจุบัน คือ ในรามเกียรติ์ พิภกเป็นผู้ดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยาชำระพระแสงแต่ผู้เดียว พระรามผู้เป็นกษัตริย์มิได้ร่วมเสวย ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เชิญขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อเสวยก่อน แล้วจึงได้เจก่น้ำชำระพระแสงให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการดื่มน และคงปฏิบัติสืบมาจนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในพระราชพิธีพระราชทานอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดี และถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พ.ศ. ๒๕๑๒ ดังนี้

“เมื่อถวายสัตย์ปฏิญาณสาบานตนแล้ว พระราชครูวราเทพมุนีตักนำ
พระพิพัฒน์สัตยาด้วยพระถ้วยแล้วรินลงพระถ้วยอีกองค์หนึ่ง ซึ่งวางบน
พานทองทั้งคู่ แล้วเชิญพานพระถ้วยน้ำพระพิพัฒน์สัตยาไปทูลเกล้าฯ ถวาย
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับ แล้วประทับยืนผินพระพักตร์ ตู๋
พระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร ทรงคม แล้วทรงดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
เมื่อประทับพระราชอาสน์แล้ว สมาชิกราชอิสริยาภรณ์รามาธิบดี ถวายคำนับ
เดินไปยังชั้นพระสาครตามลำดับ ... พระราชครูวราเทพมุนีตักนำพระพิพัฒน์
สัตยา ส่งให้ ผู้ดื่มน้ำ ให้พระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากร แล้วดื่มน้ำ
พระพิพัฒน์สัตยา เรียงลำดับจนครบทุกคน”

(ม.ล.ปีย์ มาลากุล. ๒๕๑๒ : ๑๓)

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์
สัตยา จากเรื่องรามเกียรตินั้นเป็นพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณในสมัยก่อน ซึ่งเมื่อยุคสมัยมันเปลี่ยนไป

พระราชนิธิ์นี้ก็มีปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย แต่มีความมุ่งหมายเดิม คือ เพื่อแสดงความ
นบวักกัคดีต้องค้พระมหากษัตริย์

๓.๓ ธรรมเนียมในการทำศึกสงคราม

การทำศึกสงครามระหว่างพระรามและทศกัณฐ์นั้น เป็นการรบระหว่างฝ่ายธรรม
และอธรรม อันเป็นวีรกรรมของชาติดึกษัตริย์ การสงครามเกิดขึ้นเพราะทศกัณฐ์หลงใหลใน
ความงามของนางสีดาชายาของพระราม จึงทำกลอุบายมาลวงลักพานางสีดาไปไว้ในอุทยานที่กรุง
ลงกา พระรามจึงติดตามมาช่วยนางสีดา เมื่อพระรามตามถึงกรุงลงกา ได้ปรึกษาเสนาวานรในการทำ
ศึกสงครามว่า ควรปฏิบัติอย่างไร เหล่าเสนา กราบทูลว่า

ซึ่งจะเข้าอุโหมโหมหัก	กรุงยักษ์หรือจะทนมือได้
สำหรับก็จะยับทั้งเวียงชัย	โดยราชฤทัยจินดา
แต่ว่าไม่เป็นเกียรติยศ	ปรากฏทั่วโลกไปภายหน้า
เหมือนหนึ่งไซ้ศึกกษัตรา	ดั่งโจรป่าปลอมปล้นเวียงชัย
ขอให้แต่ทูลผู้ฉลาด	องอาจเจรจาอักษณาสัย
ถือสารพระองค์ทรงฤทธิไกร	เข้าไปถึงท้าวทศกัณฐ์
ว่าขานโดยธรรม์	อย่าเพื่อต่อดีทำหัน
เกลือกว่าพญาकुณภณัฑ	จะสิ้นโมหันธ์ฉันทา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๖๓)

พระรามฟังความที่เสนาวานรกราบทูลแล้วเห็นว่า “ต้องที่ขนบโบราณการ” จึงปรึกษาสุครีว่า ใคร
ควมเป็นทูตไปสื่อสาร สุครีพกราบทูลว่าควรจะเป็นองคต เพราะมีสติปัญญาฉลาดหลักแหลม และ
มีก่อกฤทธิกล้าแข็ง พระรามเห็นว่าตรงกับที่พระองค์คิดไว้ “ผ่านฟ้าขึ้นชมด้วยสมคิด” จึงมีบัญชา
ไปเฝ้าองคตเป็นทูตนำสารจากพระองค์ไปแจ้งแก่ทศกัณฐ์ ความว่า

จึ่งตรัสเรียกฤกษพญาพาลี	เข้ามาแล้วมีประกาศิต
ท่านผู้วังสาสุราฤทธิ	ทศทิศยอมเกรงเดชา

จงเป็นราชทูตจำทูลสาร
ฟังคู่อริพาลา

ไปว่าขานแก่ฝ่ายข้า
ฝ่ายมันจะว่าประการใด

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๖๘)

การส่งทูตนำสารไปแจ้งแก่ฝ่ายทศกัณฐ์ แสดงให้เห็นว่า การทำศึกสงครามที่เป็นไปตามธรรมเนียมในการรบที่มีมาแต่โบราณ เพราะหากฝ่ายทศกัณฐ์ยินยอมปฏิบัติตามเงื่อนไขของพระรามก็จะไม่เกิดศึกสงครามระหว่างสองเมือง ไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ ทั้งยังเป็นการแสดงถึงเกียรติยศของฝ่ายพระรามด้วยปฏิบัติตามธรรมเนียมในการรบโดยหลักธรรม แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมส่งนางสีดาคืนให้พระราม พระรามจึงต้องดำเนินนโยบายทางการศึกกับฝ่ายทศกัณฐ์ เพื่อช่วยนางสีดาผู้เป็นมเหสีจากเงื้อมมือของทศกัณฐ์

ในตอนพระพรตและพระสัตรุด ยกทัพไปทำการศึกษากับท้าวจักรวรรดิ ก็ได้ปฏิบัติตามธรรมเนียมในการรบ คือ ส่งทูตนำสารไปเจรจากับท้าวจักรวรรดิก่อน เมื่อฝ่ายท้าวจักรวรรดิไม่อ่อนน้อม จึงยกทัพเข้าไปทำการศึกษาสงคราม ความว่า

ซึ่งจะยกเข้าล้อมเมืองยักษ์

หักเอาด้วยฤทธิ์ก็เห็นได้

แต่จะไม่ปรากฏพระยศไป

ที่ในแผ่นดินสุธาธาร

ขอไปไต่ต่งซึ่งเสนา

ผู้มีปรีชากล้าหาญ

เป็นทูตจำทูลบัญชาการ

เข้าไปว่าขานกุมภัณฑ์

แม่นมาตรคือดั่งมีอ่อนน้อม

จึงยกพลเข้าล้อมเขตขันฑ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๗๗)

พระพรตปรึกษาราชการกับเสนาวานรถึงผู้ที่เหมาะสมที่จะเป็นทูตในการศึกครั้งนี้
ศุภวิพกราทูลว่า

บัดนั้น

ลูกพระอาทิตย์ฤทธิ์กล้า

กัมเกล้าสนองพระบัญชา

ซึ่งจะไปเจรจาด้วยขุนยักษ์

เห็นแต่นิลนท้อปราช

ฤทธิ์รังค้องอาจแหลมหลัก

ปรีชาสามารถฉลาดนัก

เห็นจักไม่เสียท่วงที

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๗๗)

พระพรตจึงมีพระบัญชาให้อาลักษณ์แต่งสาร แล้วให้นิลนทเป็นทูตนำสารจากพระองค์ไปแจ้งแก่ฝ่ายท้าวจักรวรรดิว่า ทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้องที่มายึดเมืองลงกา ซึ่งเป็นเมืองในปกครองของพระราม แล้วตั้งให้ไพนาสุริยวงศ์เป็นกษัตริย์ หากยอมรับความผิดจะเมตตาไว้ชีวิตแต่ท้าวจักรวรรดิไม่ยินยอม พระพรตจึงดำเนินนโยบายทางการศึกสงครามกับเมืองมลิวัน

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ก่อนทำศึกสงครามนั้น ต้องส่งทูตไปเจรจากับเจ้าเมืองนั้น ๆ เพื่อจะได้เป็นเกียรติยศแก่กษัตริย์ที่ปฏิบัติตามธรรมเนียมในการรบ เพราะหากทั้งสองฝ่ายเจรจากันได้ก็จะไม่เกิดศึกสงครามให้เสียเลือดเนื้อของเหล่าทหารหาญ ทั้งสองฝ่าย ธรรมเนียมในการทำศึกสงคราม โดยส่งทูตไปเจรจากับฝ่ายตรงข้าม จึงเป็นวัฒนธรรมทางจิตใจในด้านการเมืองการปกครองที่น่ายกย่อง เนื่องจากหากเจรจากันได้ทั้งสองฝ่ายอาจเป็นมิตรต่อกัน เป็นการปฏิบัติของกษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรม ที่โดยให้โอกาสฝ่ายตรงข้ามเลือกที่จะเป็นมิตรไมตรีหรือศัตรู เลือกรับการประนีประนอมก่อนที่จะทำศึกสงคราม การกระทำของกษัตริย์ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงประชาชนเป็นสำคัญ เพราะหากเกิดสงครามประชาชนย่อมได้รับความเดือดร้อนไปด้วย

๓.๔ ผลการปฏิบัติราชการ

ผลการปฏิบัติราชการในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ อาจกล่าวได้โดยลำดับดังนี้

๓.๔.๑ การให้รางวัลผู้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ

การให้รางวัลจึงผลของการกระทำที่ข้าราชการปฏิบัติราชการตามบัญชาของกษัตริย์ได้ดั่งเป็นที่พอพระทัย อันแสดงให้เห็นถึงความเก่งกล้าและสามารถในการทำศึกสงครามของข้าราชการ รวมไปถึงความเป็นผู้มีความฉลาดและปฏิภาณไหวพริบของข้าราชการนั้น ๆ เหตุการณ์นี้ทางฝ่ายอโยธยา ปรากฏในตอนที่พระรามประทานรางวัลให้แก่เหล่าทหารวานรที่ร่วมทำศึกสงคราม หลังจากเสร็จศึกเสด็จกลับกรุงอโยธยาแล้ว

เมื่อนั้น
 ฟังสุมนต์นัปรีชาชาญ
 อันว่าน้องเราทั้งสาม
 กระบี่สุรการผู้ศักดา
 ให้ไปผ่านเมืองพญาขร
 สรรามผู้ใจรักดี
 ให้เป็นมหาอุปราช
 โดยยุติธรรมทศพิธ
 ฝ่ายว่ากษัตริย์พรานไพร
 จงรักกักดีแต่เดิมมา
 เป็นเจ้าบุริรมนครเส
 อันหนุมานขุนกระบี่บิณฑ
 ดัวยราได้ปฎิญาณมา
 บัดนี้ก็เสร็จสงครามยักษ์
 เรากับพระลักษมณ์อนุชา
 บำรุงรักษาวานร
 อันพญาพิเภกอสุมรา
 การณรงค์ยังยุทธ์ไม่ชำนาน
 ถึงเดือนเราก็จักใช้ศร
 แม้นมีอริราชไพร
 ตรัสแล้วก็ประทานรางวัล
 จงไปครอบครองนครา

พระตรีภพลโลกทุกสถาน
 ผ่านฟ้ามีราชบัญชา
 จงทำตามวาญบุตรปรีชา
 งามอาจแกล้วกล้าราวี
 โรมคัลนครยักษ์
 ขุนกระบี่แกล้วหาญชาญฤทธิ์
 สำหรับช่วยราชการกิจ
 สุนทรศีลวิงวศกษัตรา
 ได้ทำชอบไว้นักหนา
 ชื่อพญาขันธิบดินทร์
 พรานไพรทุกประเทศให้ขึ้นสิ้น
 ก็ผลาญพวกไพรินมากนัก
 จะให้ผ่านอยุธยาอาณาจักร
 จะเป็นปิ่นปักประชากร
 จะช่วยว่ากล่าวสั่งสอน
 ให้ถาวรไปกว่าจะวายปราน
 จะไปครองลงการาฐาน
 ฤทธิ์เดชของท่านก็ไม่มี
 ไปเยี่ยมเยี่ยมนครยักษ์
 จงเขียนสารเขวนที่ศรมา
 เป็นอันดับกันตามยศดา
 ให้เป็นผาสุกสธาร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๕๒๐ - ๕๒๑)

๑

อีกตอนหนึ่งที่พระรามประทานรางวัลแก่หนุมานและพิเภก เมื่อครั้งเกิดศึก
 ที่เมฆ เบาตที่กรุงลงกา ซึ่งพระรามให้พิเภกครองอยู่ พระรามให้หนุมานไปช่วยพิเภกรบ และ

สามารถฆ่าตัวมหาบดาและรักษาเมืองไว้ได้ พระรามจึงประทานรางวัลเครื่องทรง ชำมรงค์ และ
สังวาล แก่ทั้งสองโดยเท่าเทียมกัน

เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์องค์นายฉกรรณ
แจ้งว่าอุราปัจจามิตร	สุดสิ้นชีวิตก็ยินดี
จึงสรรเสริญสักดาหนุมาน	กับปรีชาพิเภกยักษ์
ทั้งสองไว้เกียรติในชาติ	ควรที่เป็นปิ่นประชากร
ตรัสแล้วประทานเครื่องทรง	ชำมรงค์เนาวรัตน์ประภัสสร
สังวาลสามสายอรร	เป็นบำเหน็จกรเสมอกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๕๕๓)

นางศรีนางวัลที่พระรามให้แก้ทหารในปกครองเมื่อทำความชอบ หรือทำงานได้ดี ดังพระประสงค์
มิใช่สิ่งของ แต่เป็นคำชมเชยที่ยกย่องการทำงานของผู้อยู่ในบังคับบัญชา ปรากฏในตอนองคต
ถือสาร องคตรับหน้าที่เป็นทูตนำสารจากพระรามไปเจรจากับทศกัณฐ์

มิเสียที่เป็นวงศ์เทวราช	องอาจกล้าหาญชาญนาม
ผู้เดียวเคียวฆ่าสงคราม	ให้เลื่องชื่อถือนามวานร
ควรแล้วที่เป็นทูตา	ถ้อยคำเจรจาไม่ย่อหย่อน
ชมพลงอำนาจอวยพร	จงถววยิ่งโลกชาติ
ให้ทรงศักดิ์วราฤทธิ์	ปัจจามิตรพ่ายแพ้กระบี่ศรี
ตรัสแล้วเสด็จจรลี	เข้าที่สุวรรณพลับพลา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๘๑)

ทางฝ่ายกรุงลงกา ทศกัณฐ์ก็ประทานรางวัลความชอบให้ผู้อยู่ในปกครอง
เช่นเดียวกัน ปรากฏตอนหนุมานลักกล่องดวงใจ หนุมานทำที่มาสวามีภักดีกับทศกัณฐ์ โดยออกรบ
กับฝ่ายพระราม ทำให้ทศกัณฐ์ดีพระทัยที่มีคนดีมีความสามารถมาช่วยรบ ทศกัณฐ์ประทานสมบัติ

ที่เป็นของอินทรีชนิดทั้งหมดให้หนุมาน รวมไปถึงนางสุวรรณกันยุมา เหลือของอินทรีแก่หนุมานด้วย
ดังความว่า

จะยกสวรรยาทั้งนั้น	ทำขวัญให้เจ้าผู้ชัชชาญ
ซึ่งทำสงครามมาเหนือยพัคตร์	ถูกรักจงไปสรงสนาน
เสวยโภชนาให้สำราญ	ชมฝูงเขาวมลายอนงค์ใน
ตรัสแล้วมีราชวาทิ	สั่งมหาเสนีผู้ใหญ่
อันสมบัติอินทรีชนิดฤทธิไกร	นั้นยกมาให้หนุมาน
ทั้งนางสุวรรณกันยุมา	ซึ่งเป็นภริยาขอดสงสาร
อีกนางขับรำประจํางาน	ประทานให้สิ้นด้วยกันฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๓๖๖)

๓.๔.๒ การลงโทษเมื่อทำผิด

เมื่อปฏิบัติราชการไม่เป็นไปตามคำสั่ง หรือมีความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง
ก็มีการวางโทษตามความผิดนั้น ๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

๓.๔.๒.๑ การขบถ

๑. การลงโทษนักโทษขบถนั้น มีโทษร้ายแรงถึงประหารชีวิต
สถานเดียว ทั้งนี้ก่อนประหารต้องตระเวนประจานจนทั่วเมือง จึงจะนำมารับโทษประหาร
๒. การลงโทษขบถนั้นปรากฏในตอนพระพรต พระสัตว์รุก
จับทศพิน และวรรณีสู่ผู้เป็นพี่เลี้ยงที่ก่อการขบถ โดยเป็นผู้ไปเชิญท้าวจักรวรรดิให้มาทำศึกกับพิเภก
ที่ลงกา เมื่อรู้ว่าพิเภกนั้นมิใช่พระบิดาของตน พระพรตและพระสัตว์รุกจึงให้เจ้าพนักงานลงโทษ
ทั้ง ๒ คนที่เป็นผู้ร่วมทำการขบถในครั้งนี้ ดังความว่า

ทั้งราชมัลลนครบาล	เอาตัวสองขุนมารเข้าคา
ผูกเท้าผูกเอวเขี่ยนจับ	บีบมือบีบกระหมับยักขา
ขันชะเนาะเคาะเตือนไปมา	บ้างขู่บ้างด่าไม่อาลัยฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๕๗)

การลงโทษขบถครั้งนี้มีกระบวนการสอบสวนความผิดของทศพิน และวรณีสูร อย่างละเอียด ดังนี้

ตั้งกระทู้ถามความใน	เหว่ยไ้อัทศพินอสุรี
อันลงกาเป็นชเลยเบื้องบาท	พระนารายณ์ธิราชเรืองศรี
ให้พิเภกกับมณโฑเทวี	ขึ้นผ่านธานีสวรรค์
แต่ตัวของเอ็งยังไม่เกิด	จนกำเนิดจำริญใหญ่กล้า
เป็นไฉนจึงว่าไซ้บิดา	ข้อนี้รู้มาแต่แห่งใด
ซึ่งว่าจักรวรรดิเป็นสหาย	ทศกัณฐ์ผู้ตายใครบอกให้
เอ็งจึงบังอาจไม่เกรงภัย	ลอบไปนำทัพมารอนราญ
จับพิเภกใส่ตรุจำจอง	ตัวขึ้นครองลงการาฐฐาน
เสด็จมาให้หาจะถามการ	มึงยังฮึกหาญเจรจา
อันพวกเพื่อนสมรู้ร่วมคิด	อย่าปกปิดมากนักอย่าให้เร่งว่า
ถ้ามิบอกจะเหมือนอสุรา	ไปกว่าจะสิ้นชีวิตร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๕๗)

เมื่อถูกทรมานหนักขึ้น ทศพินก็เปิดเผยว่าวรณีสูรเป็นผู้เป็นพี่เลี้ยง บอกตนว่าเป็นลูกของทศกัณฐ์ จึงโกรธพิเภกที่ชักนำศึกมารบกับลงกา จากนั้นทั้ง ๒ คนจึงไปหาท้าวจักรวรรดิที่กรุงมลิวัน และร่วมคิดขกกันแต่เพียง ๒ คน แต่พระพรตนั้นไม่เชื่อว่าจะคิดการกันแต่เพียง ๒ คนโดยไม่มีผู้อื่นล่วงรู้ คาดว่านางมณโฑต้องรู้เรื่องนี้ด้วย แต่เนื่องจากเห็นแก่องคตและทศศิริวงศ์ จึงไม่ซักถามมาก ดังความว่า

อันถ้อยคำทั้งสองอสุรี	มันให้การนี้หาจริงไม่
ครั้นจะแคะได้ไล่เลียงไป	นัยจะถึงมณโฑแม่มัน
ความนี้จะยกให้้องคต	กับท้าวทศศิริวงศ์รังสรรค์
จงเร่งเอาสองกุมภัณฑ์	ไปตระเวนแล้วฟันเสียวันนี้

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๕๘)

จากนั้นพระพรตจึงพิจารณาโทษแล้วให้ตระเวนประจานไปตามถนนใหญ่ โดยให้กล่าวโทษตัวเองว่า

เมื่อนั้น	ทศพินสุริยวงศ์ยกมี
กับพี่เลี้ยงผู้ร่วมชีวิ	สุดที่จะทนอาญา
ครั้นเจ็บก็จำร้องไป	ใครใครอย่าดูเยี่ยงข้า
กระษัตริย์ต้องบ่บาป	องค์พระจักราวตาร
ไปนำทัพจักรวรรดิสุริ	มาตีเอาลงการาฐาน
จับพญาพิเภกขุนมาร	ใส่ตรูประจานจำไว้

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๕๕)

จากนั้นจึงให้เพชฌฆาตตัดเศียรเสียบประจาน การก่อการขบถมีโทษสูงสุดถึงประหารชีวิตตัดหัว
 เกือบประจานไว้ เพื่อมิให้บุคคลอื่นปฏิบัติหรือกล้ากระทำการที่ถือว่าเป็นการหมิ่นพระบรม
 เฑาะฏของพระรามอีก ทั้งยังเป็นการแสดงความไม่รักดีต่อผู้ปกครองเมืองด้วย

ในรามเกียรติ์ได้กล่าวถึงการขบถในอีกลักษณะหนึ่ง คือ
 ตอนที่พระมงกุฎลงศรแล้วเกิดเสียงดังสนั่นไปทั่วจนถึงกรุงอยุธยา พระรามจึงทำพิธีอัฐเมธ
 ปลดปล่อยอุปการเพื่อจะได้รู้ว่าผู้คิดขบถไม่รักดีต่อพระองค์หรืออย่างไร โดยมีสารติดไว้ที่ตัวม้าด้วย
 ถ้าผู้ใดรักดีก็จะไม่กล้าขี่ม้า แต่ถ้าผู้ใดขี่แสดงว่าอาจเป็นผู้จะก่อการขบถต่อพระองค์

เมื่อพระรามปล่อยม้าอุปการออกมาพระมงกุฎพบเข้าก็พอ
 พระทัย จึงช่วยกันกับพระลบช่วยกันจับม้า

มงกุฎเหือบเห็นอัสดง	ประดับเครื่องอาภรณ์จรัสศรี
หน้าดำกายขาวดั่งสำลี	สีเท่าปากแดงรจนา
เยื้องย่องทำนองเหมราช	ดูงามประหลาดเป็นหนักหนา
จึงบอกพระลบอนุชา	สัตว์นี้จะว่าชื่อใด
แต่เราพากันมาเที่ยวเล่น	จะเคยพบเคยเห็นก็หาไม่
น่าจะเป็นสัตว์บ้านเขาเลี้ยงไว้	จึงผูกเครื่องอำไพดังนี้
อย่าเลยเราจะไล่สกัด	จับได้จะผลัดกันขี่

เที่ยวเล่นในกลางพนาลี เห็นจะมีความสุขกว่าทุกวัน
(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๓๔๓ - ๓๔๔)

เมื่อจับมาได้ พระมงกุฎจึงพบข้อความในราชสารที่ผูกไว้กับตัวของม้า ดังความว่า

ราชสารสมเด็จพระทรงครุฑ	มงกุฎตรีภสพสมัย
อันสถิตเกษียรสมุทรไท	สุราลัยฤาษีพร้อมกัน
จำเพาะพัศตร์พระอิสโรราช	ยังที่ไกรลาสสรวงสวรรค์
ประชุมเชิญมาล้างอาชรรม์	ที่มันเปลี่ยนธาตุตรี
ให้ราบรื่นทั้งพื้นโลกา	ผ่านกรุงศรีอยุธยาศิริศรี
ทรงนามพระรามจักรี	ฤทธิ์เลิศลพไพโร
ได้นิรันดร์เนืองกับปนาท	ทั่วทั้งโลกธาตุหวาดไหว
สงสัยในราชหฤทัย	จึงให้ปล่อยม้าที่นั่งมา
มั่นใจว่าผู้ใดไม่กระบอ	คิดคดต่อมาราชนันดา
รูปเทียนดอกไม้งามบูชา	แก้พญาสินธพอุปการ
ถ้าใครจับชีร่วมอาสน์	จะพิฆาตชีวิตสังขาร
ให้สิ้นศัตรูหมู่พาล	ผ่านฟ้าจะบำรุงปถพี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๓๔๔ - ๓๔๕)

พอ กุมารทั้งสองอ่านสารแล้วมิได้ทำตามสารนั้น กลับขี่เล่นกันอย่างสนุกสนาน เมื่อพระรามทราบ จึงสั่งให้พระพรตพระสัตรุดมาจับทั้งสองกุมาร ในที่สุดพระมงกุฎถูกพระพรตและพระสัตรุดจับตัวได้แล้ว “จำเรื่องพันชันท้าประการประจานให้รอบเขตชั้นนี้” จากนั้นก็รื้อการประหาร ความว่า “ผู้เข้าเขาจะล้างชีวี ไม่พอที่จะม้วยมรณา” แต่พระมงกุฎก็หนีออกมาได้ โดยความช่วยเหลือของ บรมราม ตามคำสั่งของพระอินทร์ที่เห็นว่าถ้าปล่อยไว้พระรามอาจจะฆ่าพระโอรสของตนเอง แต่ด้วยเหตุการณ์นี้เองที่ทำให้พระมงกุฎพบพระรามที่มาทราบภายหลังว่าเป็นบิดาของตน

๓.๔.๒.๒ การหนีทัพ

การหนีทัพเป็นการลงโทษทหารที่ไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มความสามารถ ในเรื่องรามเกียรติ์ กล่าวถึงสุชาจารที่หนีทัพในศึกกุมภกรณนั้น ถูกตัดสินโทษถึงขั้นประหารชีวิต รวมทั้งโคตรวงศ์พงศ์พันธุ์เช่นเดียวกัน ประกอบกับอินทรชิตต้องการให้การลงโทษสุชาจารเป็นประโยชน์ต่อการทำศึกด้วย จึงให้สุชาจารแปลงเป็นนางสีดา นั่งอยู่ท้ายรถ แล้วร้องเย้ยหยัน จากนั้นจะตัดเศียรแล้วโยนไปเป็นกลให้ฝ่ายพระรามหลงเชื่อเพื่อตนจะได้ไปตั้งพิธีกุมภนิยาที่เขาจักรวาล ดังนั้น ทศกัณฐ์จึงได้เรียกให้ทหารนำตัวสุชาจารที่จองจำไว้มาพบ เพื่อดำเนินการตามอุบาย

เมื่อนั้น	ท้าวylieบกรยักษี
เสด็จเหนือแท่นแก้วรุจี	จึงมีบัญชาตรัสไป
เหวี่ยงเหวี่ยงดูกรสุชาจาร	กูเลี้ยงเป็นทหารผู้ใหญ่
เข้าศึกมาคิดเวียงชัย	ตัวเอ็งมิได้ภักดี
กูให้ออกไปรณรงค์	กับองค์กุมภกรณยักษ์
มึงกลัวอริราชไพร่	กลับหนีดาทัพเข้ามา
อัยการว่าโทษถึงตาย	หญิงชายเจ็ดโคตรยักษี
กูจะให้สังหารชีวา	ฝ่ายเอ็งจะว่าประการใดฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๕๓๒)

นอกจากตัวสุชาจารจะมีโทษถึงชีวิตแล้วยังพาให้ญาติมีความผิดจะถูกประหารตายทั้งเจ็ดชั่วโคตร เมื่อทศกัณฐ์เสนอมาอย่างนี้สุชาจารจึงต้องปฏิบัติตามทำคุณถ้ายโทษให้ญาติทั้งหลาย แล้วทศกัณฐ์จะขกโทษให้ “ลูกเมียพี่น้องร่วมใจ จะเลี้ยงไว้ทั้งวงศ์ส่อสุรี” เมื่อสุชาจารตกลงใจทำตามบัญชาของทศกัณฐ์ อินทรชิตจึงให้นางกำนัลพาสุชาจาร ไปขุนนางสีดา เพื่อจะได้แปลงกายได้เหมือนนางสีดา กลศึกครั้งนี้ของทางฝ่ายทศกัณฐ์ ทำให้พระลักษมณ์คิดว่าเป็นนางสีดาจริง ๆ ดังความว่า

เมื่อนั้น	น้องพระหริรักษ์จักรกฤษณ์
ไม่รู้ถึงกลอินทรชิต	คิดว่าพี่น้องบรพล

ชลเนตรไหลนองคลองพัคตร์	ปัมจักทรงกายไว้ไม่ได้
แสนทุกข์แสนโศกสลดใจ	ไม่เป็นสถิติสมประดี
จึงให้เลิกพลพลยุทธ์	ทั้งสิบแปดมงกุฎกระบี่ศรี
บ้ายหน้าจรดนมณี	กลับมายังที่พลับพลาฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๕๔๒ - ๕๔๓)

การหนีทัพยังปรากฏอีกในศึกอินทรชิตที่รบกับพระลักษมณ์ เป็นครั้งสุดท้าย อินทรชิตชะตาถึงฆาตและกำลังใจทหารของฝ่ายอินทรชิตนั้นก็เสียด้วย เนื่องจาก แก่นเหตุถึงของทหารฝ่ายพระราม อินทรชิตจึงคาดโทษทหารในบังคับบัญชาของตน ดังความว่า

แม่นไครย่อท้อปองจามิตร	กูจะล้างชีวิตให้อาสัญ
ทั้งเจ็ดชั่วโคตรกุมภัณฑ์	ให้สาใจมันได้อปริย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๕๗๓)

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงราหูทหารของกรุงมลิวันรบกับทหาร ฝ่ายพระพรต คือ หนุมาน สุกริพ องค์ และนิลพัทแต่สู้ไม่ได้จึงหนีเข้ากรุงมลิวัน ท้าวจักรวรรดิ กริ้วโกรธมาก สั่งประหารแล้วเสียบหัวประจาน ความว่า

เมื่อนั้น	ท้าวจักรวรรดิรังสรรค์
ได้ฟังกริ้วโกรธดั่งเพลิงกัลป์	กุมภัณฑ์ผาดเสียวเกรียงไกร
เหม'ไอ้ยักษาราหู	กูเลี้ยงมึงเป็นทหารใหญ่
หนีเข้าศึกษามาด้วยอันใด	ไอ้ชาติจิงไรอปริย
ว่าแล้วจึงมีสิงหนาท	เหวี่ยงเหวี่ยงพธุมฆาตทั้งสี่
จงเอาไอ้ราหูสุรี	ไปตัดศีรษะเสียบประจานฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๑๕๐)

การหนีทัพนั้นจึงเป็นโทษหนักทางทหารที่นำความเสื่อมเสียมาสู่ตัวผู้ประพฤติเอง และในขณะเดียวกันก็นำความอับอายมาสู่ผู้บังคับบัญชาที่มีทหารในปกครองที่ขาดก้วศัตรู นอกจากตัวผู้ประพฤตินี้จะมีโทษแล้วยังพาให้ญาติพี่น้องร่วมวงศ์ตระกูล ต้องเดือดร้อนไปด้วย เนื่องจากเป็นอาชญาศึกที่กำหนดโทษไว้เช่นนั้น

๓.๔.๓.๓ การสอดแนม

การเข้าไปสอดแนมในกองทัพฝ่ายตรงข้าม ถ้าถูกจับได้ก็มีการกำหนดโทษไว้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่ทศกัณฐ์ส่งสุกรसारปลอมตัวมาสืบข่าวทางกองทัพฝ่ายพระราม แล้วถูกจับตัวได้ พระรามจึงพระบัญชาให้เหล่าทหารปรึกษาโทษของสุกรसार ว่าควรจะมีโทษสถานใดที่ปลอมตัวมาสืบข่าวราชการศึก เสนาวานรจึงทูลพระราม ความว่า

ว่าพระอัยการบูรณมา	ถ้าว่าข้าศึกบังอาจใจ
สองตนเข้ามาปลอมทัพ	โทษนั้นจับตัวได้
ผู้หนึ่งทำโทษแล้วปล่อยไป	ผู้หนึ่งให้ล้มล้างชีวิต
เสียประจานไว้หน้าทัพจันทร์	ให้สาใจมันที่โทษผิด
สุกรसारเป็นพวกปองามิตร	คิดการผู้เดียวปลอมมา
ฆ่าเสียก็ไม่ใช่เกียรติยศ	ควรดชีวิตรักษา
แต่ให้เขียนทะเบียนสุรา	สักหน้าปล่อยไปให้นายมัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๘๔)

เมื่อปรึกษาโทษของสุกรसारแล้ว จึงลงโทษสุกรसारโดย
สักหน้าแล้วปล่อยตัวไป ดังความว่า

เมื่อนั้น	ราชมัลลวานรตัวขยัน
ได้ฟังทูลพระสุริยัน	ก็จุลลากลุมกันเข้ามา
ปักหลักแล้วไล่คาเข้า	ผูกเอวผูกเท้ารักษา
บีบขยับบีบมือเป็นโกลา	ลงอาญาเขียนไปไม่ปราณี
แล้วสักเป็นจันกาลง	ที่ตรงหน้าผากยักษ์

เพชรฆาตราชนม์ตัวดี

ก็พาอสุรีตระเวนไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๘๕)

การสอดแนมสืบข่าวของฝ่ายตรงข้ามในรามเกียรติ์นั้น จึงมีโทษน้อยกว่าการขบถ และหนีทัพจากการศึกสงคราม ในกรณีของสุกรสารนี้มีโทษน้อยเพราะมาสืบข่าวคนเดียว ฝ่ายพระรามจึงไม่ฆ่าเพราะว่าจะไม่เป็นเกียรติยศ หากมา ๒ คน จะต้องถูกประหาร แล้วตัดศีรษะเสียบประจานไว้หน้าทัพ ๑ คน แล้วปล่อยไป ๑ คน ซึ่งนับว่ายังเป็นโทษที่เบาว่าการขบถและหนีทัพ ซึ่งมีโทษหนักถึงประหารชีวิต

๔. ค่านิยม

บทละครพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ แสดงค่านิยมที่สามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตอยู่หลายประการ อาจกล่าวได้โดยลำดับดังนี้

๔.๑ ความสามารถ

ความสามารถในการปฏิบัติงานราชการ เป็นค่านิยมที่ปรากฏอย่างชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่สังคมยกย่อง ดังตอนที่ พระรามชมความสามารถของหนุมานที่สามารถฆ่าตรีเมฆได้และหิ้วหัวของควันทมมาถวาย ความว่า

อันวายุบุตรผู้ศักดิ์ดา

ฤทธาเลิศลบแดนไตร

แม้นจะหาพิพสมบัติ

ดวงแก้วจักรพรรดิพอหาได้

อันจะหาทหารคูใจ

หาไม่ได้เหมือนหนุมาน

ทั้งสติปัญญาก็สามารถ

ฤทธิรงค์อาจกล้าหาญ

ใช้ไหนก็ได้ราชการ

จะประมาณความชอบพันทวี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๑๓๒)

ความสามารถในการรบของหนุมานเห็นได้ชัดเจนในการตามไปช่วยพระรามในนครบาดาลหลังจากถูกไมยราพสะกดไป และสามารถสังหารไมยราพได้

จึงตรัสสรรเสริญหนุมาน	ความชอบของท่านนี้มากนัก
ตามไปด้วยใจกตัญญู	ผู้เดียวทำการหาญหัก
แม้เสร็จสงครามในเมืองยักษ์	เราจะให้ผ่านอยุธยา
ตรัสพลางทอดแหวนนพรัตน์	จากนี้วพระหัตถ์เบื้องขวา
ประทานให้กระบี่ผู้ศกดา	แล้วเข้าพลับพลาถลงกรณ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๓๔๕)

จะเห็นได้ว่า ผู้มีความสามารถในการรบอย่างหนุมานนั้น เป็นที่ประจักษ์แก่ผู้บังคับบัญชาอย่างพระราม เป็นอย่างยิ่ง

๔.๒ ความกตัญญูทเวที่

คำนิยามด้านความกตัญญู ปรากฏในรามเกียรติ์ ตอนที่นางกบ (มณโฑ) ช่วยเหลือ พระฤๅษีทั้งสี่ตน อังคนตา วชิรา วิสูตร และโรมสิงห์ ให้รอดพ้นจากพิษของนาครีที่มากายไว้ในอ่างน้ำนม โดยยอมสละชีพของตนเพื่อช่วยชีวิตของพระฤๅษีไว้ เพราะนางสำนึกในบุญคุณของทั้งสี่ที่เมตตา ให้นางน้ำนมโกลี้นางกินทุกวัน

ตัวกูได้พึ่งพระนักสิทธิ์	เลี้ยงชีวิตเป็นสุขเกษมสานต์
พระคุณใหญ่ล้นพ้นประมาณ	แจ้งการแล้วจะนิ่งก็ไม่ได้
ดังหนึ่งไม่มีกตัญญู	รู้คุณพระมหาฤๅษี
อย่าเลยจะเอาชีวิ	ตอบแทนผู้มีพระคุณไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๘๘)

อีกตอนหนึ่งแสดงถึงความกตัญญูของมัจฉานุที่มีต่อผู้ที่เลี้ยงตนมาอย่างไม่ยราพ ถึงแม้จะไม่ได้เป็นผู้ให้กำเนิดแต่ก็เหมือนบิดา เมื่อหนุมานมาถามทางไปบาดาล มัจฉานุจึงไม่อาจบอกได้ เพียงแต่เลี้ยง เป็นปริศนาให้หนุมานคิดเอาเองว่าควรจะไปทางไหนต่อ

บัดนั้น	มัจฉานุผู้มีอิच्छาสัย
ได้ฟังอัคอันตันใจ	บังคมไหว้แล้วตอบว่า

ข้อนี้ขัดสนเป็นพันคิด	พระบิดาจงโปรดเกส
ด้วยพญาไมยราพอสรี	ได้เลี้ยงลูกนี้จนใหญ่มา
พระคุณดั่งคุณบิดุเรศ	ซึ่งบังเกิดเกศเกศา
อันซึ่งจะบอกมรคา	ดั่งข้าไม่มีกตัญญู
บิดาลงมาทางไหน	ทางนั้นจะไปยังที่อยู่
จงเร่งพินิจพิศดู	ก็จะรู้ด้วยปรีชาชาญ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๓๒๕ - ๓๓๐)

พฤติกรรมของมัจฉานุ แสดงให้เห็นว่าค่านิยมความกตัญญูทศเวที เป็นค่านิยมที่ถูกยึดถือ และปฏิบัติต่อผู้อุปการะคุณ แม้ผู้นั้นจะมีใช้ผู้ให้กำเนิดที่แท้จริง แต่ก็เหมือนพ่อที่ท่านเลี้ยงดูให้ที่อยู่อาศัย กินใช้เลี้ยงดูลูก

พระมงกุฎถูกพระพรตกับพระสัตรุดจับไปแล้วหวนนึกถึงนางสีดาผู้เป็นมารดาว่า จะเศร้าโศกเสียใจเพียงใด และคิดเสียตายที่ตนยังมีได้ตอบแทนบุญคุณของมารดา

โอ้อวคราวนี้จะปลดปลง	ไหนเลยพระองค์จะเห็นผี
ใครจะปรนนิบัติพระชนนี	ในที่อารัญกันดาร
เสียแรงเลี้ยงลูกจนจำเริญวัย	หวังใจให้เป็นแก่นสาร
พระคุณลึกถ้นพันประมาณ	ใหญ่ยิ่งจักรวาลดินฟ้า
มิได้อยู่รองฉลองบาท	จะมาสิ้นชีวิตสังขาร
ถึงตายแต่ได้บังคมลา	ดูอย่าไม่เสียชีวัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๓๖๐)

จากข้อความดังกล่าวมาแสดงว่า ค่านิยมความกตัญญูทศเวที เป็นค่านิยมที่ถูกยึดถือและปฏิบัติต่อพ่อแม่ เป็นการตอบแทนที่ท่านให้ความรักความเมตตาคุ้มครองตน

๔.๓ ความยุติธรรม

เรื่องรามเกียรติ์มีค่านิยมที่บุคคลยกย่องกันเสมอ คือ ค่านิยมในเรื่องความยุติธรรม ประเพณีในตอนท้าวมาลีวราชว่าความ ท้าวมาลีวราชเป็นสหายรักของท้าวอัชบาล และทศกัณฐ์เป็น

หลานของตนเอง ท้าวมาลีวราชมีความรอบคอบและให้ความยุติธรรมแก่ทั้งสองฝ่ายโดยไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายใดผิดก็ว่าไปตามผิด โดยท้าวมาลีวราชวางตนเป็นกลางจึงมิได้เข้าเมืองลงกา เพราะเกรงว่าฝ่ายพระรามจะไม่เข้าใจ แต่ประทับอยู่ท่ามกลางระหว่างกรุงลงกากับกองทัพพระราม

ใกล้ถึงลงกากรุงไกร	ภูวนายถวิลจินดา
ครั้นกูจะเข้าไปเมืองยักษ์	พระรามพระลักษมณ์จะกั๊กขา
แม้จะไปข้างทัพพยุรยา	ทศพัศตรัยก็จะน้อยใจ
จำจะหยุดอยู่แต่ที่รบ	ตามชนบัตว์กูเป็นผู้ใหญ่
จะหาสมรภูมิชัย	อย่าให้นินทาเป็นราศี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๐๓)

และมิได้ฟังความข้างเดียว ทรงได้ส่วนอย่างละเอียด เมื่อทศกัณฐ์มาทูลเรื่องพระราม ใส่ร้ายพระราม แต่ท้าวมาลีวราช ยังไม่เชื่อจึงให้ไปเชิญพระรามมาสอบถามความจริง

อันทศพัศตรัยกล่าวโทษพระราม	ต้นความนั้นเกิดที่กลางป่า
ตัวกูผู้พิจารณา	จะเป็นตราฐให้เพ่งธรรม์
คิดแล้วจงกล่าวสุนทร	ดูกรทศเสียรหลานขวัญ
ซึ่งเจ้ากล่าวโทษเขาทั้งนั้น	ล้วนแต่ฉกรรจ์ทุกข้อไป
จะจำไปหาพระราม	มาถามสอบกันจึงได้
เท็จจริงก็จะแจ้งประจักษ์ใจ	ที่ในสำนวนพาที

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๑๑)

เมื่อคิดดังนั้นแล้วท้าวมาลีวราชจึง “เชิญให้พระองค์เสด็จมา ยังมหาบุษย์ทศกัณฐ์ศรี แก้วความทศพัศตรัย อสูรที่ประชุมฝูงนิกร” เมื่อเริ่มสอบถามฝ่ายพระรามก็รู้ได้ว่าต้องมีใครกล่าวเท็จ ฝ่ายทศกัณฐ์อ้างว่า “ได้นางสีดามาเพราะนางไม่มีลูกและสามีจึงเอามาเลี้ยงไว้ แต่พระรามบอกว่าเป็นภรรยาของตน ท้าวมาลีวราชจึงให้ไปตามนางสีดามาชี้ตัวว่าใครที่ เป็นผู้กล่าวเท็จ ในที่สุดทศกัณฐ์ก็ต้องถูกจับได้ว่ากล่าวคำเท็จ แต่ยังไม่ยอมรับผิด ท้าวมาลีวราชจึงตัดสินใจให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้พระรามผู้เป็น

สาวมี ทศกัณฐ์ไม่ยอมคืน ท้าวมาลีวราชโกรธทศกัณฐ์ จึงแข่งทศกัณฐ์ว่า “ขอให้วิบัติอัปรีดิ์ อย่ามีสิ่งซึ่ง
สอวาร์”

พฤติกรรมของท้าวมาลีวราชเป็นการกระทำที่ควรยกย่องอย่างยิ่งในความยุติธรรม
ไม่เข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ว่าความไปตามความถูกต้อง

๔.๔ ความสัตย์

ความสัตย์เป็นค่านิยมที่ตัวละครฝ่ายพระรามนั้นปฏิบัติกันอยู่เป็นนิมิตพระรามรับสัตย์
ของท้าวทศรถที่เคยให้ไว้แก่นางไภยเกษิ ให้พระองค์ออกมาเดินป่านานถึง ๑๔ ปี แล้วขอให้พระพรต
ขึ้นครองราชย์แทน พระรามมิได้โกรธเคืองในการกระทำของนางไภยเกษิ แต่ยินดีที่จะปฏิบัติตาม
คำสัตย์ที่ท้าวทศรถให้ไว้แก่นาง

ข้าบาทเป็นชาติอาชาไนย	จะตั้งใจแทนคุณพระบิดร
อันในสุริยวงศ์เทวัญ	สัจธรรมมั่นคงไม่ย่อหย่อน
ครั้งพระอัยกาฤทธิรอน	ภูรศักดิ์ครองสัตยา
ผู้เสียชีวาไม่อาลัย	เชือดเนื้อออกให้พรานป่า
จนถึงสมเด็จพระบิดา	ผ่านฟ้ารักสัตย์กว่าชีวี
ยกสมบัติให้แก่พระองค์	จับข้าทรงพรตเป็นฤาษี
มาอยู่ป่ากำหนดสิบสี่ปี	คำนี้ของพระบิดร
ตัวลูกจะรักษาสัตย์	ตามบัญชาตรัสไว้แต่ก่อน
เชิญกลับคืนเข้าพระนคร	ให้ถาวรเป็นสุขสวัสดิ์ ฯ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๓๕ - ๔๔๐)

การกระทำของพระรามจึงเป็นค่านิยมที่น่ายกย่องอย่างยิ่ง และเป็นค่านิยมที่สังคมในส่วนรวมยอมรับ
และเชิดชู อันเป็นคุณลักษณะของกษัตริย์ในด้านความสัตย์ เหตุการณ์ตอนนี้มีว่า เมื่อครั้งท้าวทศรถ
ไปปราบพญทนต์หัตถ์ยักษ์นั้น ขณะที่รบกันอยู่พลารถของท้าวทศรถขาด นางไภยเกษิจึงได้เอาแขนสอด
แทนเพลลา เมื่อท้าวทศรถได้มาปราบพญทนต์หัตถ์ตายแล้ว จึงรู้ว่าพลารถขาด จึงได้ประทานพรให้นางไภยเกษิ
ว่า หากประสงค์สิ่งใดก็จะยกให้ ฉะนั้น เมื่อท้าวทศรถจะยกราชสมบัติให้พระรามครอง นางไภยเกษิ
จึงขอพรที่เคยได้สัญญาไว้ คือ จะให้พระพรตซึ่งเป็นลูกของนางครองราชย์ก่อน แม้ท้าวทศรถ

จะมีความโกรธแค้นนางไถยเกษีเพียงใดที่มาขอในสิ่งที่ขัดกับราชประเพณี แต่พระองค์ก็ต้องจำยอมเพื่อรักษาความสัตย์ ตัวละครอื่นก็ได้เน้นถึงเหตุการณ์ แสดงว่า ความสัตย์เป็นค่านิยมที่กษัตริย์ยึดมั่นในการปฏิบัติในสมัยก่อน

เมื่อนางเกาสุริยาซึ่งเป็นพระมารดาของพระรามรู้ความจริง แม้จะเสียใจก็ยังแสดงความปรารถนาที่จะให้ท้าวทศตรักษาความสัตย์ไว้

ความสัตย์ซึ่งปัญาณไว้	เขาประสงค์ก็ให้ตั้งจินดา
เสียสละอย่าให้เสียสัตย์	ถึงถูกรักจักพลัดไปอยู่ป่า
สิบสี่ปีจะกลับคืนมา	ไซ้ว่าลูกจะมีวัยชวัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๖๓)

พระลักษมณ์ซึ่งเป็นลูกนางสมุทรรู้เรื่องเข้าก็โกรธจะคิดฆ่านางไถยเกษี แต่พระรามห้ามไว้ ทั้งแสดงให้เห็นว่าความสัตย์ของท้าวทศตรนั้นยอมสำคัญกว่าความทุกข์ยากของตน โดยกล่าวแก่พระลักษมณ์ว่า

ตัวพี่จะบำรุงสัตย์	ไม่ควรรักสมบัติพัสถาน
ถ้าบิดาเสียสัตย์ปัญาณ	จะได้ประมาณในแดนไตร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๗๒)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาจะเห็นว่า ความสัตย์เป็นสิ่งที่กษัตริย์รักษายิ่งกว่าชีวิต เมื่อให้สัตย์สัญญาไว้แล้วก็ต้องปฏิบัติตามสัญญา จึงมีคำว่า “กษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ” ท้าวทศตรจึงต้องปฏิบัติตามที่สัญญาไว้ นางเกาสุริยา และพระราม ต่างก็มีพฤติกรรมที่ส่งเสริมการรักษาสัตย์ของท้าวทศตรให้เป็นไปตามความต้องการของนางไถยเกษี การรักษาสัตย์ของพระรามนั้นมั่นคง แม้ท้าวทศตรจะสิ้นพระชนม์ไปแล้ว พระพรตและนางไถยเกษีมาขอให้กลับไปครองเมืองอยุธยา แต่พระรามก็ยังยืนยันความตั้งพระทัยเดิมที่จะรักษาสัตย์ต่อไปจนครบ ๑๔ ปี

๔.๕ ความซื่อสัตย์

ความสัตย์อีกประการที่กล่าวถึงในเรื่องรามเกียรติ์ คือ ความซื่อสัตย์ของภรรยา ต่อสามี นางสีดามีความซื่อสัตย์ต่อพระรามมาก เริ่มตั้งแต่การขอติดตามพระราม ซึ่งต้องจากบ้านเมือง ที่สุพรรณไชยไปอยู่ในป่า ดำเนินชีวิตอย่างเร่ร่อนตระกำลำบาก ทั้งนี้เพื่อปฏิบัติหน้าที่อันดีของภรรยา ที่พึงมีต่อสามี ดังความว่า

ถึงยากลำบากในไพรวัน	จะสู้ทน โดยเสด็จพระทรงฤทธิ์
ทุกข์จะไ้ได้ปรนนิบัติ	ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต
แน้นตายไม่เสียขายชีวิต	ให้ทศทิศประจักษ์ว่าภักดี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๓๗๖)

ครั้นเมื่อถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป และเกี่ยวพาราสี และถูกหลอกล่อด้วยเพทุบายต่าง ๆ นางสีดาก็ยังจิตใจยึดมั่นต่อสามีตลอดเวลาที่อยู่ห่างไกลกัน เช่น ตอนทศกัณฐ์บอกจะให้นางให้เป็นมเหสีเอก นางสีดาได้กล่าวบริภาษทศกัณฐ์

แล้วถมเซพะลงไป	ว่าห่วยไอ้ไม่มารษา
ตัวมึงอย่าพักเจรจา	ไหว่วานแต่งว่าพาที
กูคือมารดาสุรารักษ์	ไต่จรจรประณตบทศรี
มิใช่หญิงร้ายอัปรีช	จะยินดีด้วยไอ้สาธารณ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๑๘)

ความซื่อสัตย์และมั่นคงที่นางสีดามีต่อพระรามนี้ นับได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีแก่กุลสตรีจนมีสำนวนติดปากว่า “ภักดีคุณนางสีดาก็ดีต่อพระราม” กุลสตรีที่ดีเลิศในคดียของอินเดียโบราณ ตลอดจนถึงปัจจุบันนี้ยกย่องผู้หญิงที่มีความรัก มีสัจจะ และความเสียสละ คุณสมบัติทั้งสามประการนี้มีอยู่ในตัวนางสีดาอย่างครบถ้วน

ความซื่อสัตย์ของสามีต่อภรรยา ในฐานะสามี พระรามเป็นสามีที่ดี มีความซื่อสัตย์ต่อภรรยา ตอนนางส่านักขานแปลงเป็นนางงามมาเกี่ยวพระราม แต่พระรามมิได้สนใจ เพียงแต่คิดสงสัยว่านางเป็นใคร และเหตุใดจึงมาเดินป่าคนเดียว ดังความว่า

ทอดพระเนตรไปเห็นนารี	รูปทรงสงศรีวิไลวรรณ
จิมลิ้มพริ้มเพราแน่นน้อย	แซมซ้อยดั่งอัปสรสวรรค์
พักตร์ระอองผ่องเพียงดั่งดวงจันทร์	ทรงธรรม์ลงนสนเท่ห์ใจ
อันในหิมวาป่าเปลี่ยว	หญิงเดี่ยวไม่อาจมาได้
หรือนางนาคาสुरาลย์	ยักจินีผีไพรมายา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๘๘)

ฝ่ายนางส่านักขานนั้นหลงรักพระราม ขอดวยตัวอยู่ปรนนิบัติในกุฎี พระรามปฏิเสธ เพราะรักและซื่อสัตย์ต่อนางสีดา จึงไม่ยินยอมให้หญิงงามนางอื่น เมื่อนางสีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาไป พระรามไม่เคยเกลือบแคลงในความซื่อของนางสีดาเลย ดังจะเห็นได้จากตอนทศกัณฐ์แปลงเป็นฤาษีมาชักชวน พระรามให้เลิกรับเพื่อชิงนางสีดา ความว่า

ถึงได้มาก็เป็นราศี	น่าที่ไม่พินอัประมาณ
ดั่งดวงแก้วตกกลางกองไฟ	อย่าสำคัญจะไม่ร้าวฉาน
จะตามไปไยให้ป่วยการ	เลิกทวยหาญไปพารา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๘๘)

พระรามได้ฟังก็ตอบว่า

อันนางสีดาอุพาพัสดุ์	คือพระลักษมีสาวสวรรค์
ถึงจะตกน้ำไฟบรรลัยกัลป์	อย่าสำคัญว่าจะเป็นราศี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๘๘)

หลังจากเสร็จศึกลงกา และได้พบนางสีดา พระรามก็ตระหนักดีในความบริสุทธิ์
ของนาง และอยากจะเข้าไปรับขวัญ แต่พระรามก็ยังคำนึงถึงชื่อเสียงของนางสีดา จึงหักห้ามใจไว้
ดังนี้

อันซึ่งองค์ครุชชา	ตกมาในมือยักษ์
ใครจักล่วงรู้ว่าร้ายดี	มีแต่ตัวถูกกับนงลักษณ์
เคยเห็นสุจริตน้ำจิตกัน	นอกนั้นไม่แจ้งทั้งไตรจักร
ความนี้เป็นที่อดสูนัก	จำเปลื้องพัศตร์ให้พ้นอัประมาณ
ระงับข้อแฉ่งแกล้งจิต	ให้ทศทิศแจ้งทุกสถาน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๑๓)

เมื่อนางสีดาตัดสินใจพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการเข้าพิธีลุยไฟ พระรามก็ยินดีมาก
เพราะต้องการให้โลกรับรู้โดยทั่วกันว่า นางสีดาบริสุทธิ์แม้จะตกอยู่ในเมืองยักษ์เป็นเวลานาน
แสดงให้เห็นว่าพระรามคำนึงถึงชื่อเสียงของผู้ที่พระองค์รัก และรับเป็นมเหสีก่อนสิ่งอื่น

มีอยู่ตอนที่พระรามมีพฤติกรรมเป็นไปในทางไม่เหมาะสมต่อนางสีดา คือ
ตอนที่พระรามโกรธนางสีดา ซึ่งซ่อนรูปทศกัณฐ์ไว้ใต้แท่นบรรทม ด้วยความเข้าใจผิดคิดว่า นางสีดา
ก็ใจผูกพันกับทศกัณฐ์ พระรามกริ้วจึงสั่งประหารนางสีดาทันที แต่พฤติกรรมของพระรามครั้งนี้
อาจทำไปเพราะอำนาจของนางอสูรปี่สาธ ประคบกับความรักหวงตามธรรมชาติของผู้ที่รักมาก
ก็ถึงแหว่งมาก

ความซื่อสัตย์มั่นคงของพระรามต่อนางสีดานั้นจะเห็นได้จากตอนที่พระราม
เข้าใจว่า นางสีดาตายแล้วเพราะเห็นหัวใจที่พระลักษมณ์นำมาถวาย พระรามก็มีได้มีมเหสีใหม่
และทันทีที่ทราบว่านางสีดายังมีชีวิตอยู่ ก็สำนึกผิด และอุทิศสาส์นตามองง้อโดยไม่ถือยศถือองค์เลย
ดังท้าวว่า

รู้ว่าเจ้าไม่บรรลย์	ดีใจเป็นพันคนนา
โทษพินี้ใหญ่หลวงนัก	น้องรักจงอดโทษา

ขอเชิญเยาวชนขอควนิดา คื่นครองสวรราชานี

(รวมเกียรติ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๓๕๖)

เมื่อนางสิดาปฏิศธอย่างเพราะเจ็บจำที่พระรามเคลงใจในความสุจริตของนาง พระรามก็คิดหาวิธีที่จะทำให้นางสิดากลับมาอยู่ร่วมกับพระองค์ โดยแกล้งทำเป็นสิ้นพระชนม์ แต่ถุบยนี้ไม่สำเร็จ นางสิดากลับหนีไปอยู่เมืองบาดาล พระรามได้แต่คร่ำครวญคิดถึง จนในที่สุด พระอิศวรได้มาไกล่เกลี่ยให้นางสิดาคืนดีกับพระราม พระรามรับผิดชอบพระอิศวรต่อหน้าทวดา ทั้งหลาย ความว่า

อันโทษข้าผิดนี้เหลือผิด

ด้วยกรรมบังมิดไม่คิดได้

(รวมเกียรติ ถิ่น ๔. ๒๕๔๐ : ๕๐๓)

พระรามรับความผิดนี้ โดยไม่ขัดท้อใคร ถือว่าเป็นกรรมของตนเอง พระอิศวรจึงขอร้องไถ่เกลี้ยให้นางสีดากลับไปอยู่กับพระราม โดยได้ทำพิธีอภิเษกใหม่อีกครั้งเพื่อเป็นเกียรติแก่นางสีดา พระรามจึงได้ครองรักกับนางสีดาอีกครั้งหนึ่ง

จากข้อความดังกล่าวมา แสดงให้เห็นว่า พระรามเป็นสามีที่มีความรัก และซื่อสัตย์
ต่อนางสีดา พระรามไม่เคยไปรักหญิงคนอื่นเลย นับเป็นพฤติกรรมที่หายากมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ในวรรณคดีไทย ซึ่งตัวละครเอกชายมีหญิงที่รักมากกว่าหนึ่งเสมอ

๔.๖ ความมีสติปัญญา

การศึกษาสังคมเป็นธรรมชาติที่ต่างฝ่ายต้องการเป็นผู้ชนิด จึงจำเป็นต้องใช้กลยุทธ์
กันแบบคายนการรบ ดังนั้น หากฝ่ายใดผู้มีสติปัญญา และปฏิภาณไหวพริบดี ย่อมเป็นส่วนที่ช่วย
สนับสนุนให้สามารถนำชัยชนะมาสู่ฝ่ายตนโดยไม่ยากลำบาก

รามเกียรติ์เป็นวรรณคดีที่แสดงถึงวีรกรรมของนักรบ จึงอาจพิจารณาความมีสติปัญญา ทั้งผู้บัญชาการทหารและทหารผู้อยู่ได้บังคับบัญชาของทั้งฝ่ายพระรามและฝ่ายทศกัณฐ์สามารถ พิสูจน์ได้ตามลำดับดังนี้

๔.๖.๑ ความมีสติปัญญาของฝ่ายพระราม

๔.๖.๑.๑ พระราม

พระรามมีอำนาจเต็มที่ในการบัญชาการรบ แต่พระรามมิได้ใช้อำนาจนั้นโดยลำพัง พระรามจะฟังความคิดเห็นของเสนาวานรก่อนเสมอ จากนั้นจึงมีบัญชาให้ปฏิบัติงาน เช่น ปรีกษาสุนทรพิพิธจะให้ใครไปสืบข่าวนางสีดา ซึ่งสุนทรพิพิธรายงานว่าควรจะเป็นหนุมาน ชมพูพาน และองคต พระรามเห็นชอบด้วยจึงให้ทหารทั้งสามนายไปช่วยกันสืบข่าวนางสีดา

ในตอนที่ประคนธรรพอาสาไปหาชัยภูมิในการตั้งทัพ

ประคนธรรพไปพบป่าซึ่งภานุราชนิมิตไว้ ไม่รู้ว่าเป็นกลลัทธิ จึงมากราบทูลพระรามว่าพบชัยภูมิที่เหมาะสมจะตั้งทัพ เป็นป่าที่กว้างใหญ่ อาหารและน้ำบริบูรณ์ พระรามตรัสถามพิเภกซึ่งเคยอยู่กรุงลงกามานานว่า มีปาดังกล่าวหรือไม่ พิเภกจึงกราบทูลว่าไม่มีป่าเช่นนั้นในเขามรกต น่าจะเป็นกลลวงที่ทศกัณฐ์มานิมิตไว้ให้เข้าใจผิด ซึ่งพระรามดำริว่า “อันกลลัทธินี้ลึกล้ำ เห็นจะเป็นเหมือนคำพิเภกว่า” จึงมีบัญชาให้หนุมานไปตรวจดูให้แน่นอนอีกที ซึ่งปรากฏว่าเป็นกลลัทธิของฝ่ายทศกัณฐ์จริง พระรามกริ้วประคนธรรพมากที่เสียรู้ชัยภูมิ แต่มิได้ลงโทษถึงประหาร เพียงแต่ไล่ไปมิให้รับใช้อีกต่อไป ซึ่งแสดงถึงความมีสติปัญญาของพระรามในการรู้จักใช้คน คนที่ไม่รอบคอบจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่กองทัพก็จะไม่เอาไว้ใช้ จะใช้แต่คนเก่งมีฝีมือและสติปัญญาเท่านั้น

๔.๖.๑.๒ หนุมาน

หนุมานเป็นทหารที่มีความสามารถในการรบ และมีสติปัญญาหลักแหลม จึงช่วยให้ปฏิบัติราชการได้สำเร็จตามพระประสงค์ของพระราม เช่น ตอนที่พระรามมีพระบัญชาให้หนุมาน องคต และชมพูพานไปสืบข่าวนางสีดา โดยได้มอบธำมรงค์และสไบให้ไปมอบแก่นางสีดาว่าพระองค์เสด็จไปและคิดถึงนางตลอดเวลา หนุมานจึงทูลถามพระรามความว่า

แต่ซึ่งจะถวายพระธำมรงค์	กับสไบแก่องค์กนิษฐา
เกลือกนางจะแคลงวิญญาน์	ว่าของนี้ตกอยู่ในไพร
พวกทศกัณฐ์ไปเที่ยวเล่น	ใครเห็นก็เก็บมาได้
หากแกล้งแต่งดวงประโลมใจ	มิใช่ทหารพระจักรี
ข้อนี้ข้าบาทเห็นยากนัก	ด้วยนางไม่รู้จักระปี่ศร

ทำไฉนจะให้พระเทวี

สิ้นที่สงสัยในวิญญาน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๘๐)

พระรามนึกชมหนุมานว่าเป็นผู้ปรีชาฉลาด จึงบอกความลับที่พระองค์รู้กันเพียงสองคนกับนางสีดา เมื่อครั้งยกมหารथโมลีที่กรุงมิลินาว่า “เนตรเรากับเนตรนางเทวี ถ้อยที่ถ้อยถึงประจวบกัน” ที่หน้าต่าง จึงเป็นเหตุให้ทั้ง ๒ มีใจปฏิพัทธ์ต่อกัน เมื่อกล่าวถึงนัยนี้ นางสีดาก็จะสิ้นความสงสัย และรู้ว่าหนุมานเป็นทหารพระรามจริง

ตอนนางลอย นางเบญกายแปลงเป็นนางสีดาทำตายลอยมา คิดตรงทำน้ำ พระรามเห็นคิดว่าเป็นนางสีดาจริง จึงเศร้าโศกเสียใจคร่ำครวญถึงนางสีดา แต่หนุมานสังเกตว่าเป็นกลลัทธิ โดยพิเคราะห์ตามหลักธรรมชาติ ดังนี้

ธรรมดาสัตว์สิ้นชีวี

มิได้เน่าพองอย่างพึงคิด

อันศพนี้สดไม่มีกลิ่น

จะลอยวารินนั้นเห็นผิด

ทั้งพลับพลาพระองค์ทรงฤทธิ์

สถิตเหนือลงกากรุงไกร

เหตุไฉนจึงรูปศพนี้

จะลอยทวนวารีขึ้นมาได้

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๒๐๔)

หนุมานจึงขอให้ชั้นสุตรศพบ โดยเอาขึ้นเผาไฟเพื่อจะได้รู้ความจริง ถ้าเป็นกลอุบายของยักษ์ รูปกายแปลงก็จะทนความร้อนไม่ได้ กลับเป็นยักษ์ตามเดิม หากเป็นองค์นางสีดาก็จะมอดไหม้ไปกับกองไฟ เมื่อพระรามทำตามที่หนุมานกราบทูล นางเบญกายทนความร้อนไม่ได้ จึงกลับเป็นร่างเดิมของตน ฝ่ายพระรามจึงได้รู้ว่าเป็นกลลัทธิจริงอย่างหนุมานสงสัย

จากเหตุการณ์ในเรื่องที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นความมีสติปัญญาและปฏิภาณ ไหวพริบ ของหนุมานทหารเอกของพระรามที่รู้เท่าทันกลอุบายของฝ่ายทศกัณฐ์ จึงสามารถช่วยให้ฝ่ายพระรามแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้หลายครั้ง ความมีสติปัญญาของหนุมานจึงเป็นส่วนสำคัญที่นำชัยชนะในการทำศึกสงครามมาสู่ฝ่ายพระราม

๔.๖.๑.๓ องคต

องคตเป็นทหารของพระรามที่มีสติปัญญา ทั้งยังไม่เกรงกลัว
ทศกัณฐ์ อีกประการยังเป็นทหารผู้มีความสามารถในการรบ หากต้องต่อสู้กับพวกยักษ์มารก็สามารถ
เอาตัวรอดได้ ดังที่ สุนทรีย กราบทูลพระรามว่า

บัดนั้น	สุนทรียผู้มียศ
ชูลีกรสนองพระบัญชา	ซึ่งจะถือสาราพระจักรี
เห็นแต่กระบือองคต	โอรสพาลีเรืองศรี
ประกอบทั้งกำลังฤทธิ์	ไม่เกรงอสูรทิศพักตร์
ทั้งสติปัญญาก็สามารถ	ถ้อยคำอาจแหลมหลัก
มาตรถึงทศกัณฐ์ขุนยักษ์	มันจักดันดิ่งชิงไป
โกฏิแสนมั่นเขมราญรอน	เห็นพววานรจะสู้ได้
ไม่ขายเบื้องบาทภูพานาย	ขอให้จำทูลโองการ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๖๘)

พระรามเห็นชอบตามคำกราบทูลของสุนทรีย จึงมีพระบัญชา
ให้องคตนำสารจากพระองค์ไปว่าขานเฝ้ากับทศกัณฐ์ และพฤติกรรมขององคตนั้นยังทำให้เห็น
สติปัญญาและความรอบรู้ขององคต เช่น กล่าวถึงความไม่เจียมตัวของทศกัณฐ์เมื่อครั้งยกเขาไกรลาส
แล้วเปรียบกับการที่ทศกัณฐ์ลักพานางสีดา ความว่า

เหมือนเมื่อมียกไกรลาส	พระอิสวรประสาทพรให้
ไม่คิดเจียมตัวกลัวภัย	หยาบใหญ่ขององค์พระอูมา
แล้วต้องเชิญองค์พระแม่เจ้า	ทูนเหนือเศียรเกล้ารักษา
คืบไปถวายพระอิสรา	ทั้งโลกก็แจ้งอยู่ด้วยกัน
ครั้งนี้ไปลักอักรศ	พระรามสสุริยวงศ์รังสรรค์
พิเภกทานทัดด้วยสังขรณ์	ก็ดันขันขันน้องไม่ไยดี

มีแต่ทำชั่วทุจริต

ไม่คิดรักตัวชู้ภัย

เร่งเชิญนางไปถวายพระจักรี

อสุรีจะรอดชีวา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๗๖ - ๒๗๗)

เมื่อทศกัณฐ์กล่าวหาว่าพระรามเป็นมนุษย์ไว้בלลังก์ที่หนีมาอยู่ป่า ไม่มีความสามารถ มีกำลังพลเพียงวานรเพียงเล็กน้อย หากจะต่อสู้กับฝ่ายตนนั้นย่อมมีแต่พ่ายแพ้งดเห็น ทศกัณฐ์นั้นหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของพระราม จึงกล่าวตอบไปว่า กำลังพลของพระรามนั้นล้วนแต่เป็นเหล่าที่จุติลงมาจากสวรรค์มีกำลังฤทธิ์สามารถทุกคน และพระรามนั้นเป็นผู้ครองกรุงศรีอยุธยาโดยธรรม แต่พระองค์ต้องการรักษาสัตย์ของท้าวทศรถ จึงได้มาเดินป่า แล้วให้พระพรตนั้นครองกรุงอยุธยา พระพรตตามมาขอร้องให้พระรามกลับไปปกครองเมือง แต่พระราม ก็ยืนยันที่จะรักษาสัตย์ในการเดินป่าเพื่อจะได้ปราบอธรรม ความนี้ก็แจ้งกันโดยทั่วไป ทศกัณฐ์จึงไม่ควรเจรจา กล่าวหาซึ่งเป็นความเท็จ

ครั้นทศกัณฐ์ว่าองค์นั้นเป็นลูกอกตัญญูมาเข้ากับพระราม
ทั้งที่พระรามนั้นมาพาสู้เป็นบิดาของตน องค์ชี้แจงว่า

ได้ฟังจึงตอบอสุรี

อันองค์พระตรีภูวไนย

ไซ้จะประสงค์จ้านงมา

ฆ่าบิดากู้หาไม

เหตุด้วยทำผิดติดตัวไว้

โทษใหญ่แต่ดึกดำบรรพ์

สาบานว่าให้ต้องสร

พระสี่กรธิดาขรังสรรค์

พระองค์จะประทานชีวิต

แต่ให้มีสำคัญในกายา

หากบิดุเรศภูผู้ตาย

มิให้แผลพานกายเท่าเกสา

จึงถวายภูไว้กับพระอา

ในเบื้องบาทาพระทรงธรรม

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๗๘)

จากนั้นองค์เห็นว่าทศกัณฐ์ได้หมิ่นเกียรติพาสีและตนเอง จึงกล่าวถึงครั้งที่พาสีมีชีวิตอยู่ว่า ได้จับยักษ์คนหนึ่งมีสืบนัยย์สืบมือเหมือนทศกัณฐ์ ผูกมัดประจานไว้ให้คนลากเล่นต่างปู และให้กินข้าวเดนนางก้านัล จึงมีชีวิตรอดอยู่ได้ แล้วกล่าวพาดพิงไปถึงบิดา

ทศกัณฐ์ ท้าวลัสเตียนว่าถึงมาช่วยทศกัณฐ์รบก็จะสิ้นชีพเหมือนกัน ทศกัณฐ์ก็หัว ตั้งสี่เสนายักษ์
ฆ่าองคต แต่กลับถูกองคตสังหารตายหมด

การเจรจาขององคตนั้น พระรามพอพระทัยมาก ตรัสชมเชย

ความมีสติปัญญาขององคตว่า

ควรแล้วที่เป็นทูตา	ถ้อยคำเจรจาไม่ย่อหย่อน
ชมพลาถอำนาจอวยพร	จงถวียิ่งโลกธาตุรี
ให้ทรงสักการาฤทธิ	ปัจฉามิตรพ่ายแพ้กระปี่ศรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๘๑)

จากตัวอย่างดังกล่าวมา แสดงให้เห็นถึงสติปัญญาขององคตในการ
เป็นทูตนำสารจากพระรามไปแจ้งแก่ทศกัณฐ์ ความฉลาดขององคตนั้นทำให้ทศกัณฐ์ไม่สามารถ
หักพระบรมเดชานุภาพของพระราม และไม่สามารถหมิ่นศักดิ์ศรีของพาลีและตนเองได้ ทั้งยัง
ความเจริญมาสู่ตนให้เป็นที่ยอมรับของผู้บังคับบัญชาและเสนาวานรทั้งหลาย

๔.๖.๒ ความมีสติปัญญาของฝ่ายทศกัณฐ์

๔.๖.๒.๑ ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ เป็นผู้มีความสามารถและมีสติปัญญา แต่มิได้ใช้
สติปัญญาและความสามารถของตนไปในทางที่ถูกต้อง เช่น ใช้กลอุบายเพื่อให้ตนสมปรารถนา
โดยใช้มารีศแปลงเป็นกวางทองไปล่อลวงให้นางสีดาสนใจ จนพระรามต้องออกตามกวาง เมื่อมารีศ
ถูกพระรามยิง แสร้งทำร้องทำเป็นเสียงพระรามเรียกให้พระลักษมณ์ช่วย นางสีดาจึงให้พระลักษมณ์
ไปช่วยพระราม จากนั้นทศกัณฐ์จึงทำอุบายแปลงเป็นฤาษี กล่าวให้นางสีดานิยามในตัวของทศกัณฐ์
แต่กล่าวว่าตนเป็นมเหสีทศกัณฐ์นั้นจะได้ครอบครองสมบัติมากมาย แต่นางสีดาไม่สนใจ เพราะเห็นว่า
เป็นฤาษีที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรมไปสรรเสริญทศกัณฐ์ที่ใคร ๆ ก็รู้ดีโดยทั่วกันว่าเป็นยักษ์อันธพาล แต่
พระรามนั้นอยู่ในสัตย์ธรรม นางยินดีที่เป็นมเหสีของพระราม เมื่อเห็นว่านางสีดาไม่ปลงใจง่าย ๆ
ฤาษีแปลงจึงกลายร่างเป็นทศกัณฐ์ตามเดิม แล้วลักพานางสีดาไปลงกา ความว่า

ยกหัวว่ามีฤทธิไกร	จะได้เห็นกันในวันนี้
ตัวเรามีไช้ดาบส	คือทศพัศตร์ยักษ์
แม้ว่าพระรามมีฤทธิ	จงมาต่อสู้ด้วยกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๓๗)

ความฉลาดในการใช้กลอุบายของทศกัณฐ์ใช้ไม่ได้ผลกับนางสีดา ผู้มีศีลธรรมและความซื่อสัตย์ต่อสามี ทำให้ทศกัณฐ์ต้องใช้กำลังจับตัวนางสีดามาคู่ไว้ในอุทยาน
กรุงลงกา

หลายครั้งที่ทศกัณฐ์ใช้ความฉลาดของตนหวานล่อมเกลี้ยกล่อม
เมื่อต้องการความช่วยเหลือจากบุคคลนั้น และสัญญาจะให้รางวัลเพื่อให้ผู้อื่นยอมรับใช้ตามที่ตน
ต้องการ เพราะทศกัณฐ์เข้าใจว่าผู้อื่นพอใจในคำพูดที่อ่อนหวานที่ตนหวานล่อม และสินจ้างรางวัล
โดยทั่วไป ทศกัณฐ์ก็ประสบความสำเร็จในการใช้คนให้ทำตามที่ตนต้องการพอสมควร เช่น เจริญ
อ่อนหวานกับนางเบญจกาย เพื่อให้ปลอมเป็นนางสีดาไปลวงพระราม สัญญาว่าสำเร็จกลับมาจะแบ่ง
สมบัติให้ และพิเภกจะพ้นโทษ ดังความว่า

อนิจจาหลานรักของลุงเอ๋ย	ทราชมชยผู้ยอดสงสาร
ทั้งนี้เวรราแต่บุราณ	จึงบันดาลให้ลุงโกรธา
แก่พ่อเจ้าร่วมสายโลหิต	ไม่ผิดก็ทำโทษา
ริบราชย์ขับเสียจากพารา	ต้องไปเป็นข้าไพร่
บัดนี้หายโกรธคิดถึง	ร้อนร่ำรุ่มรังดังเพลิงจี
สงสารเป็นพันพันทวี	มิรู้ที่จะทำประการใด
ด้วยไปอยู่กับปัจฉามิตร	สุดคิดจะรับมาได้
จึงหาอัครสอรไท	หวังจะให้แปลงเป็นสีดา
หลานรักจงไปทำดาบ	ที่หาดทรายฉนวนประจำท่า
แม่นพระรามได้ทอดทัสนา	ก็จะว่าสีดาวายปราณ
จะแสนโสการรัก	เห็นจักสิ้นชีพสังขาร
ยังแต่วานรบริวาร	จะแตกฉานแยกย้ายกันไป

แม้ว่าสำเร็จดังจินดา กลับมาจะแบ่งสมบัติให้
ทั้งบิดรค์ขององค์อรไท จะได้คืนพาราธนาพร
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๕๔)

นางเบญจกายก็ทำตามคำสั่งของทศกัณฐ์แต่ไม่สำเร็จ

ทศกัณฐ์พูดจาอ่อนหวานกับสุพรรณมัจฉา เพื่อให้สั่งบริวารช่วย
คาบหินไปทิ้ง ไม่ให้พระรามจองถนนได้และสัญญาจะให้รางวัล นางสุพรรณมัจฉาก็ทำตามคำสั่งของ
ทศกัณฐ์ แม้จะไม่สำเร็จ เมื่อขอให้แสงอาทิตย์ช่วยรบก็พูดจาด้วยอย่างอ่อนหวานและสัญญาจะให้
รางวัลอย่างงามความว่า “เมื่อนเสร็จศึกกับบรรลัษณู จะบำเหน็จหลานให้ถึงใจ” แสงอาทิตย์
ก็ออกรบให้

แต่เมื่อหนุมานถวายตัว ทศกัณฐ์เข้าใจคิดว่า หนุมานพอใจใน
คำหวานและรางวัลเช่นผู้อื่น ปรากฏว่าแม้ทศกัณฐ์จะรักเกลี้ยคู่เป็นบุตรบุญธรรม มอบสมบัติของ
อินทรชิตให้หนุมานก็ยังซื่อสัตย์ต่อพระรามและดำเนินอุบายตามที่อาสาพระรามมา แม้ทศกัณฐ์
จะถือนอนอย่างไพละอย่างไร หนุมานก็ไม่เปลี่ยนใจ ความว่า

เอ็นดูพ่อเถิดนะหนุมาน ขอทานดวงจิตของบิดา
จงส่งให้พ่อเถิดเอาบุญ คุณนั้นจะมีไปภายหน้า
(รามเกียรติ์ เล่ม ๓, ๒๕๔๐ : ๓๘๐)

แต่หนุมานตอบว่า

แม้ท่านส่งองค์สีดามา ดวงใจยกยาจะส่งให้
ถ้าว่ามีส่งอรไท ก็จะไม่ส่งดวงใจสุรี
(รามเกียรติ์ เล่ม ๓, ๒๕๔๐ : ๓๘๑)

จากตัวอย่างดังกล่าวมาจะเห็นว่า การที่ทศกัณฐ์ใช้ความมีสติปัญญา
หลอกลวงด้วยการใช้คำพูดอ่อนหวานล่อลวงเกลี้ยกล่อมให้ผู้อื่นรับใช้ตนนั้น ใช้ไม่ได้ผลเสมอไปเพราะผู้มี

คุณความดีอย่างแท้จริงจะไม่สนใจกับคำหวานของสินจ้างรางวัล หนุมานไม่ยอมรับใช้ทศกัณฐ์เพราะเป็นผู้ที่มีที่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม การที่ทศกัณฐ์ใช้กลอุบายลวงนางสีดาเพราะอยากได้นางเป็นมเหสี ถึงจะลักพานางสีดาไปจากสามีได้ แต่นางก็ไม่มีใจกับทศกัณฐ์ เพราะนางสีดาซื่อสัตย์ต่อพระรามเพียงผู้เดียว ทศกัณฐ์จึงไม่อาจใช้กลอุบายพูดหวานล่อมนางให้นางสีดามีใจเอนเอียงมาหาตนได้ ความฉลาดของทศกัณฐ์จึงเป็นลักษณะฉลาดแกมโกง ซึ่งใช้ไม่ได้ผลกับผู้มีความดีอย่างแท้จริง

๔.๖.๒.๒ กุมภกรรณ

กุมภกรรณเป็นอนุชาของทศกัณฐ์ที่มีความสามารถในการรบ ทั้งยังเป็นผู้มีสติปัญญาและมีไหวพริบดี จึงใช้สติปัญญาในการรบเพื่อตัดกำลังของฝ่ายตรงข้าม ปราภฏ ในตอนที่กุมภกรรณรบกับสุครีพ กุมภกรรณเห็นว่าสุครีพนั้นมีกำลังฤทธิ์มาก จึงหาวิธีตัดทอนกำลัง โดยกลางให้สุครีพไปถอนต้นรังใหญ่ในทวีปอุดร ความว่า

ครั้นกูจะเข้าหักหาญ	เห็นจะทานกำลังมันไม่ได้
จำจะกล่าวเป็นอุบายไป	ลวงให้มันถอยฤทธิ์
ภายหลังจึงเข้าราญรอน	ต่อกรโอบจับกระบี่ศรี
เห็นจะได้ง่ายสะดวกดี	ไม่ยากแค้นพลโยธา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๓๕๕)

เมื่อคิดวิธีที่จะรบกับสุครีพแล้ว กุมภกรรณก็พูดยั่วให้สุครีพโกรธ ว่า สุครีพเป็นคนอกตัญญูไม่รู้บุญคุณพี่ชายมาเข้ากับฝ่ายพระราม เมื่อสุครีพโกรธหุนหัน กุมภกรรณจึงพูดข่มขู่ว่า คนนั้นมีฤทธิ์มาก เห็นสุครีพนั้นมีฤทธิ์เพียงน้อยนิดไม่เหมาะสมที่จะต่อสู้กัน ฉะนั้น สุครีพจึงต้องแสดงให้เห็นฤทธิ์ก่อน ดังความว่า

อันต้นรังในทวีปอุดร	मैंเฝ้าไปถอนเอามาได้
จึงจะเห็นว่ามฤทธิไกร	หาไม่มึงอย่าอหังการ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๓๖๐)

สุครีพโกรธมากที่อุกหมื่นว่ามีฤทธิ์น้อย ประกอบกับประมาท
ที่เคยมีชัยต่อทศกัณฐ์เมื่อตอนไปหักฉัตร อีกทั้งเคยชะลอเขาพระสุเมรุให้ตั้งตรงได้ จึงเสียรู้แก่
กุมภกรรณโดยง่ายรีบไปถอนคันรังใหญ่ในทวีปอุดร ทำให้หมดกำลังฤทธิ์ลงไ้มาก เมื่อต่อสู้กับ
กุมภกรรณจึงพ่ายแพ้ถูกจับหนีบรักแร้ไปกรุงลงกา พระรามจึงให้หนุมานไปช่วยแก้ไขกลับคืนมา
ความมีสติปัญญาช่วยให้กุมภกรรณมีชัยแก่สุครีพ ทั้ง ๆ ที่
ทั้งสองคนนี้มีฝีมือใกล้เคียงกัน ดังความที่พิเภกกราบทูลพระรามว่า

ด้วยเป็นน้องพาลีชาลุลกรรจ์ ฤทธิ์นั้นเทียบเทียมกับเชษฐา
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๓๕๗)

๔.๗ การเคารพผู้อาวุโส

การให้ความเคารพต่อผู้อาวุโส เป็นค่านิยมอันดีงามที่บุคคลในสังคมพึงปฏิบัติกัน
ผู้น้อยยอมให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโส โดยเฉพาะในสังคมไทย การให้ความเคารพ
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เป็นวัฒนธรรมที่ปฏิบัติกันมาแต่อดีตกาล

ในสมัยอยุธยาปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับแนวคิดผู้ใหญ่ผู้น้อย ในจดหมายเหตุลาโลแบร์
เล่ม ๑ ซึ่งพระเจ้าพระบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ทรงแปลไว้ กล่าวถึงขุนนาง
ผู้ใหญ่ ขุนนางผู้น้อยหลายแห่ง และในบางแห่งได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยด้วย
คือ อธิบายว่า “ถ้าเป็นคนเสมอกัน ไปมาหาสู่กัน หรือผู้ใหญ่ไปหาผู้น้อย เจ้าของบ้านต้องออกมารับรอง
ที่ประตูหอนั่ง และเมื่อเยี่ยมเยียนกันจบแล้วก็ต้องตามออกไปส่ง แต่ไม่เคยไปส่งไกลกว่าประตูเรือน
อนึ่ง ต่างคนต่างเดินตัวตรงหรือก้มหลังค่อม ๆ สุดแต่ใครจะเป็นผู้ใหญ่กว่ากัน ...” และยังได้อธิบาย
ต่อไปว่า “ใครเป็นผู้ใหญ่ก็อาจจะกดขี่ทำแก่ผู้น้อยตามอำเภอใจ และผู้น้อยก็จะประจบ ประจบจนสุด
กำลัง” แต่ในทางหนึ่งก็มีการกล่าวได้ว่า ถ้าผู้น้อยทำผิดขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาก็จะพลอย
ผิดไปด้วย เพราะผู้ใหญ่ต้องรับผิดชอบการกระทำของผู้น้อย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ม.ร.ว.อศิน ระพีพัฒน์ (๒๕๒๗ : ๑๒๘) กล่าวว่าความ
สัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่และผู้น้อยตั้งอยู่บนความเคารพนบนอบบุคคลที่เป็นผู้ใหญ่เป็นบุคคลที่มีฐานะ
สูงกว่าตน และฉะนั้นจึงเป็นบุคคลที่เหนือกว่า”

ในเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจสะท้อนค่านิยมเรื่องการเคารพผู้อาวุโสจากพฤติกรรมของตัวละคร ปรากฏในตอนที่ว่าอึ้งคตมาว่ากล่าวพาลีให้คืนนางมณโฑแก่ทศกัณฐ์ เพราะเห็นว่านางมณโฑนั้นเป็นสิทธิ์อันชอบธรรมที่พระอิศวรประทานให้เป็นบำเหน็จแก่ทศกัณฐ์ เมื่อทศกัณฐ์ช่วยผลักดันเขาไกรลาสให้ตั้งตรง ความว่า

ฝ่ายเจ้าก็มีฤทธิ์รอน	จะมาจับไฟฟอนด้วยอันใด
นางนี้ก็เป็นเมียเขา	องค์พระเป็นเจ้าประทานให้
บำเหน็จทศกัณฐ์ชาตัญชย	แจ้งไปจะเคื่องพระบาท
พระองค์เป็นวงศ์เทวศ	ไซ้จะไร้อัคเรศเสนาหา
รูปขอคืนให้อสุรา	เห็นว่าจะไม่ราศี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๒๒)

พาลีนั้นเสียชายนางมณโฑมาก ด้วยความเคารพผู้อาวุโสจึงยอมคืนนางมณโฑให้ทศกัณฐ์แต่โดยดี ดังนี้

อันนางมณโฑนงลักษณ์	ยากนักที่กู้จักหาได้
ครั้นจะขัดอาจารย์จะน้อยใจ	
ข้าทำหั้นด้วยความโกรธ	เมื่อว่าเป็นโทษจะส่งให้

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๒๒)

อีกตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการเคารพผู้อาวุโส คือ ฤาษีวชิษฐ์ สวามิตร มาขอให้พระรามและพระลักษมณ์ไปปราบนางกานาสูรย์ที่มารบกวนฤาษีจนไม่สามารถบำเพ็ญเพียรบะได้ ในตอนแรกท้าวทศรถเกรงว่าจะไม่เหมาะสม เนื่องจากว่า

อันสองกุมารนี้เยาว์นัก	เห็นจะปราบยักษ์นั้นไม่ได้
------------------------	---------------------------

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๗๗)

แต่เมื่อญาติพูดว่า พระรามคือพระนารายณ์อวตาร ผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ ท้าวทศรถก็ตรัสว่า

ซึ่งพระองค์จะพาสองหลาน	ออกไปสังหารยักษ์
ก็ต้องตามไวกุณฐ์มา	สุดแต่หมามุนี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๓๘)

พระรามทรงถือว่า พระราชดำรัสของบิดานั้นเป็นประกาศิต แม้ท้าวทศรถจะสิ้นพระชนม์แล้ว และพระพรตมาถวายบัลลังก์คืน พระรามก็ไม่ยอมรับด้วยเหตุผลว่า

คำพระบิดาประกาศิต	ดั่งเหล็กเพชรลิขิตหาลบไม่
จะรักษาสัตย์พระองค์ไว้	มิได้อาลัยแก่ชีวิต

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๔๑)

ส่วนพระพรตก็ทรงเคารพนับถือพระรามมาก ไม่ยอมขึ้นครองบัลลังก์ แต่ทูลขอออกกองพระบาทของพระรามไปต่างพระองค์ ความว่า

น้องดั่งหิ้งห้อยน้อยแสง	ไม่ควรตำแหน่งพระสุริย์ยาน
จะขอฉลองพระอวตาร	ไปไว้ในสถานสวรรคยา
ต่างองค์พระทรงจักรฤช	เป็นจอมมงกุฎแหล่งหล้า
จึงจะรับรักษาพารา	ไว้ทำเสด็จพระจักรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๔๓)

พวกทหารพระราม เช่น หนุมานก็เคารพเชื่อฟังพระรามซึ่งเป็นเจ้านายและอ่อนน้อม มีสัมมาคารวะต่อสุครีพซึ่งเป็นน้ำ

วัฒนธรรมนี้ได้ยึดถือเป็นกันมานาน เพิ่งมีการเปลี่ยนแปลงในสมัยปัจจุบัน ซึ่งมีการแบ่งถือผู้มีความรู้สูง แต่ด้อยวัยวุฒิ

รามเกียรติ์ได้แสดงให้เห็นว่า การดูหมิ่นลบลบลผู้ใหญ่เป็นสิ่งไม่ควรกระทำ ปรากฏ
ในตอนที่หนุมานลบลบลองค์กับฤาษีนารท จนได้รับบทเรียนให้ถูกรุกราน กล่าวคือ หนุมานตั้งใจ
จะไปกรุงลงกาแต่หาะเลยไปถึงเขาโสฬส ได้พบฤาษีนารท และขอพักในอาศรมด้วย เมื่อฤาษีนารท
อนุญาต หนุมานก็คิดลองฤทธิ์ของฤาษี ดังนี้

อย่าเลยจะลองฤทธิ์ไกร

ให้เห็นศักดิ์พระอาจารย์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๐๓)

หนุมานร้ายวาทนินิตกายจนใหญ่คับศาลา แล้วร้องบอกฤาษีว่าศาลาเล็กไปคับแคบ ฤาษีนารทต้องนินิต
ศาลาให้ใหม่ หนุมานก็ทำเช่นนั้นหลายครั้งจนฤาษีนารทไม่สามารถบำเพ็ญพรตได้ จึงนิมิตฝันให้ตกลงมา
หนุมานทนหนาวไม่ไหว ต้องร้องขอความเมตตา ฤาษีนารทจึงเรียกให้มาผิงไฟ แล้วฤาษีนารทได้ให้
บทเรียนแก่หนุมาน โดยสกลไม้เท้าป็นปลิงไว้ในสระ เมื่อหนุมานมาล้างหน้าปลิงก็เกาะติดคาง หนุมาน
ทำอะไรปลิงก็ไม่ยอมหลุดจากคาง จนต้องมาขอความช่วยเหลือจากฤาษีนารท ดังนี้

ความเกลียดหลับตาปิดหู

ปลิงนั้นจะหลุดก็หาไม่

ยิ่งคร่ำยิ่งทิ้งสักเท่าไร

ยิ่งยาวออกไปทุกที

สุดรู้สุดฤทธิ์สุดกำลัง

สุดทั้งปรีชากระบี่ศรี

วิ่งพลางร้องเรียกพระ牟尼

จนถึงที่บรรณศาลา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๐๓)

ฤาษีนารทจึงกล่าวแก่หนุมานว่า

เป็นโจนไม่ผลงฤทธิ์อร

มาออนกุโยไ้อัเดียวร้าง

ปลิงนิคติดอยู่เท่าสาขพาน

ร้องอิงอลหม่านไม่อายใจ

คินนี้มีเฝ้าแต่กวนกู

จะสวดมนต์สักครู่ก็ไม่ได้

ว่าแล้วจึงยื่นมือไป

หยิบเอาไม้เท้าที่วานร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๐๓)

เมื่อหนุมานเห็นปลิงกลายเป็นไม้เท้าก็สำนึกผิดในการที่ตนได้ลบหลู่และดองฤทธิ์กับถาบันารทความว่า

บันดาลชนพองสยองเกล้า	กราบลงแทบเท้าซ้ายขวา
สรรเสริญการกิจวิทยา	วอนขอสมามพระมุณี
พระองค์ผู้ทรงตะบะญาณ	ขอประทานโทษากระบี่ศรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๐๗)

จากตัวอย่างดังกล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ผู้น้อยจะต้องเคารพต่อผู้ใหญ่เสมอ ไม่ว่าคนจะเก่งมีความสามารถเพียงใดก็ต้องนอบน้อมผู้อาวุโส

๕. ศาสนา

เรื่องรามายณะดั้งเดิมนั้นเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา แต่งขึ้นเพื่อส่งเสริมศรัทธาในพระนารายณ์ตามคติของฮินดู แต่เมื่อเรื่องแพร่กระจายมาสู่ประเทศไทย ถ่ายทอดเป็นวรรณคดีไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ได้แทรกแนวคิดทางพุทธปรัชญาลงในเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งสามารถนำมาเป็นแนวในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี และด้วยเหตุที่แก่นสำคัญของเรื่อง คือ ธรรมะย่อมชนะอธรรม โดยถือว่าพระรามเป็นฝ่ายธรรมะ มีความดีงามและความถูกต้องทุกอย่าง ฝ่ายเชลลกันฐ์เป็นตัวแทนฝ่ายอธรรม ซึ่งทำแต่ความชั่วความเลวร้ายตลอดเรื่อง ในที่สุดก็ประสบกับความพ่ายแพ้ถูกพระรามฆ่าตาย

มนุษย์ทุกคนย่อมมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่สามารถนำมาเป็นแนวในการดำเนินชีวิต ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบย่อมได้รับความเจริญมาสู่ตน ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม” จะเห็นว่าแก่นสำคัญของเรื่องรามเกียรติ์ตรงกับคำสอนในพุทธภาษิตนี้ด้วย รามเกียรติ์จึงมีแนวคิดทางพุทธปรัชญาที่กล่าวถึงหลักความจริง และหลักปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งอาจพิจารณาได้ดังนี้

๕.๑ หลักความจริง

หลักความจริง เป็นแนวคิดทางพุทธปรัชญาที่สอนให้มนุษย์เข้าใจถึงลักษณะความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง อันเป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์ในสังคมรู้จักตนเองและโลกมากขึ้น ดังนี้

๕.๑.๑ ไตรลักษณ์

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต. ๒๕๓๘ : ๘๖) ให้ความหมายว่า “ไตรลักษณ์” หมายถึง ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง ได้แก่

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง

๒. ทุกขตา ความ (เป็นทุกข์) ไม่คงทนอยู่ได้

๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน

ลักษณะเหล่านี้มี ๓ อย่าง จึงเรียกว่า ไตรลักษณ์ ลักษณะเหล่านี้เป็นของแน่นอน และเป็นกฎธรรมดา

ในบทละครพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ตอนท้ายเรื่องกวีได้กล่าวถึง “อนิจจตา” ซึ่งเป็นสามัญลักษณะประการหนึ่งในไตรลักษณ์ ดังนี้

อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์

ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย

ไช้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด

ตั้งพระทัยสมโภชบูชา

ใครพึงอย่าได้ไหลหลง

จงปลงอนิจจังสังขาร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๔. ๒๕๔๐ : ๕๘๒)

จะเห็นว่ารัชกาลที่ ๑ ทรงเห็นว่าไม่ใช่เรื่องที่เป็นแก่นสาร เป็นเรื่องนิยาย ‘ไสยศาสตร์’ ที่ไม่ควรเชื่อถือและหลงไหล ทั้งยังมองในแง่พุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ควรเชื่อถือเป็นอนิจจัง อีกด้วย คนไทยที่รู้จักเรื่องรามเกียรติ์อย่างซึมซาบก็มีไช้จะเลื่อมใสศรัทธาอย่างใด แม้จะมีคนบางส่วนหลงเชื่อว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองเราก็คดี หรือถือเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ เช่น ไม่น่าหัวโขนเข้าบ้านกิติ ความเชื่อเหล่านี้มาจากความนิยมอย่างหลงไหลไปเท่านั้น หาได้นับถือเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ไม่ ฉะนั้นสาระสำคัญในรามายณะและรามเกียรติ์จึงมีความต่างกัน ดังที่ สมพร สิงโต กล่าวไว้ว่า “รามเกียรติ์” จะเรื่องลงแบบนิยายจักร ๆ วงศ์ ๆ ทั้งหมด ซึ่งมักจบลงด้วยการแต่งงาน การอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข หลังจากประสบทุกข์ยากตามธรรมดาของโลกแล้ว รามายณะก็จบลงด้วยศานตรส พระรามได้รับความสุข แต่เป็นโลกุตตรสุข มิใช่โลกียสุขอย่างสุขของพระรามในรามเกียรติ์ พระรามของเราอวดร่าแล้วก็หาได้กลับคืนสู่สวรรค์ตามหลักการอวดร่าของฮินดูไม่ ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่ารามเกียรติ์ของเรามีได้

ตระหนักอยู่ในเรื่องปรัชญาศาสนาฮินดู เราแทรกคติธรรมทางศาสนาลงไปบ้างเป็นครั้งคราว ไม่มากมายอย่างในรามายณะ และคติธรรมในรามเกียรติ์ก็เป็นคติพุทธศาสนา มิใช่คติฮินดู”

นอกจากพระราชนิพนธ์ท้ายเรื่องแล้ว เนื้อความในเรื่องยังกล่าวถึงหลักความจริงของชีวิตที่เป็นอนิจจังว่า การเกิดและการตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ปรากฏในตอนท้าวมาลีวราชมาเยี่ยมท้าวจตุรพักตร์ แล้วทราบจากกลัสเตียนผู้เป็นนัดดาว่า ท้าวจตุรพักตรนั้นสิ้นชีพแล้ว ทำให้ท้าวมาลีวราช กล่าวว่า

นิจาเอ๋ยเกิดมาในสงสาร	ใครจะพ้นพระกาลนั้นหาไม่
ทั้งสามภพจบฟ้าสุราลัย	ก็จะสิ้นสูญไปเหมือนกัน
ตั้งแต่วันนี้จะกลับ	ตั้งเดือนดับสิ้นแสงรังสรรค์
ถึงตัวพี่ยังมีชีวัน	ก็จะบรรลัยตามอนุชา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๒)

ท้าวอัชบาลชราภาพแล้ว คิดมอบราชสมบัติให้ท้าวทศรถผู้เป็นพระโอรส ความว่า

ให้คิดสังเวชในร่างกาย	เหนื่อยหน่ายรูปรสเสนาหา
ตัวกูก็แก่ชรา	ครองสมบัติมาหกหมื่นปี
มีแต่ความตายนั้นเป็นต้น	ไม่พ้นมัจจุราชเรื่องศรี
อันสมบัติพิสดานทั้งนี้	ไซ้ที่จะคิดตัวไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๘๒)

หนุมานพบพญานกสัมภาที่ซึ่งเป็นพี่ของพญานกสดาธุ เมื่อทราบว่ามันตาย จึงเกิดความเศร้าโศกอาลัยรัก หนุมานจึงปลอบพญานกสัมภาที่ ดังนี้

ธรรมดาเกิดมาในโลกีย์	ไม่มีใครพ้นความตาย
ถึงมาตรพระเมรุภูผา	เป็นหลักโลกาทั้งหลาย
ก็ย่อมวินาสอวตวย	อันตรายด้วยไฟบรรลัยกัลป์

แม่ท่านจะแสนโศก
ไปกว่าชีวิตจะอาสัญ
ไช้ว่าสดาอยู่นั้น
จะคืนชีวนเป็นมา
(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๕๖)

พิเภกปลอมนางมณฑิลาและนางกาลอัจกเมื่อทศกัณฐ์ลี้มว่า การเกิด และการตายนั้น
เป็นเรื่องธรรมดาของโลก

คู่ก่อนสององค์นั่งถักขันธ์	ที่จะเสวราโศกนักหาควรไม่
อันเกิดมาในภพไตร	ก็ย่อมบรรลีย์ทุกตัวตน
มิใช่แต่องค์เจ้าลงกา	อันสีกดาปราบได้ทุกแห่งหน
ถึงพระอิศวรฤทธิธรณ	ก็ไปไม่พ้นความตาย
จนท้าวมหาพรหมอุดมเดช	เป็นบิดุเรศโลกทั้งหลาย
ครั้นถึงกำหนดก็อันตราย	ทำลายชีวิตเหมือนกัน
ทั้งแผ่นปถมะสี่สมุทร	พระสุเมรุสูงสุดก็ลี้มีมา
ขุนเขจักรวาลสถัถันท์	ครั้นบรรลีย์ก็ลี้มีมา
ก็ไม่อาจจะตั้งอยู่ได้	ละเียดไปทั่วทุกทิศา
เป็นวิสัยไตรโลกธรรมดา	เร่งคิดอนิจจาจนัก

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๔๐๗ - ๔๐๘)

อินทรชิตปลอมนางสุวรรณกันธมาให้คลายความโศกเสวรา ในขณะที่ตนมาลา นาง
เพื่อจะไปรบเพราะรู้ว่าไปรบครั้งนี้มีอันตรายถึงแก่ชีวิต จึงพูดให้นางสุวรรณกันธมาเข้าใจว่า ความตาย
นั้นเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต ว่า

เจ้าอย่าโศกาอาวรณ	ทุกขร้อนนักเลยฟังพี่ว่า
บรรดาที่สัตว์เกิดมา	น่าที่ไม่พ้นความตาย
แต่เขาพระเมรุอันสูงสุด	เป็นมณฑลหลักโลกทั้งหลาย

ต้องบรรลยัถ์ป้อันตราย

ย่อมแตกทำลายไปเหมือนกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๕๖๘)

มารีศได้รับคำสั่งจากทศกัณฐ์ให้ปลอมเป็นกวางทองไปลวงพระรามเพื่อจะลักพานางสีดา มารีศรู้ดีว่าการไปครั้งนี้ต้องเสียชีวิตด้วยฤทธิ์เดชของพระราม จึงมาลางนางแก้วเจษฎาผู้เป็นภรรยา เมื่อนางโสกเศร้าอาลัยรักสามีที่ต้องตายจากกัน มารีศจึงปลอมและอธิบายให้นางแก้วเจษฎาดังนี้

อันเกิดมาในภพสงสาร

ใครจะพ้นพระกาลก็ใช่ที่

ถึงหาพระสุเมรุศรี

ก็มีที่บรรลยัถ์ด้วยไฟกลบ

อันพรหมลิขิตติดตัวมา

หรือจะไม่มรณาอาสัญ

เจ้าอย่าแสนโสกาจาบัลย์

ขวัญเมืองค่อยอยู่สถาวร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๕๖๙)

พระราม, พระลักษมณ์ และนางสีดา กล่าวแก่ข้าราชบริพารชายหญิงก่อนออกเดินป่า ที่เสวราโศกาลัยในองค์สามกษัตริย์ที่ต้องจากวังอันสุขสบายไปรอนแรมกลางพงไพร ความว่า

เมื่อนั้น

สามกษัตริย์สุริยวงศ์เรืองศรี

เห็นข้าหญิงชาชนันโสเก

จึงมีสุนทรวาจา

ท่านจงค่อยอยู่เป็นสุข

อย่าแสนทุกข์เศร้าโศกมณัสสา

อันเกิดมาในไตรโลกา

ย่อมเป็นอนิจจาเหมือนกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๓๗๘)

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สังขารใด ๆ ไม่ว่าจะมียุณญาณ เช่น มนุษย์ และสัตว์ หรือไม่มีวิญญาน เช่น เขาพระสุเมรุ สัตบริภันท์ แผ่นปถมัย และมหาสมุทร ย่อมไม่เที่ยงแท้แน่นอนเป็นอนิจจัง มีความผันแปร แปรเปลี่ยน บุกสลาย เป็นทุกข์ จะยึดถือเป็น

ของตนไม่ได้เพราะเป็นอนัตตา ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าตัวละครทั้งฝ่ายมนุษย์และฝ่ายยักษ์ ต่างก็เข้าใจในหลักความจริงของชีวิตที่เป็นอนิจจัง

๕.๒ หลักปฏิบัติ

หลักปฏิบัติทางศาสนา เป็นแนวทางที่มนุษย์ในสังคมสามารถนำมาใช้ในการปฏิบัติตนให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นสุข อาจกล่าวได้ตามลำดับดังนี้

๕.๒.๑ พรหมวิหาร ๔

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต. ๒๕๒๘ : ๑๘๒) ให้ความหมายว่า พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หรือธรรมประจำใจของผู้มีความดียิ่งใหญ่ มี ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา คือ ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข
๒. กรุณา คือ ความสงสารอยากช่วยเหลือปลดปล่อยทุกข์
๓. มุทิตา คือ ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี
๔. อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง

๕.๒.๑.๑ เมตตา

พระรามแสดงความเมตตาต่อหนุมาน เมื่อครั้งที่หนุมานแปลงเป็นลิงน้อยมายั่วให้พระรามตื่น แย่งสรพระลักษมณ์ไป พระลักษมณ์โกรธจึงปลุกพระรามเพื่อรายงานให้ทราบ พระรามทราบความก็มองดูหนุมาน ความว่า

เห็นวานรน้อยเฟือกผู้	เด่นอยู่บนกิ่งพฤกษา
กลับมีพระทัยเมตตา	จึงบัญชาตรัสแก่พระลักษมณ์
อันว่าวานรตัวนี้	คู่ออาของทะนงศักดิ์
มีคุณทลชนเพชรประหลาดนัก	น่ารักเขี้ยวแก้วมาลัย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๕)

ความเมตตาของพระรามทำให้ได้ทหารเอกอย่างหนุมาน เนื่องจากนางสวาทะเคยบอกไว้ว่าผู้ที่สามารถมองเห็นคุณทูลชนเพชร และเขียวแก้ว คือ พระนารายณ์ ให้หนุมานถวายตัวรับใช้เป็นทหาร จากนั้นหนุมานจึงชักนำให้รู้จักกับสุครีพ

สุครีพเคยกล่าวหาพระราม เพราะโกรธที่พระรามยังไม่ฆ่าพาลีว่า
พระรามหลอกลวง ดังนี้

เป็นชีไม่มีสัตย์ธรรม์

โมหันธ์ชั่วช้าสามานย์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๕)

พระรามก็ไม่ถือโกรธ เพราะเมตตาธรรม สุครีพเป็นเสมือนลูก ความว่า

ฟังสุครีพกล่าวอหังการ

อีกหาญไม่เกรงพระเดชา

มิได้ถือคำพานร

ดั่งบิดรกับโอรสา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๒๕)

และได้อธิบายสาเหตุจนพาลีหายข้องใจ

เมื่อพระรามถูกพาลิด่าว่าก็ไม่โกรธเช่นกัน ได้อธิบายเหตุผลให้พาลีเข้าใจ และยังมีเมตตาต่อพาลี ขอแค่รอยแผลเป็นเพื่อล้างคำสาบานเพียง “เท่าเส้นผมผ่าได้เจ็ดที” แต่พาลียังไม่เชื่อร่ายมนต์ตามคำที่ให้สัตย์สาบานไว้แต่เดิม ความมีเมตตาของพระรามทำให้องค์ดไป๋ถือโกรธพระราม เพราะพาลีเลือกความตายด้วยความสมัครใจ

ถ้ามืดตันตา วชิรา วิสูตร และโรมสิงห์ บำเพ็ญพรต เมตตาให้ทาน
น่านมโคแก่นางกบที่อาศัยอยู่ใกล้ ๆ อาศรม ดังนี้

สิ่งคั่นนั่งเป็นลำดับกัน

ฉันทมนพนีอาสน์แผ่นผา

ให้ทานนางกบเป็นอัตรา

ด้วยความเมตตาปราณี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๘๖)

ความเมตตาของภานีนัน ทำให้ภานีทั้งสี่รอดพ้นความตายจากพิษนางนาคที่มากายไว้ เพราะนางกบ
ยอมตายแทนภานี ด้วยความสำนึกในเมตตาที่ภานีให้ทานน้ำนมโคเลี้ยงชีวิตของนางมาตลอด

๕.๒.๑.๒ กรุณา

ท้าวอชบาล ได้ช่วยเหลือเนื้อทรายให้รอดชีวิตจากการเป็นอาหารของ
นายพรานป่า เมื่อทราบจากนายพรานว่า “ถึงบ้านจะประหารให้บรรลัย หวังจะได้เนื้อเลี้ยงชีวิต”
ท้าวอชบาลแสดงความกรุณาต่อเนื้อทราย ดังความว่า

ได้ฟังพรานไฟใจกรรจ์	พระทรงธรรมสังเวชเป็นสุดคิด
ด้วยความกรุณาเมตตาสัตว์	จึงตรัสบัญชาประกาศิต
ตัวกูคิดอยู่เป็นนิจ	ให้ทานชีวิตจิตใจ
บัดนี้สมดังปรารถนา	กูจะเชือดมั่งสาของกูให้
แลกเนื้อทรายของเอ็งไว้	จะให้มิให้จงว่ามา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๘๘ - ๑๘๙)

ตัวเกตุสแห่งความกรุณาทำให้ท้าวอชบาล ไม่ได้รับความเจ็บปวดเวทนาจากการเชือดเนื้อเป็นทานเท่า
น้ำหนักเนื้อทราย ดังนี้

ด้วยเดชะบรมสมภาร	ซึ่งข้าทำทานภายใน
ขออย่าให้มีเวทนา	เจ็บปวดกายขึ้นมาได้
ตรัสแล้วพระจอมภพไตร	ก็เชือดไปทั่วทั้งกายา
มิได้ลำบากพระอินทรีย์	ภูมิให้อาพระมังสา
ซึ่งขึ้นทำเนืองฤคา	ส่งให้พรานป่าแทนไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๑๙๐)

จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ท้าวอชบาลเป็นผู้มีพรหมวิหารธรรมใน
ข้อความกรุณาต่อสัตว์อย่างแท้จริง คือ สงสารและช่วยให้เนื้อทรายพ้นจากความตาย โดยแลกกับชีวิต

ของตนเอง การกระทำของท้าวอชบาลจึงได้รับการสรรเสริญจากพระอิสวรเป็นเจ้า ซึ่งลงมาอุ้มพระศพของท้าวอชบาลไปเขาไกรลาสอย่างสมเกียรติ

๕.๒.๑.๓ มุกตา

เมื่อพระรามและนางสีดาจะอภิเษกสมรสกัน บรรดาสุริยวงศ์ต่างแสดงความยินดีกับความสุขของทั้ง ๒ พระองค์ ท้าวชนกส่งสารมาทูลแก่ท้าวทศรถให้ทราบความว่า พระรามยกมหารณโมลีได้จึงเป็นคู่อภิเษกกับนางสีดา เมื่อท้าวทศรถได้อ่านสาร “แจ้งสารสำราญอินทรีย์ ดั่งวารีทิพย์มาเจือใจ” จึงให้ทหารไปแจ้งข่าวการอภิเษกสมรสของพระรามให้พระพรตพระสัตรุดทราบที่เมืองโกยเกษ ทั้งสองพระองค์ยินดีมาก จึงมาทูลลาท้าวโกยเกษ ความว่า

หลานรักขอถวายบังคมลา	ไปยังอยุธยาพระนคร
ด้วยพระองค์มั่งกุญสุธาธาร	จะทำการวิวาห์พระทรงสร
กับองค์สีดาบังอร	ที่นครมิลินดา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๓๐๔)

ท้าวโกยเกษถึงแม้ได้ไปร่วมพิธี แต่ก็ยินดีและอวยพรแก่ท้าวทศรถและพระราม ดังนี้

เจ้าจงไปตามพระบรรหาร	ให้ทันการวิวาห์เฉลิมศรี
แล้วทูลองค์พระทรงธรณี	ว่าตานี้อำนวยอวยพร
มาถึงพระจอมจักรพรรดิ	กับพระจักรรัตน์ทรงสร
ให้อำริณสวัสดิ์สถาวร	จงขจรยศทั่วโลกา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐ : ๓๐๔)

นอกจากนี้ คณะญาติ เมื่อทราบข่าวการอภิเษกก็แสดงความยินดีด้วย เมื่อท้าวชนกให้นิมนต์มาร่วมพิธี “ทั้งบุษยมาลี ได้ฟังสังฆการีก็ปรีดา” พระอินทร์ก็เสด็จมาร่วมพิธีโดย “จึงจัดเครื่องประดับกายาสำหรับภักขาสององค์” รวมไปถึงเทวดานางฟ้าต่างก็ยินดีที่พระรามและนางสีดาจะครองคู่มีความสุขต่อไป

ต่างองค์ขึ้นชมยินดี	อัญชลีแห่งช่องสาธุการ
ก็โปรยทิพย์บุปผามาลาศ	เกลื่อนกลาดกลิ่นเกลี้ยงหอมหวาน
อวยชัยถวายพระพระอวตาร	จงเป็นประธานในราตรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๑๕)

จากตัวอย่างดังกล่าวมาแสดงให้เห็นถึงพรหมวิหารธรรมในข้อมุทิตา ที่สุริยวงศ์ของพระราม อันได้แก่ ท้าวทศรถ และพระมเหสีทั้งสาม พระพรต พระสัตรุดต่างร่วมแสดงความยินดีกับการอภิเษกของพระรามกับนางสีดา จึงเดินทางมาร่วมพิธีที่กรุงมิถิลา นอกจากนี้ พระอินทร์ก็นำเครื่องประดับสำหรับกษัตริย์มาถวายพระรามกับนางสีดา เทวดาและนางฟ้าก็โปรยปรายดอกไม้จากสวรรค์มาแสดงความชื่นชมยินดีและถวายพรแด่ทั้งคู่ พรหมวิหารธรรมข้อมุทิตา จึงเป็นธรรมที่นำความเจริญมาสู่สังคม หากบุคคลในสังคมต่างก็ยึดเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

๕.๒.๑.๔ อุเบกขา

ท้าวบาลีวราช เป็นผู้ตัดสินความระหว่างพระรามและทศกัณฐ์ เนื่องจากทศกัณฐ์ไปพูดความกล่าวหาว่า พระราม พระลักษมณ์ มารุกรานทำศึกสงครามกับฝ่ายตน จนฆ่าสุริยวงศ์ล้มตายเป็นจำนวนมาก ท้าวบาลีวราชซักถามฝ่ายทศกัณฐ์จนรู้ว่า พระรามเป็นหลาน ท้าวอชบาล และเหตุที่เกิดสงครามนั้นเนื่องมาจากสตรี ท้าวบาลีวราชจึงคิดจะไกล่เกลี่ยให้เป็นมิตรกันต่อไป ดังนี้

อันเหตุซึ่งเกิดสงคราม	ดูกลามเคียวเขี้ยวเข่นฆ่า
เป็นต้นด้วยหญิงที่ได้มา	จึงพาให้ผิดใจกัน
กูจะไประงับทั้งสองฝ่าย	ให้หายซึ่งเคียดเคียดฉันท
จะว่ากล่าวเป็นกลางทางธรรม	ให้ผูกพันมิตรกันสืบไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๐๖)

ความเป็นกลางของท้าวบาลีวราชเริ่มตั้งแต่การวางตนเป็นผู้ใหญ่ที่น่านับถือ โดยเมื่อมาถึงกรุงลงกา ก็ได้เสด็จเข้าในเมืองยักษ์เพราะ “พระรามพระลักษมณ์จะกั๊กขา”

ในขณะที่เดียวกันก็ไม่เสด็จไปข้างทัพอยุธยา “ทศพัศตย์รักษาจะน้อยใจ” ทัพของท้าวมวลีวราชจึงหยุดอยู่
แต่ในที่รบ ความว่า

จำจะหยุดอยู่แต่ที่รบ	ตามชนบัตว์กูเป็นผู้ใหญ่
จะมหาสมรภูมิชัย	อย่าให้นินทาเป็นราศี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๐๗)

ดังนั้น คองทศกัณฐ์มาเชิญให้เข้ากรุงลงกา ท้าวมวลีวราชจึงปฏิเสธ ดังนี้

ฟังเจ้าลงกากรุงไกร	มาเชิญเข้าไปพารา
มิได้ตรัสตอบพจมาน	ตรีกไปด้วยญาณอุเบกขา
ตัวกูเป็นประธานโลกา	จะว่าความฝ่ายเดียวไม่ควรนัก
จะเป็นที่ตำหนิติน	ดูหมิ่นทั่วไปทั้งไตรจักร
ว่าเข้าด้วยข้างทศพัศตย์	หลานรักสหายจะน้อยใจ
จำจะประชุมเทเวศ	กับองค์ตรีเนตรผู้ใหญ่
พร้อมกันในสมรภูมิชัย	จึงจะให้ไปตามพระรามมา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๓. ๒๕๔๐ : ๒๑๐)

ด้วยความเป็นกลางของท้าวมวลีวราชที่มิได้ฟังความจากทศกัณฐ์ข้างเดียว เมื่อทศกัณฐ์กล่าวโทษฝ่าย
พระราม ท้าวมวลีวราชจึงให้ไปตามพระรามมาสอบถาม เมื่อความไม่ตรงกัน ท้าวมวลีวราชจึงให้ไป
ตามตัวนางสีดามาสอบถาม ปรากฏว่า นางสีดาให้ความตรงกับพระรามว่าถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวมา
ท้าวมวลีวราชจึงตัดสินความให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาให้พระรามผู้เป็นสามี แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมคืน
ท้าวมวลีวราชจึงกล่าวด้วยวาจาสิทธิ์ให้ทศกัณฐ์รบแพ้ฝ่ายพระราม

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่า ท้าวมวลีวราชเป็นผู้มีอุเบกขา ตัดสิน
ความด้วยความยุติธรรม โดยมีได้เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทำให้พระรามและนางสีดาซึ่งเป็นผู้เดือดร้อน
จนการกระทำของทศกัณฐ์ได้รับความเป็นธรรม

๕.๒.๒ อกุศลมูล ๓

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต. ๒๕๓๘ : ๓๕๘) ได้ให้ความหมายคำ อกุศลมูล หมายถึง รากเหง้าของอกุศล, ต้นเหตุของความชั่ว มี ๓ อย่าง คือ

๑. โลภะ คือ ความอยากได้

๒. โทสะ คือ ความคิดประทุษร้าย

๓. โมหะ คือ ความหลง ความไม่รู้ตามความเป็นจริง, อวิชชา

ตัวละครในรามเกียรติ์ที่มีอกุศลมูล ๓ ประการ เป็นเหตุที่ทำให้บุคคลประพฤติชั่ว อาจกล่าวได้โดยลำดับดังนี้ คือ

๕.๒.๒.๑ นางสำนักรา

นางสำนักรามาเที่ยวป่า พบพระรามงามมากก็ลุ่มหลงทันที

ยิ่งพิศยิ่งพิศวาสกคุ้ม

รสรื่นรู้งดงามดังเพลิงจี

อกใจไม่เป็นสมประดี

อสุรีคลั่งเคลิมวิญญาณ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๘๖)

เมื่อเห็นพระรามเสด็จมาลงสรง นางสำนักราก็แปลงกายเป็นนางอัปสรสวยงาม เพื่อที่จะได้เป็นที่พอพระทัยของพระราม ความหลงทำให้นางสำนักรากล่าวคำเท็จกับพระรามว่าทศกัณฐ์บังคับให้นางมีคู่ครอง นางจึงต้องหนีมาเที่ยวป่า และกล่าวว่า

บุญนำมาพบพระทรงฤทธิ์

สมคิดข้าบาทบพทรี

จะขออยู่ปรนนิบัติในกุฎี

ไปกว่าชีวีจะวายปราณ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๘๕)

เมื่อพระรามปฏิเสธ นางสำนักราก็พยายามอ่อนวอนให้พระรามรับรักนาง จนพระรามต้องจับไถ่ นางและว่านางเป็นผู้หญิงที่ไม่มียางอาย ความว่า

.....	ว่าไยฉะนี้ไม่มีอาย
นี่เนื้อแพศยาทรลักษณ์	อัปลักษณ์กว่าหญิงทั้งหลาย
มายักเข้าเข้าชี้กระแหงชาย	อืแสนร้ายมารยาอาธรรม์
เร่งเร็วมึงเร่งกลับไป	หาไม่ว่าม้วยอาสัณ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๕๐)

พระรามว่ากล่าวนางรุนแรงเช่นนี้ แทนที่นางสำนึกขางจะโกรธ นางกลับยิ่งเพิ่มความหลงในเสียงของพระรามยิ่งขึ้น ดังนี้

ฟังพระดำวาพาที	ดังวารีทิพย์มาเจือใจ
.....	
ให้มีดมนสุดทนการสวาท	ดังใจจะขาดลงกับที่

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๕๐)

เมื่อนางสำนึกขาพบว่านางสีดาหาพระรามมีความงามกว่าตนก็อิจฉา จนกลายร่างเป็นนางยักษ์ ทำร้ายนางสีดา “ไล่หยิกข่าตึงนคราญ” เพื่อที่จะ “ชิงเอาตัวมันให้จงได้” นางสีดาร้องให้พระรามช่วย พระรามกริ้วที่เห็นนางยักษ์ทำร้ายนางสีดา จึงหวดด้วยคันศร พระลักษมณ์ได้ยินเสียงนางสีดาร้องให้ช่วย จึงรีบออกมา นางสำนึกขาเห็นพระลักษมณ์ก็หลงในความงามของพระลักษมณ์อีก ความว่า

เหลือบไปเห็นองค์พระจักรี	มีโฉมเลิศลักษณ์อำไพ
นวลละอองดังทองนพมาศ	เสี้ยวสวาทพูนเพิ่มพิสมัย
งวยงหลงเลดตะลึงไป	อรไทลื้อองค์พระรามา
พิศพระหริวงศ์ทรงจักร	ก็ลุ่มแลพระลักษมณ์กนิษฐา
ทั้งสองแนบได้ภิรมยา	จะบำรุงเสนาหาให้เหมือนกัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๕๑)

พระลักษมณ์เห็นนางสำนักราไลตีนางสีดาโดยมีพระรามขวางอยู่ที่โอรชนางสำนักรามาก จึงได้ตัดหู ตัดจมูก และมือเท้าของนางเป็นการสังสอน การกระทำของนางสำนักราไลตีนางสีดาแสดงให้เห็นถึงนางเป็น หญิงที่ไม่มีมายอาย มีความโลภ โกรธ และหลง อันเป็นเหตุให้นางได้กระทำความชั่ว คิดแย่งสามีของ ผู้อื่น จนทำให้ตนเองได้รับความเดือดร้อน และพาให้ญาติวงศ์ต้องประสบกับความหายนะ กล่าวคือ หลังจากที่นางถูกพระลักษมณ์ตัดหู ตัดจมูก ตัดมือและเท้า นางได้ไปฟ้องพญาขร ผู้เป็นพี่ชาย โดยกล่าวคำเท็จว่า

พบสองมนุษย์เป็นชีไพร	กับนางหนึ่งอยู่ในพนาศรี
เห็นว่าตัวข้าเป็นสตรี	สองชีเดินตามคิดมา
สัพยอกหยอกเย้าลามลวน	ทำสนิทชิดชวนเล่นหา
ข้าไม่จงจิตเจตนา	โกรธาทำโทษโบยรัน
ช่วยกันตัดกรรอนบาท	ปากจุมูกูขาดปี่มอสาญ
ทำได้ดังไรวงศ์พงศ์พันธุ์	กัลยาพลพลางทางโสกี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๔๕๒)

พญาขรหลงเชื่อ รู้ไม่เท่าทันนางสำนักราไลตีนางสีดา จึงได้ยกทัพมารบกับพระราม และถูกพระรามฆ่าตาย จากนั้นพญาทูลชนก และตรีเศียร ก็ออกรบด้วยความโกรธที่พญาขรสิ้นชีพ และหลงเชื่อในความเท็จ ที่นางสำนักรากล่าวแต่เดิม จึงยกทัพมารบกับพระราม และถูกพระรามฆ่าตาย นางสำนักราไลตีนางสีดา ยังไม่สำนึกผิดที่ตนเป็นต้นเหตุให้พี่ชายทั้งสามสิ้นชีพ นางกลับลงกาไปทูลความเท็จกับทศกัณฐ์ว่า ไปพบนางสีดา ซึ่งมีความงามเป็นเลิศที่กลางไพร จะอุ้มนางมาถวายทศกัณฐ์ ความว่า

ตัวข้าอุ้มองค์นางเทวี	จะพาหนีมาถวายภูพาน
พระลักษมณ์ตามทันที่กลางทาง	ชิงนางสีดาไว้ได้
ทำโทษข้าปี่มจะบรรลัย	ดังไรสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๑๔)

นางตำหนักขารู้ว่าทศกัณฐ์นั้นชอบหญิงงาม จึงมาช่วยให้ทำศึกกับพระรามเพื่อแย่งชิงนางสีดาผู้มี
ความงามเป็นเลิศ นางจะได้มีโอกาสได้พระรามพระลักษมณ์เป็นสามี

ทูลพลางนางหลงเล่าความ	ถึงพระลักษมณ์พระรามรังสรรค์
ทั้งสององค์ทรงโหมทะกลกัน	ยิ่งกว่าท้าวฤๅษณ์ฟ้า
แนบได้พระมาร่วมห้อง	น้องจะสงวนชมทั้งชายชวา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๑๖)

๕.๒.๒.๒ ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์เป็นผู้มากด้วยกิเลสตัณหา เมื่อฟังนางสำนึกขาล่าถึง
ความงามของนางสีดาเท่านั้นก็ลุ่มหลง จนลืมความโกรธที่คิดจะฆ่าผู้ที่ทำร้ายนางสำนึกขาล่า ความว่า

ได้ฟังน้องท้าวเล่าอาการ	ไฟราคร่านร้อนพันทวี
ซบซายทุกเส้นโลหิต	เสน่หารูมริงดังเพลิงจี้
ซึ่งกริ้วโกรธจะฆ่าตี	ยินดีก็ละลายหายไป
อาวุธที่ถือแน่นตกลง	จะพันรู้พระองค์ก็หาไม่
แต่ละเนืองถึงโหมประโลมใจ	ฤทัยเดือดดินแดน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๑๔)

ความหลงที่มีต่อนางสีดานั้นมีมากกว่าความเสียใจที่พญณ์ขร ตรีเศียร ที่สิ้นชีพไป ทศกัณฐ์มิได้ถามถึง
แต่กลับถามถึงความงามของนางสีดาว่า ถ้าเปรียบกับพระอูมาและนางฟ้าแล้วเป็นอย่างไร ดังนี้

จึงทูลว่านางสีดานี้	มีสิริสาวภาคย์จำเริญตา
จะเปรียบพระลักษมีศรีสวัสดิ์	พระศุรัสวดีเสน่หา
ทั้งโหมสมเด็จพระอูมา	น้องเห็นดีกว่าทั้งสามองค์
จะจัดงามสามนางประมวณเข้า	ไม่เทียมเท่าสีดานวลหง
แม้ใครได้เห็นนางโหมยง	จะววยงหลงลืมสมประดี

มีตาสองตานี้สุครุ

ที่จะคู่กันงามมารศรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๑๕)

ทศกัณฐ์ได้ฟังนางสำนักขาล่าถึงกับหลง เข้าโถมอุบนางเพราะคิดว่าเป็นสิดา

จึงสรวมสอดคอดนางน้อย	ประคองขึ้นใส่ตักยักยี้
จะอายเหนียมเรียมโยเทวี	บุญเจ้ากับพี่ได้สร้างมา
ตระโบมโถมอุบอุบพัคตร์	ผลักพี่เสียโยกนิษฐา
ครั้นเพ่งพิศก็ผิดนางสิดา	อนิจจาเจ้าพี่พี่หลงไป

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๑๖)

ความหลงของทศกัณฐ์ทำให้คิดหาอุบายไปลักพานางสิดามาทั้งที่รู้ว่านางได้หนีไปแล้ว โดยให้มารศรีปลอมเป็นกวางทองไปลวงล่อนางสิดา เมื่อพระรามออกตามกวางทอง เพราะทนเห็นนางสิดาเศร้าโศกไม่ได้ พระลักษมณ์ก็ตามไปช่วยพระรามเนื่องจากนางสิดาได้ยื่นเสียงมารศรีที่สร้างทำเสียงพระราม คิดว่าพระรามได้รับอันตราย จึงให้พระลักษมณ์ไปช่วยพระราม ทศกัณฐ์จึงปลอมเป็นฤาษีไปลักพานางสิดามาได้

การกระทำของทศกัณฐ์เป็นเหตุให้พระรามติดตามมาทำศึกสงครามเพื่อช่วยเหลือนางสิดา ความหลงที่มีต่อนางสิดา ทำให้ทศกัณฐ์ไม่ฟังคำเตือนของพิเภกที่ให้ส่งนางสิดาคืนแก่พระราม กลับโกรธและขับไล่พิเภกออกจากเมือง พิเภกจึงไปเป็นกำลังสำคัญในการศึกให้ฝ่ายพระราม ก่อนออกรบกุมภกรรณก็เตือนให้ทศกัณฐ์ส่งนางสิดาคืนแก่พระราม การศึกสงครามที่กำลังสร้างความเดือดร้อนให้ก็จะยุติลง ความว่า

อันมุสสิกสงคราม	ซึ่งคู่ลามเลี้ยวเขี้ยวเข่นฆ่า
เป็นต้นด้วยนางสิดา	ที่ไปลักพาเอามาไว้
ไซ้จะชิงสมบัติพิสดาน	สงครามบริวารนั้นหาไม่
พระองค์จงส่งนางไป	ให้แก่พระรามผู้สามี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๓๔๘)

ทศกัณฐ์กลับโกรธไม่ฟังคำเตือนที่ให้ส่งนางสีดาคืน และว่ากุมภกรรณนั้นจี้จลัดในการรบ “ตั้งเนื้อ
ได้กลืนพญาคมา เหมือนกาตาแววเห็นธนู” จนกุมภกรรณต้องออกรบเพื่อตอบแทนคุณพี่ และสิ้นชีพ
ในที่สุด รวมถึง ญาติวงศ์ของทศกัณฐ์ต้องมาสิ้นสูญไปเพราะความหลงในรูป กิเลสตัณหา ความ
มักมากในกามคุณของทศกัณฐ์เพียงผู้เดียว

จากตัวอย่างดังกล่าวมาจะเห็นว่า นางส้ามักขาและทศกัณฐ์ มิได้
ประพฤตินอยู่ในครรลองครองธรรม มีแต่โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นที่ตั้ง ผลของการกระทำและ
ความประพฤตินี้ย่อมนำมาความหายนะมาสู่ตน

๕.๒.๓ สัมมาทิฐิ

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต. ๒๕๓๘ :
๓๓๐) ให้ความหมายว่า ปัญญาอันเห็นชอบ เห็นชอบตามครองธรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว

พิเภกเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงสัมมาทิฐิ เนื่องจาก พฤติกรรมของ
พิเภกแสดงให้เห็นว่า มีปัญญาเห็นชอบในทางธรรม สามารถแยกแยะออกได้ระหว่างฝ่ายถูกและฝ่ายผิด
พิเภกเป็นผู้ที่ยึดธรรมเหนือสิ่งอื่นใด เมื่อเห็นว่า ทศกัณฐ์นั้นทำไม่ถูกต้องที่ไปปลุกนางสีดามาจาก
พระบรมมหารัชมังคลาจารย์ จึงทูลแนะนำให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนแก่พระรามผู้เป็นสามี ความว่า

จงตั้งอยู่ในทศพิธ	ดับจิตโมหันธ์ฉันทา
อย่าโลกหลงงมงยด้วยรสรัก	คิดหักซึ่งความเสน่หา
จงส่งองค์นางสีดา	ไปให้สามีอรไท
ก็จะสิ้นอันตรายภัยพาล	ดับการรณรงค์เสียได้
พระองค์ผู้ทรงฤทธิไกร	ไม่ไร้อัศเรศบังอร
แม้มาตรฐานปรารถนาจะเชยชิด	จะแสนสนทนางเทพอัปสร
ก็จะได้ด้วยเดชฤทธ	อย่าอาวรณ์ในหญิงที่ผิวมี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒. ๒๕๔๐ : ๑๖๕)

แต่ทศกัณฐ์ไม่ฟังความเห็นของพิเภก และโกรธมากหาว่าพิเภกออกตัญญู แต่พิเภกทูลว่า

น้องนี้จงรักภักดี

จะคิดว่าเป็นพี่น้องหาไม่

หมายเหมือนบิดวงศ์เรื่องชัย

อันได้ก่อเกล้าแต่ก่อนกาล

(รามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐ : ๑๖๖)

พิเภกยืนยันว่ารักทศกัณฐ์เสมือนบิดา และให้คำแนะนำด้วยความสัตย์ซื่อ แต่ทศกัณฐ์กลับโกรธไล่พิเภกออกจากเมือง พิกะจึงตัดสินใจไปปรับใช้ฝ่ายพระราม เพราะเห็นว่าพระรามนั้นเป็นฝ่ายถูกต้อง แต่พิเภกจะพูดความเฉพาะแต่ที่พระรามถามเท่านั้น เนื่องจากได้ตั้งสัตย์สาบานไว้กับพระรามว่าจะพูดแต่ความจริง การกระทำของพิเภกนั้นจะถูกฝ่ายทศกัณฐ์กล่าวหาว่าอกตัญญูต่อพี่ไปเข้ากับฝ่ายศัตรู แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า พิกะนั้นเป็นผู้ยึดมั่นในธรรมมาโดยตลอด ผู้ยอมสละญาติวงศ์เพื่อเก็บแก่คุณธรรมและความถูกต้อง เมื่อเทียบกับกุมภกรรณแล้ว กุมภกรรณเป็นผู้ที่มีความอกตัญญูต่อญาติวงศ์ก็จริงอยู่ แต่ญาติวงศ์นั้นมิได้ประพฤติดูในทางที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นเพราะกุมภกรรณนั้นยังขาดคุณธรรมในข้อสัมมาทิฐิ สุดท้ายกุมภกรรณก็ต้องสิ้นชีพ แต่พิเภกเป็นผู้ปฏิบัติอยู่ในสัมมาทิฐิ จึงนำความเจริญมาสู่ชีวิต เมื่อเสร็จศึกสงครามแล้วก็ได้รับบำเหน็จรางวัล ความชอบ และได้ปกครองกรุงลงกาต่อจากทศกัณฐ์

๖. การศึกษา

การศึกษาเล่าเรียนเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลในสังคมมีความรู้ความสามารถในการพัฒนาตนและสังคมให้เจริญก้าวหน้า การศึกษาจึงเปรียบประดุจประตูที่ป่องทางนำแสงสว่างมาสู่ชีวิต เมื่อการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญเช่นนี้ กวีจึงขอมานำกล่าวไว้ในงานประพันธ์ของตนด้วยเสมอ

๖.๑ พระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด

รามเกียรติ์เป็นเรื่องวีรกรรมของนักรบ การศึกษาศิลปศาสตร์ อันเป็นวิชาที่เหมาะสมสำหรับกษัตริย์นักรบตามลัทธิพราหมณ์ คือ วิชาไตรเพทวิทยา และวิชาการยิงแสงศร ดังที่กวีกล่าวถึงการเรียนวิชาของกุมารทั้งสี่ คือ พระราม พระพรต พระลักษมณ์ และพระสัตรุด เมื่อเจริญวัยขึ้นแล้ว ท้าวทศพรผู้เป็นพระบิดา มีพระดำริให้กุมารทั้งสี่ได้รู้จักศิลปการใช้อาวุธ ความเป็น

จนพระกุมารจำเริญวัย	ชันษานั้นได้สิบสองปี
คิดจะให้โอรสราชนคร	รู้ศิลปศาสตร์ศรศรี
จะได้ปราบพวกไพรี	ให้ชาติเป็นสุขสภาวะ
จึงประทานกระสุนให้ทุกองค์	พ้องหัดยิงเล่นต่างศร
ให้แม่นยำนานาญชาญกร	บิทรจะให้เรียนศิลปชัย

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๕๕)

นอกจากวิชายิงแสงศรและไตรเพทวิทยาแล้ว ทั้งสี่กุมารยังเรียนวิชาการจับจีช้างและม้าด้วย “รอบรู้
คำรบทุกคำรบ จีจับช้างม้ากล้าหาญ” จนอายุได้สิบสี่ปี ท้าวทศรถก็ตรัสว่า

เจ้าจะสืบสุริวงศ์พงศ์พันธุ์	เป็นจรรโลงโลกชาติตรี
จงไปอยู่ด้วยพระอาจารย์	เรียนวิชาการศรศรี
ทั้งไตรเพทไสยเวทฤทธิ	ตามประเพณีหน่อภยัตรา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๖๑)

ทั้งสี่กุมารจึงเดินทางออกจากเมืองอยุธยา แล้วเดินทางไปหาฤาษีวิเชียร สวามิธร ฤาษีวิเชียร สวามิธร
ก็อเนกประสิทธิ์ประสาทวิชาการให้ทั้งสี่กุมาร ดังนี้

ซึ่งจะมาอยู่ด้วยกับตา	สารพัดวิชาจะบอกให้
จงตั้งความเพียรมั่นไว้	ก็จะได้สำเร็จดังใจคิด

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๖๒)

การเรียนวิชากับฤาษีวิเชียร สวามิธร ทั้งสี่กุมารได้ปรนนิบัติสองพระอาจารย์อย่างดี “เข้าคำอุตสาห์
นวดปั้น คั้นหัตถ์บาทาพระฤาษี” ฝ่ายฤาษีได้ถ่ายทอดวิชาให้สี่กุมารอยู่เป็นเนืองนิจ ความว่า

จึงบอกไตรเวทเพทวิทยา	แก่นั่นคดาทุกวัน
แล้วเหลาไม้ไผ่เป็นคันศร	ให้พระสี่กรรังสรรค์

กับตามอนุชาคนละคัน	ดูกันสามเล่มประทับไป
เจ้าหงัดยั้งทั้งสี่หลาน	ให้แม่นยำชำนาญได้
แล้วแนะลัทธิศิลป์ชัย	โดยนัยไสยเวทฤทธิ์

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๖๓)

ทั้งสี่กุมารร่ำเรียนวิชาการยิงศรจนชำนาญ และวิชาไศรยเวทมนตร์ ฤาษีวชิษฐ์ สวามิตร จึงตั้งพิธี
กระลาโหมของศรจากองค์พระอิศวรเป็นเจ้าให้ทั้งสี่กุมาร ความว่า

.....	เรียนศิลปศรได้ชำนาญ
รู้จบไศรยเวทมนตร์	ฤทธิ์รณปรีชากล้าหาญ
.....	
จำจะกองกู่ณฑ์กาลากิจ	โดยวิญญูเวทเรืองศรี
ให้ศรเกิดในกลางอัคคี	จึงจะเรืองฤทธิ์เกรียงไกร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๖๓)

พระอิศวรได้ชุบศรให้กุมารทั้งสี่ จำนวนสิบสองเล่ม แต่ละเล่มจารึกชื่อของทั้งสี่กุมารไว้ แล้วโยนลง
ในกองอัคคี เพื่อให้พระรามใช้ปราบเหล่าอสูร เมื่อเรียนสำเร็จแล้วทั้งสี่กุมารเสด็จกลับพระนคร
ทำทศพรจึงให้ลองศรสิทธิ์ตามประเพณีของกษัตริย์ ความว่า

จงลองศรสิทธิฤทธิ์	ในที่ท่ามกลางเสนา
ตามประเพณีราชสุริยวงศ์	อันทรงสุภาพแก้วกล้า
พระเกียรติจะได้เลื่องลือชา	ประจักษ์ตาแก่หมู่พลากร

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๖๖)

การประลองศรของสี่กุมารนั้น เสียงดังสนั่นกึกก้องกัมปนาทจน “พสุธาอากาศหาวไหว บดบังทั้งแสง
อโนทัย” จำให้ฤาษีวชิษฐ์ และสวามิตร พอใจในผลการเรียนวิชาการยิงแสงศรของกุมารทั้งสี่มาก
ดังความว่า

เมื่อนั้น	สองพระดาบสพรตกล้า
เห็นสี่สมเด็จพระนาคา	ลองศิลปศาสตราได้ตั้งใจ
มีความชื่นชมยินดี	เหมือนโกสีย์เอาแก้วมายื่นให้
ยิ้มพลางอ่านวอวชชัย	จงเรื่องฤทธิไกรดั่งไฟกลบ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๒๖๘)

วิชาการยิงศรศิลป์ของพระรามและอนูชาทั้งสามนำมาใช้ในการรบ การทำศึกสงครามได้อย่างดียิ่ง สามารถปราบยักษ์ที่นำความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและบ้านเมือง

๖.๒ ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์เรียนวิชาการยิงแสงศรจากฤาษีโคบุตร เมื่ออายุ ๑๔ ปี ทศกัณฐ์นั้นได้ขออนุญาตท้าวลัสเตียนและนางรัชฎาไปเล่าเรียนในป่า โดยมีต้องให้พระบิดาและพระมารดาบอกกล่าวความว่า

พูดว่าอันตัวของลูกนี้	ไม่มีวิชาสิ่งใด
จะขอลาไปอยู่พนาวัน	กับพระนักรรรม์ผู้ใหญ่
รำเรียนธนูศิลป์ชัย	พระองค์จึงได้เมตตา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๐)

การกระทำของทศกัณฐ์เป็นที่ชื่นชอบของบิดามารดา ซึ่งอวยพรให้เรียนสำเร็จสมความปรารถนา ฤาษีโคบุตรก็ยินดีที่จะถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งหมดของตนให้ทศกัณฐ์ ดังนี้

ความรู้ของตานี้หนักหนา	เจ้าจงอุตส่าห์จะบอกให้
ทั้งการธนูศิลป์ชัย	ก็จะได้ตั้งใจทุกประการ

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๑)

ทศกัณฐ์ตั้งใจปรนนิบัติฤาษีโคบุตร รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตนให้ฤาษีเมตตา ขยันเรียน และเรียนเก่งด้วย

ตั้งจิตปรนนิบัติพระอาจารย์	เรียนวิชาการเป็นนิจไป
ว่องไวในที่ธุธร	ชำนาญการยิงแม่นหาผิดไม่
ทั้งใครเพทเวทมนต์สิ่งใด	ก็จำได้ด้วยไวปัญญา

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๑)

พฤติกรรมของทศกัณฐ์ในตอนเขาวัววัยนี้แสดงถึงความตั้งใจในการใฝ่หาวิชาความรู้ เพื่อ “ไว้เรื่องฤทธิ์อำนาจแก่ตัวกล้า”

เมื่อทศกัณฐ์มีความรู้ในการรบก็เริ่มใช้อำนาจในทางที่ผิด กล่าวคือ เมื่อไปที่ขวป่า พบสวนพระอรชุนก็เข้าไปเที่ยวหักขมตามอำเภอใจ พอพระอรชุนลงสวน

.....	เห็นพรรณพฤษภาน้อยใหญ่
ก็งักเคียดดาษประหลาดใจ	ใครทำดังนี้ไม่เกรงกัน
เหือบไปก็เห็นขุนยักษ์	สิบเคียดสิบพัศตร์ขบขัน

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๒)

พระอรชุนโกรธทศกัณฐ์มาก ทศกัณฐ์แทนที่จะขอโทษเพราะตนเป็นฝ่ายผิด กลับโกรธตอบแล้วเข้าต่อสู้กับพระอรชุน เสียตั้งสนั่นหวั่นไหว ได้ยินไปถึงฤาษีโคบุตรผู้เป็นอาจารย์ ฤาษีโคบุตรจึงรีบมาช่วย ขอชีวิตทศกัณฐ์จากพระอรชุน

อันทศพัศตร์นี้ทำผิด	“วิตถึงสิ้นสังขาร”
มันเป็นศิษย์รูปแต่เยาว์มา	ขอประทานชีวาอสุรี

(รามเกียรติ์ เล่ม ๑. ๒๕๔๐ : ๕๔)

พระอรชุนจึงยกโทษให้ทศกัณฐ์ เพราะเห็นแก่ฤาษีโคบุตรที่กล่าวคำขอโทษแทน วิชาความรู้ที่ทศกัณฐ์ได้เล่าเรียนมานั้น ทศกัณฐ์นำมาใช้ในทางที่ผิด จนสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่นและอาจารย์ของตนเอง ความเก่งกล้าของทศกัณฐ์จึงมิได้เป็นสิ่งที่สังคมต้องการ ความรู้ของทศกัณฐ์มิได้นำความเจริญมาสู่ตน ตรงข้ามกลับนำความเสื่อมมาสู่ตนเองและสังคม

บทที่ 4

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจ ในบทละคร พระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สามารถสรุปและอภิปรายผลได้ดังนี้

สรุปผลการค้นคว้า

วัฒนธรรมทางจิตใจด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏจากการวิเคราะห์บทละครพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีดังนี้

ประเพณี ประเพณีที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ได้แก่ พิธีทำขวัญเด็กแรกเกิด เพื่อความเป็นสิริมงคล พิธีทำขวัญเด็กที่พลัดที่อยู่อาศัย เพื่อเชิญขวัญให้อยู่กับตัว พิธีแต่งงาน พิธีนี้ทำเมื่อตัวละครหนุ่มสาวมีวัยอันสมควร เมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิต โดยมีลำดับขั้นตอน ตั้งแต่การอาบน้ำศพ การแต่งตัวศพ การบรรจุศพ และการเผาศพ เพื่อแสดงถึงความรัก ความอาลัย ขอบขมาและแสดงถึงความเคารพเป็นวาระสุดท้ายอีกทั้งเชื่อว่าเป็นการส่งดวงวิญญาณผู้ล่วงลับไปสู่สุคติ ในการประกอบพิธีแต่ละอย่าง ผู้ที่ประกอบพิธี คือ ฤาษีคนสำคัญ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับ การยอมรับนับถือจากชนทั่วไป

ความเชื่อ ความเชื่อที่ปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์ เรื่องรามเกียรติ์เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ ทำให้เห็นความคิดของบุคคลในแง่มุมต่างๆ ได้แก่ความเชื่อเกี่ยวกับชาติภพชาตินี้ ชาติหน้า แสดงถึงความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นวัฏสงสารของชีวิตมนุษย์ ความเชื่อเกี่ยวกับความฝันว่า สามารถบอกเหตุร้ายและดี ความฝันในเรื่องรามเกียรติ์มิได้บอกความหมายตรงๆ ต้องตีความโดยให้โหราจารย์ เป็นผู้ทำนายฝัน เมื่อทราบนัยของความฝันจึงปฏิบัติตามคำทำนายฝันนั้นๆ

ความเชื่อเกี่ยวกับलगและนิมิต लगเป็นสิ่งที่บอกเหตุร้ายให้ทราบล่วงหน้า ส่วนนิมิตเป็นสิ่งที่บอกเหตุดี ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม การหาฤกษ์ยามเนื่องจากมีความเชื่อว่า จะทำให้ชีวิตมีความเจริญ เมื่อได้ฤกษ์มงคลมาประกอบพิธี ความเชื่อเกี่ยวกับกรรม เชื่อว่ากรรมเป็นผลมาจากการกระทำของตน นอกจากนี้ยังเชื่อว่า กรรมที่เกิดจากพลัดพรากนั้น เป็นกรรมแต่หนหลังที่ตามมาสนอง

ความเชื่อเกี่ยวกับการบวงสรวง เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจในการปกป้องบ้านเมือง อาจช่วยคลี่คลายในสิ่งที่ตนปรารถนา เช่น ทำพิธีบวงสรวง พระเสื้อเมืองให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ความเชื่อ

เกี่ยวกับภูติผี ปิศาจ เชื่อว่าปิศาจมีอำนาจทำให้มนุษย์ได้รับความเดือดร้อน ความเชื่อเกี่ยวกับสตรี เชื่อว่าสตรีอาจนำความเสื่อมมาสู่ผู้มีวิชาอาคมหรือการทำพิธีศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเกี่ยวกับเคราะห์ และการสะเดาะเคราะห์ เชื่อว่าเมื่อมีเคราะห์ร้ายเป็นอันตรายถึงชีวิต จึงทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เพื่อให้เหตุร้ายที่จะเกิดได้บรรเทาเบาบางลง นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออื่น ๆ อีก ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับ ทักษิณาวรรต หรือการเวียนขวาเพื่อความเป็นสิริมงคล การข่มนามในการเคลื่อนทัพเชื่อว่า ผู้มีนามอันเป็นมงคลเมื่อทำหน้าที่ถือธงนำทัพอาจนำชัยชนะมาสู่กองทัพ การข่มขวัญเป็นการกระทำเพื่อให้เสียขวัญใช้ในการทำศึกสงคราม เพื่อหวังผลให้ศัตรูเสียขวัญ แต่จะใช้ได้ผลเฉพาะกับผู้ที่มีฤทธิ์น้อยกว่าเท่านั้น

การปกครอง หน้าที่ของกษัตริย์ตามคตินิยมในวรรณคดีมี 2 ประการ คือ ในด้านการรบและในการปกครอง ในด้านการรบ พระรามเป็นกษัตริย์ที่มีความชำนาญในการรบ ดำเนินการรบอย่างมีธรรมะ ใช้สติปัญญามากกว่าใช้กำลัง เป็นนักรบที่ใช้หลักนักการทูต ก่อนทำสงครามให้ทูตนาสารไปเจรจากับฝ่ายทศกัณฐ์ มีความเมตตากรุณาต่อทหารที่อยู่ในบังคับบัญชา ในด้านการปกครอง พระรามเป็นนักปกครองที่ดี เป็นผู้ที่รู้จักใช้คน รับฟังความคิดเห็นของแม่ทัพนายกอง มีความหนักแน่น และรอบคอบ เมื่อข้าราชการบริหารทำผิดก็มิได้ใช้อำนาจในการตัดสินโทษเพียงลำพัง แต่ได้ปรึกษาโทษนั้น ๆ กับเหล่าทหารก่อน ฐานะของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้นำทางการรบและการปกครองนั้น เป็นบทบาทที่สำคัญ การสืบสันตติวงศ์กระทำตามประเพณีที่โอรสองค์ใหญ่ในพระอัครมเหสี เป็นผู้ได้ครองราชย์สืบต่อจากกษัตริย์องค์ก่อน นอกเหนือจากนี้ กษัตริย์ยังต้องมีธรรมะเป็นหลักในการปฏิบัติ คือ การปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม

ธรรมเนียมในการทำศึกสงครามอันเป็นวีรกรรมของชาติยะกษัตริย์ต้องมีทูตนาสารไปแจ้งให้ฝ่ายตรงข้ามทราบก่อนทำการรบ หากประนีประนอมกันได้ก็จะไม่ต้องเสียเลือดเนื้อทั้งยังเป็นการแสดงถึงเกียรติยศของกษัตริย์ที่ปฏิบัติตามธรรมเนียมในการรบโดยหลักธรรม

ในส่วนของการปฏิบัติราชการกล่าวถึงการปฏิบัติราชการของอุปราษที่ปฏิบัติการรบอย่างกล้าหาญ ทั้งยังกล่าวถึงแนวทางในการปฏิบัติราชการของอุปราษที่ดี ได้แก่ การหมั่นเฝ้าสม่ำเสมอ การเอาใจใส่ต่อราชกิจที่รับผิดชอบ กล้าหาญในการรบโดยไม่เกรงต่อความตาย มีความรอบคอบ และมีเมตตาต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาการปฏิบัติราชการของข้าราชการกล่าวถึงคุณลักษณะของข้าราชการที่ดีคือ หมั่นเฝ้าสม่ำเสมอ ไม่ทำตัวดีเสมอเจ้านาย ขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่หน้าที่การงาน

ของข้าราชการ ต้องมีความรอบคอบในการปฏิบัติราชการ รักษาความลับข้อราชการของบ้านเมือง เมื่อเจ้านายประทานรางวัล ไม่ควรกล่าวทัดทาน อาจนำมาสู่การแตกความสามัคคีในหมู่คณะ และในขณะที่เจ้านายลงโทษข้าราชการคนอื่น ก็ไม่ควรกล่าวขย่งให้ร้ายแก่ผู้อื่น ซึ่งเป็นการซ้ำเติมและแสดงให้เห็นถึงการประจบสอพลอ ไม่ขโมยทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ คำสอนดังกล่าว จะเห็นได้จากคำสอนของพาลีสอนการปฏิบัติราชการแก่สุครีพ หนุมาน องคต และชมพูพาน ที่จะต้องรับราชการกับพระรามต่อไป นอกเหนือจากนี้ พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องยังแสดงให้เห็นคุณสมบัติของข้าราชการที่ดี ได้แก่ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ความกล้าหาญในการรบ ไม่หะเลาะวิวาทกัน ปฏิบัติตามคำสั่งอย่างเคร่งครัด ไม่เห็นแก่พวกพ้องจนเสียความยุติธรรม ไม่เห็นแก่สินจ้างรางวัล ต้องอยู่ข้างฝ่ายธรรมะเสมอ และไม่ทำตัวเสมอเจ้านาย หากข้าราชการปฏิบัติราชการได้ดี เป็นที่พอพระทัย กษัตริย์ก็จะประทานรางวัลให้ตามความชอบ ในทางกลับกัน หากมิได้ปฏิบัติราชการตามบัญชาหรือบกพร่องในหน้าที่ประการใดประการหนึ่งก็ย่อมถูกลงโทษ ดังนั้นจึงมีบทลงโทษทางราชการในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ การขบถ การหนีทัพ และการสอพลอ ซึ่งมีโทษสูงสุดถึงประหารชีวิต เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ทหารคนอื่น

การส่งบรรณาการ ถือเป็นการแสดงความภักดีและมิตรไมตรีของเมืองที่จะอยู่ในการปกครอง มอบให้เมืองที่มีอำนาจปกครองสูง สิ่งที่น่ามาเป็นบรรณาการ อาจเป็นสตรีหรือทรัพย์สินตามแต่กษัตริย์จะเห็นสมควรพระราชทานให้

การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นพิธีที่ข้าราชการถวายสัตย์ปฏิญาณเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ในขณะที่เข้ารับราชการเป็นข้าในพระองค์

ค่านิยมที่ปรากฏ ได้แก่ เรื่องความสามารถในการปฏิบัติราชการ ผู้ที่มีความสามารถในการปฏิบัติราชการย่อมได้รับการยกย่อง เรื่องความกตัญญูทดเวท เป็นค่านิยมที่นำความเจริญมาสู่ผู้ปฏิบัติ และเป็นค่านิยมที่พึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณแม้มิใช่บิดาผู้ให้กำเนิด เรื่องความยุติธรรมเป็นค่านิยมที่สำคัญสำหรับการใช้ในการตัดสินความ เมื่อผู้ตัดสินความมีความยุติธรรมย่อมตัดสินความด้วยความเที่ยงธรรมโดยไม่เข้าข้างฝ่ายใดหนึ่งฝ่ายใด จึงเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องและนับถือ เรื่องความสัตย์ เป็นค่านิยมที่ตัวละครเอกของเรื่องเชิดชูไว้เหนือสิ่งอื่นใด ดังที่พระรามรับสัตย์ท้าวทศรถเดินป่าเป็นเวลา ๑๔ ปี เพื่อรักษาเกียรติของกษัตริย์ที่ตรัสไว้แล้ว เรื่องความซื่อสัตย์เป็นค่านิยมที่นางสีดาแสดงให้เห็นถึง

ความรักและซื่อตรงที่มีต่อพระรามผู้เป็นสามีเพียงคนเดียวในขณะที่พระรามก็มีความซื่อสัตย์ต่อนางสีดาเช่นกัน

เรื่องความมีสติปัญญา การรบที่ต้องการชัยชนะนั้น ทั้งกษัตริย์และทหารต้องมีความมีสติปัญญา และปฏิภาณไหวพริบที่ดี กษัตริย์ที่ใช้สติปัญญาในการรบ คือ พระราม และทหารที่มีความมีสติปัญญาในการรบ คือ หนุมาน และองคต ทศกัณฐ์เป็นกษัตริย์ที่มีความมีสติปัญญา แต่เมื่อใช้ในทางที่ไม่ถูกต้องย่อมจะนำความเสื่อม ความเดือดร้อนมาสู่ตนและญาติมิตร เรื่องการเคารพผู้อาวุโส การให้ความเคารพต่อผู้อาวุโสเป็นค่านิยมที่ผู้น้อยให้ความเคารพต่อผู้ใหญ่เสมอแม้จะอยู่ในฐานะกษัตริย์และมีฤทธิ์เดชมากเพียงใดก็ตาม

ศาสนา แม้ว่ารามเกียรติ์จะได้รับอิทธิพลเค้าเรื่องมาจากเรื่องรามายณะของอินเดีย แต่ก็มีสาระสำคัญที่แตกต่างกัน รามายณะนั้นเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของฮินดู ส่วนรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ ก็แทรกแนวคิดทางพุทธปรัชญา โดยแสดงถึงแก่นของเรื่องว่า ธรรมะย่อมชนะอธรรม นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงหลักความจริงและหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต หลักความจริงที่กล่าวถึงนี้ก็คือ อนิจจังที่ทรงได้กล่าวไว้ในตอนท้ายเรื่อง และยังได้แทรกไว้ในเนื้อหาของเรื่องเกี่ยวกับความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งสังขารของมนุษย์ ส่วนหลักธรรมได้กล่าวถึงพรหมวิหารสี่ คือ ความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อันเป็นหลักคำสอนที่สามารถนำมาใช้ในการปฏิบัติตนให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นสุข เรื่อง อกุศลมูล ๓ ซึ่งเป็นอกุศลกรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติประสบกับความหายนะ ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของตัวละครต่าง ๆ ฝ่ายทศกัณฐ์ซึ่งถ้วนแล้วแต่ นำพาความหายนะ และความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและญาติวงศ์ เรื่อง สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบในธรรม ดังพฤติกรรมของพิเภกซึ่งมิได้หลงผิดไปเข้าข้างทศกัณฐ์ที่ประกอบกรรมชั่วพิเภกผู้ยอมสละญาติวงศ์เพราะเห็นแก่ธรรมะมาช่วยฝ่ายพระราม สุดท้ายจึงนำพาให้ชีวิตมีความเจริญ

การศึกษา การศึกษาเป็นสิ่งที่นำพาความเจริญมาสู่ชีวิตในรามเกียรติ์ได้กล่าวถึงถึง การศึกษาของกษัตริย์ในฐานะที่จะเป็นผู้ปกครองเมืองและเป็นนักรบที่มีความเก่งกล้าสามารถในการทำสงคราม วิชาที่เรียนจึงเป็นวิชาที่จะนำมาใช้เพื่อปกครองบ้านเมืองและใช้ในการทำสงคราม ได้แก่ วิชาการใช้ธนู และไตรเพทวิทยาอาคมต่าง ๆ อันเป็นวิชาการของกษัตริย์โบราณราชประเพณี ผู้ที่ถ่ายทอดวิชา คือ ฤาษีผู้ทรงความรู้ในทางวิทยาการนั้น ๆ

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

จากผลการวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทำให้เห็นวัฒนธรรมทางจิตใจในด้านต่างๆหลายประการ ทั้งขนบ ประเพณี ความเชื่อ การปกครอง ค่านิยม ศาสนา และการศึกษาอันเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญในการดำเนินชีวิตของบุคคลในราชสำนัก ด้วยเหตุที่รามเกียรติ์เป็นวรรณคดีราชสำนักผู้แต่งนั้น ประกอบไปด้วยพระมหากษัตริย์ ร่วมด้วยข้าราชการบริพารผู้มีความสามารถทางอักษรศาสตร์ วัฒนธรรม ส่วนใหญ่ที่ปรากฏในเรื่องจึงมักจะเป็นวัฒนธรรมของเจ้านายในราชสำนัก แต่ในขณะเดียวกัน ก็แสดงวัฒนธรรมทางจิตใจเรื่องต่างๆของมนุษย์สามัญด้วยและถึงแม้ว่าต้นเรื่องรามายณะจะเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาฮินดู แต่ผู้อ่านก็จะพบหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาแทรกอยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ อนิจจัง สัมมาทิฐิ เป็นต้นซึ่งนับเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติประการหนึ่งของวรรณคดี กล่าวคือ แม้วรรณคดีแต่ละเรื่องจะเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติ แต่เมื่อวรรณคดีเรื่องหนึ่งเรื่องใดได้แพร่กระจายและได้ถ่ายทอดเป็นภาษาของชาติอื่น ย่อมปรากฏวัฒนธรรมของชาติที่รับ ไปประสมประสานแทรกเข้ามาปะปนเป็นธรรมดา

ข้อเสนอแนะ

ควรศึกษาวัฒนธรรมทางจิตใจจากวรรณกรรมปัจจุบัน ซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึงวิธีการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ ความเชื่อ หรือประเพณี อันจะสะท้อนถึงความคิด ค่านิยม และวิถีปฏิบัติของคน สังคมปัจจุบัน ทั้งยังสามารถนำมาเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมทางจิตใจในวรรณคดียุคเก่า เพื่อจะได้เห็นความเจริญของสังคมในแต่ละสมัยได้อีกด้วย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์. พระนคร : โสภณ
พิพรรฒธนากร, ๒๔๕๘.

เจตนา นาควัชร. ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๔๒.

ฉัฐรินทร์ โพธิ์ศรี. การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น “ธรรมราชา” ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒). ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๒. อุดด้านา.

ดวงมน จิตรงานงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. วิเคราะห์หรรษวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๔๓.

ประจักษ์ ประเภทพิทยากร. ประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ : อรุณ, ๒๕๒๕.

พิทยลาภพฤฒิศิการ, กรมหมื่น. ภาพรามเกียรติ์. พระนคร : พระจันทร์, ๒๕๒๕.

_____. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ :

สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๒๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระพุทธรูปเจ้าฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. รามเกียรติ์. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

_____. รามเกียรติ์. เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

_____. รามเกียรติ์. เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

_____. รามเกียรติ์. เล่ม ๔. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ :

องค์การคำครุสภา, ๒๕๒๘.

มันนี รัตน์. “รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค ๑,” วารสารสาส์นธรรมศาสตร์. ๒(๒) :

๑๐๕ - ๑๓๕; พฤศจิกายน ๒๕๑๕ - มีนาคม ๒๕๑๖.

_____. “รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค ๒,” วารสารสาส์นธรรมศาสตร์.

๓(๑) : ๑๐๓ - ๑๔๓; มิถุนายน - ตุลาคม ๒๕๑๖.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. “รามเกียรติ์ภาพสะท้อนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,”

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๕(๒) : ๑๓ - ๒๑; ๒๕๒๕.

เรไร สืบสุข. ไสยศาสตร์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๔).

ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑.

อัคราณา.

รัชนิกร เสริมใจ. โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : อรุณฯ, ๒๕๓๒.

รัตนา สถิตานนท์. วิเคราะห์สุภาษิตพระร่วงในแง่วัฒนธรรม. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐. อัคราณา.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. “ในภาษาและวรรณคดีมีวัฒนธรรม,” วารสารภาษาและหนังสือฉบับพิเศษ.

๖(๑ - ๒) : ๑๖๘ - ๑๗๖; เมษายน ๒๕๓๓ - มีนาคม ๒๕๓๔.

ล้อม เพ็งแก้ว. วैयाววรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ดันฮอ, ๒๕๔๐.

วิชาญ สว่างพงศ์. การวิเคราะห์คำนิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ - ๓).

ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑.

อัคราณา.

วัฒนธรรม, กระทรวง. เอกสารวัฒนธรรมของกรมการวัฒนธรรม. ฉบับที่ ๒. ม.ป.ท., ๒๕๕๖.

ศักดิ์ศรีดี แยมันดดา. “วรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตไทย,”

วารสารภาษา. ๘ (ฉบับพิเศษ); สิงหาคม - ธันวาคม ๒๕๓๔.

ศิราพร จิตะฐาน. รามเกียรติ์ การศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน. วิทยานิพนธ์ อ.ม.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒. อัคราณา.

ศรีสุรางค์ นุสทรัพย์. “ปรัชญาชีวิตจากบทละครรามเกียรติ์,” จันทร์เกษม. ๑๓๘ : ๑ - ๘;

พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๒๗.

สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์,

๒๕๓๖.

สมพร สิงห์โต. ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์บทละครพระราชนิพนธ์

ในรัชกาลที่ ๑. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗. อัคราณา.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา,
๒๕๓๖.

สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย. เอกสารการสอน ชุดวิชาภาษาไทย ๔ : วรรณคดีไทย. หน่วยที่
๘ - ๑๕; พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สัมพันธ์พานิชย์, ๒๕๒๖.

สุทธิพงษ์ โสชนะเสถียร. รวมเกียรติ : การแปลความหมายทางการเมือง. วิทยานิพนธ์ ร.ด.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖. อัดสำเนา.

สุชีพ บุญญานุภาพ. วัฒนธรรมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมและวัฒนธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

สุวนีย์ ชวนสนิท. วิเคราะห์รายยาวมหาวศสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕. อัดสำเนา.

อมรา พงศาพิชญ์. สังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

อนุนานราชชน, พระยา. รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, ๒๕๓๑.

_____. ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตเกิด - ตาย. กรุงเทพฯ : ศูรสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๘.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวนงนุช ชื่อสกุล ยังรอด

เกิดวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๑๖

สถานที่เกิด เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ ๓๘/๑ หมู่ ๒ แขวงทวีวัฒนา เขตทวีวัฒนา จังหวัดกรุงเทพมหานคร ๑๐๑๓๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๓ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสตรีวัดระฆัง เขตบางกอกน้อย
จังหวัดกรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๘ ค.บ. (ภาษาไทย) สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา

พ.ศ. ๒๕๔๓ ศศ.ม. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

บทคัดย่อ

ของ

นางนุช ย้งรอด

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
มีนาคม ๒๕๔๔

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมทางจิตใจ จากบทละคร พระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ผลการศึกษาพบว่า วรรณคดีเรื่องนี้ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมทางจิตใจด้านต่าง ๆ กล่าวคือ ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ ประเพณีทำขวัญ ประเพณีการแต่งงาน และประเพณีทำศพ ความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ ชาติกพ ความฝัน ลาง นิมิต ฤกษ์ยาม กรรม กุศลผล ปิศาจ เคาระห์และการสะเดาะเคราะห์ การข่มขวัญ และความเชื่อที่เกี่ยวกับสตรี เป็นต้น ค่านิยมในการดำเนินชีวิต ในด้านการปกครอง กล่าวถึงหลักในการปกครองของกษัตริย์ การสืบสันตติวงศ์ รวมถึงการศึกษาเพื่อการปกครองบ้านเมือง ในส่วนที่เกี่ยวกับข้าราชการ กล่าวถึงหลักในการปฏิบัติราชการ การให้รางวัลเมื่อประกอบคุณความดี และการลงโทษในกรณีปฏิบัติหน้าที่ โดยมีขอบและธรรมเนียมต่าง ๆ ในการทำสงคราม เหล่านี้ล้วนแล้วแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมในราชสำนัก นอกจากนี้บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังได้แทรกแนวคิดทางพุทธปรัชญาไว้ที่แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า ธรรมะย่อมอยู่เหนืออธรรม ให้เห็นคุณค่าของการปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบของสัมมาทิฐิ ตลอดจน ประจักษ์ความจริงของความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต และสรรพสิ่ง

AN ANALYSIS OF NON-MATERIAL CULTURE IN RAMAKIEN
OF KING RAMA I

AN ABSTRACT

BY

NONGNUCH YOUNGROD

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Thai
at Srinakharinwirot University

March 2001

The purpose of this thesis is to analyze mental culture from Ramayana written by King Rama I. The findings revealed that this literary work identified various aspects of mental culture. The first is the traditions concerning the courses of life such as first-born blessing, wedding ceremony and funeral. The second is beliefs such as incarnation, dreams, omen, the auspices, Kamma, evils, bad luck and the way of getting rid of bad luck, spiritual protection, other beliefs about women and the value of way of living. The play also mentioned the governing principles in two aspects: kings and bureaucrats. In the aspect of kings, the play illustrated the principles of governing , succession and education for ruling the kingdom. In the aspect of the bureaucracy, the play stated the bureaucratic principles, rewarding and punishment in case of corruption, and tradition in wars. All of the above illustrated the court culture. In addition, the play included the Buddhist philosophical concepts that virtue defeats evils, value of good behavior, and realization of life uncertainty.